

Tartu Ülikool

Filosoofiateaduskond

Kultuuriteaduste ja kunstide instituut

Eesti kirjanduse õppetool

Nooreestlased ja nende lugejad: ootushorisondist

1905.–1915. aastate päevakriitika põhjal

Bakalaureusetöö

Stud phil: Marju Mikk

Juhendaja: Marin Laak, *PhD*

Tartu 2007

Sisukord

SISSEJUHATUS	4
1. ANALÜÜSI LÄHTEKOHAID	11
1.1 TEOREETILINE RAAMISTIK	11
1.2 EMPIIRILINE MATERJAL	16
1.3 UURIMISMETOODIKA	22
2. OOTUSHORISONDI TEMAATILINE SPEKTER NOOR-EESTI AEGSES PÄEVAKRIITIKAS	25
2.1 KIRJANDUSTEOSE KUNSTIVÄÄRTUS	26
2.2 RAAMATUTE AINESTIK, KEEL, STIIL JA VÄLIMUS	28
2.3 LUULE- JA PROOSASPETSIIFILISED KÜSIMUSED	30
2.4 KUNSTIVOOLOD	31
2.5 EESTI KONTEKST	32
2.6 EUROOPA KONTEKST	34
2.7 ROLLIOOTUSED NING FILOSOOFILISTE JA KIRJANDUSLIKE MÕISTETE MÄÄRATLEMINE	35
2.7.1. Kirjanik/kirjandus, kriitik/kriitika ja lugeja. Sissejuhatus analüüsipeatükkidesse	37
3. KIRJANIKU JA KIRJANDUSE MÄÄRATLEMINE NOOR-EESTI AEGSES KRIITIKAS	42
3.1 NOOR-EESTI LUGEJATE OOTUSHORISONT KIRJANIKULE JA KIRJANDUSELE ...	42
3.1.1. Esimene periood 1905-1909	42
3.1.2. Teine periood 1910-1915	44
3.2 NOOREESTLASTE OOTUSHORISONT KIRJANIKULE JA KIRJANDUSELE	50
3.2.1. Esimene periood 1905-1909	50
3.2.2. Teine periood 1910-1915	52
3.3 KOKKUVÕTE NOOR-EESTI LUGEJATE JA NOOREESTLASTE OOTUSHORISONDIST KIRJANIKULE JA KIRJANDUSELE 1905.-1915. AASTATEL	58
4. KRIITIKU JA KRIITIKA MÄÄRATLEMINE NOOR-EESTI AEGSES KRIITIKAS	67
4.1 NOOR-EESTI LUGEJATE OOTUSHORISONT KRIITIKULE JA KRIITIKALE	68
4.1.1. Esimene periood 1905-1909	68
4.1.2. Teine periood 1910-1915	71
4.2 NOOREESTLASTE OOTUSHORISONT KRIITIKULE JA KRIITIKALE	76
4.2.1. Esimene periood 1905-1909	76
4.2.2. Teine periood 1910-1915	78
4.3 KOKKUVÕTE NOOR-EESTI LUGEJATE JA NOOREESTLASTE OOTUSHORISONDIST KRIITIKULE JA KRIITIKALE 1905.-1915. AASTATEL	84
5. LUGEJA MÄÄRATLEMINE NOOR-EESTI AEGSES KRIITIKAS	87
5.1 NOOR-EESTI LUGEJATE OOTUSHORISONT LUGEJALE	89
5.1.1. Esimene periood 1905-1909	89
5.1.2. Teine periood 1910-1915	93
5.2 NOOREESTLASTE OOTUSHORISONT LUGEJALE	99

5.2.1.	<i>Esimene periood 1905-1909</i>	99
5.2.2.	<i>Teine periood 1910-1915.....</i>	102
5.3	KOKKUVÕTE NOOR-EESTI LUGEJATE JA NOOREESTLASTE OOTUSHORISONDIST LUGEJALE 1905.-1915. AASTATEL	108
KOKKUVÕTE.....		113
KIRJANDUS		116
	VEEBIALLIKAD.....	118
	KASUTATUD TRÜKIMATERJALID	119
SUMMARY		137

Sissejuhatus

Eristades üht sajandit teisest, vana kirjanduslikku traditsiooni uuest, on Noor-Eesti saanud eesti kirjandusloos üheks olulisemaks periodiseerimise tähistest. Noor-Eesti, 20. sajandi alguse Eestis tegutsenud noorte kirjanike, kriitikute ja kunstnike rühmituse, ambitsiooniks oli uuendada eesti kirjandust, uuendada eesti keelt ja eestlaste mõtlemist. Paljuski on see neil õnnestunud. Nüüd, sada aastat hiljem, on hakatud küsima nooreestlaste kaaluka positsiooni õigustatuse kohta kirjandusajaloos. On hakatud üle küsima, mida nad tegid ja mida nad ei teinud ning mis oleks eesti kirjanduse arengust saanud, kui poleks olnud nooreestlasi.

On üldteada, et nooreestlaste panus eesti kirjandusse ilukirjandustekstide näol polnud suur. Oma kirjanduskultuurilise ja kriitikutegevusega äratasid nad aga Eestis muu hulgas intensiivse kirjandusfilosoofilise arutelu – mõtlemise selle üle, mis on kirjandus, mis on ta funktsioonid, millised on kirjaniku, lugeja ja kriitiku rollid jne.

Üks neid hetki, mil inimese mõtlemine avaldub, on lugemine. (Ilu)kirjanduslikku teksti lugedes märkab lugeja õigupoolest tekstis vaid neid seoseid, mis tema enese jaoks tähenduslikud on. “Ja tõelikkuses mõistetaksegi ainult oma mõtteid ja tundmusi, kas või ka teise mõtete ning tundmuste abil. Sõna, värv, hääli ei ole muud kui hieroglif, mis ainult meie vaimutegevust äratav. Mis kunstiteos iseenesest on, seda meie ei tea,” kirjutab Friedebert Tuglas. (Tuglas 1915b: 782) Lugeja “otsib teosest üles ühe kindla teksti tähendustasandi vastavalt oma eelteadmistele raamatust ja oma ühiskondlikule ümbrusele.” Seejuures lähtub lugeja sellest, mis huvitab teda kõige rohkem ning valitud kihid tekstis on tema huvidest, eelteadmistest ja ootustestki lähtuvalt talle isiklikult kõige olulisemad. “Lugeja ei lähtu tavaliselt küsimusest, mida autor oma teosega väljendada tahab või tahtis. Lugejat huvitab ennekõike, mida loetu tema jaoks isiklikult tähendab, missuguseid tema enda probleeme ja huvisid seal puudutatakse või selgitatakse.” (Krumme 1983: 19, 26, viidatud Vaiksoo 1994: 171, 174 järgi)

Ent kuidas kasutada seda teadmist kirjandusajaloo uurimisel? Kuidas teada saada, mille üle mõtlesid lugejad sada aastat tagasi? Milliste mõtete seoseid pakkus neile kaasaegne kirjandus?

Hans Robert Jaussi peateosest “Literaturgeschichte als Provokation” (1970) lähtub idee uurida kirjanduse ajalugu lugemise kaudu. Gunter Grimm esitab retseptsioonijaloo allikate nelikjaotuse:

- 1) primaarsed – märkused raamatuserval, päevik, märkmed, kirjad;
- 2) sekundaarsed – metateksti autor on keegi teine kui algupärane retsipient, näit elulookirjutaja;
- 3) tertsiaalsed – arvustused, artiklid, teadustekstid, kirjandusajalugu, klassikaloetelud, raamatukogu- ja arhiivinimistud;
- 4) kaudsed tõestusmaterjalid – ilukirjandustekstid ise (kirjutamishetke kirjanduse mõjud, kirjaniku tõlgendus varasematest kirjanikest, “loov retseptsioon”) (Grimm 1977, viidatud Varpio 1989 järgi).

Uurijale on kõige selgemaks ja kõige lihtsamalt kättesaadavaks allikaks tertsiaalsed allikad. Seejuures moodustavad arvustused neis rühma, mis kõige vahetumalt peegeldavad lugeja otsest suhet raamatuga, tema lugemiskogemust.

Bakalaureusetöö eesmärk on uurida Noor-Eesti aktiivseima tegutsemise aja (1905–1915) kriitikuist lugejate kollektiivset ootushorizonti, mis aktiveerub algupärase ilukirjanduse ja ilukirjanduskriitika lugemisel. Põhjalikumaks analüüsiks on valitud need aspektid, mis avalduvad seoses kirjaniku, kriitiku ja lugeja rollide ning kirjanduse ja kriitika olemuse ja funktsioonide määratlemisega kaasaegses arvustuses. Analüüsis käsitletavat teemat on bakalaureusetöös jagatud kolme peatükki, neile eelnevad teoreetilisi ja empiirilisi lähtekohti puudutavad peatükid.

Ootushorizonti mõistan Hans Robert Jaussist lähtuva retseptsiooniesteetika raamistikus lugeja lähtekohana uue kirjandusteosega kokkupuutumisel. Ootushorizont on lugeja maailmapildi kirjanduslikele kogemustele keskendatud osa, tähistades lugeja senikogetud maailma (sh lugemuse), senitajutu, läbimõeldu ning läbitunnetatu maksimalisatsiooniga piirnevat kogemuslikku ala. Ootushorizont eristab tuntut

tundmatust ja sisaldab lugeja eelarvamusi ning tuntu põhjal konstrueeritud ootusi uute kirjanduskogemuste kohta. Iga uus kogemus (sh loetav raamat) kannab endas potentsiaali lugeja ootushorisondi muutmiseks. Ootushorisonti saab uurida selle üksikute ilmingute kaudu.

Kollektiivse ootushorisondina mõistan samal ajal elavate/tegutsevate/lugevate ning sarnaste kirjanduskogemustega lugejate ootushorisontide ühisosa.

Kirjanduspildi **sünkroonse läbilõikena** kirjeldamise kriteeriumiks on aeg: kindlaksmääratud ajalõigu piires arvestatakse kaasaegse lugeja hinnangute ja otsustustega kirjanduse kohta, olenemata sellest, kas need pikemas perspektiivis on kirjandusajaloos püsima jäänud või mitte. Samal viisil saadud läbilõikeid püsivate ajaliste intervallidega üksteise kõrvale asetades on võimalik kirjeldada ootushorisondi muutumise dünaamikat.

Analüüsi meetod on ootushorisondi muutumise uurimine empiirilisest materjalist tehtud sünkroonsete läbilõikete kaudu. Läbilõiked on tehtud aastase intervalliga, kuid ülevaatlikkuse huvides kirjeldatud kahe perioodina: 1905-1909 ja 1910-1915. Perioodi kirjeldus on tihendatud omakorda sünkroonseks läbilõikeks, et esile tuua iseloomulikke, ühtesulavaid aspekte, kuid säilitada ka individuaalseid nüansse. Dünaamikale keskenduvad kokkuvõttepeatükid on ent koostatud jälgides aastaläbilõikeid.

Empiirilise materjalina on bakalaureusetöös keskseks Noor-Eesti rühmituse keskste autoritega seotud kriitilised tekstid. Noor-Eesti rühmituse tegutsemisaega on otstarbekas piirata Noor-Eesti albumite ilmumisaajaga 1905-1915: I album ilmus 1905, II 1907, III 1909, IV 1912, V 1915. Lisaks albumitele ilmus 1905. aastal koguteos "Võitluse päevil" ja üks aastakäik (kuus numbrit) ajakirja Noor-Eesti 1910/1911. Nooreestlased olid ka 1914-1916 ilmunud ajakirja Vaba Sõna väljaandjaiks. Noor-Eesti liikmeskonda saab piiritleda mitmel moel:

- a) kõigi Noor-Eesti väljaannetes avaldanud autoritena;
- b) 1912. aastal ametlikult asutatud Eesti Kirjanikkude Seltsi "Noor-Eesti" liikmetena;

c) Noor-Eesti tegevtoomikuna: Gustav Suits, Friedebert Tuglas, Bernhard Linde, Aino Kallas, Johannes Aavik, Villem Grünthal-Ridala, Jaan Oks, August Alle, Johannes Semper (Olesk 2005)¹.

Käesolevas töös on empiirilise materjali selgeltpiiritletavuse huvides kasutatud viimast, kitsamat määratlust ning mõiste *nooreestlane* tähistab siinses kontekstis Noor-Eesti tuumikusse kuuluvat autorit. Mõiste *Noor-Eesti lugeja* märgib kriitikut, kes arvustab Noor-Eesti väljaandeid ja Noor-Eesti tuumiku ilukirjanduslikke töid.

Seega, uurimuses kasutatud empiiriliseks materjaliks on Noor-Eesti väljaannete kohta ja nooreestlaste aastatel 1905–1915 ilmunud loomingu n-ö jooksev kriitika. Selle kõrvale on asetatud nooreestlaste, Noor-Eesti tuumiku autorite eneste kirjutatud päevakriitika. Ootushorisoni ja selle muutumise kirjeldamise uurimiseks on jooksva kriitika tekstid sobivad kui vahetu lugemiskogemuse peegeldused.

Noor-Eesti retseptsiooni ning ka nooreestlaste tegevust kriitikuina kõnealusel perioodil **on seni uuritud** nii rühmituse kui ka üksikautorite kohta. Üks mitmekülgsemaid Noor-Eesti kriitika uurijaid on **Nigol Andresen**. Tema artikkel “Noor-Eesti ja ta retseptsioon” 1975. a Loomingus (Andresen 1975) annab põhjaliku ülevaate Noor-Eesti retseptsioonist 1905.-1909. aastatel, pakkudes ühtlasi piisava aja- ja loominguloolise konteksti nooreestlaste kohta. 1969. a Loomingus (Andresen 1969) ja 1979. aastal raamatus “Terendusi”² (Andresen 1979: 164-181) ilmunud artikkel “Noor-Eesti küpsuseaastaist” annab ülevaate Noor-Eesti tegevusest, keskendudes perioodile 1910-1915. Artikkel viitab muu hulgas ka nooreestlaste kriitikutegevusele – seda eeskätt Noor-Eesti ajakirjaga seoses, kuid ka laiemalt. Nooreestlaste kriitikas avalduva uue vaimsuse kohta ütleb Nigol Andresen: “Uus arvustus tähendas senise kirjanduse puuduste rõhutamist, kuid ka seniste väärtuste valgustamist.” (Andresen 1979: 166; 1969: 1095) Viimase osas meenutab ta nooreestlaste teeneid K. J. Petersoni ning Juhan Liiviga seoses. Artikkel “Eduard Vilde ja Friedebert Tuglas” samas raamatus (*ibid*: 69-91) uurib nende kahe autori kokkupuuteid, elu, loomingut ja kirjanduskriitika tasandil. Nigol Andresen on kirjutanud ka monograafia “Friedebert Tuglas” (Andresen 1968), mis käsitleb Tuglase elu ja tegevust biograafilises

¹ <http://www2.kirmus.ee/nooreesti/?id=1238&sub=262> (20. aug 2007)

² Raamat sisaldab ka nooreestlastest üksikautorite käsitlusi: Friedebert Tuglas, Jaan Oks, Johannes Semper

järjekorras, sh ka Tuglase kriitikutegevust ning tema tööde retseptsiooni. Nigol Andresen on kirjutanud ka Aino Kallase kriitikutegevuse kohta. Artiklis “Aino Kallas eesti kirjanduse tõlgitsejana” (Andresen 1978; Andresen 1983) annab N. Andresen ülevaate Aino Kallase ühtekuuluvustunde tekkimisest Noor-Eestiga ning valgustab Aino Kallase tegevust eesti kirjanduse arvustaja ja uurijana.

Friedebert Tuglas ja Aino Kallas on olnud uurimisteenaks teistelegi uurijatele. **Ene Mihkelsoni** “Tuglase kriitika iseloomulikke jooni 1908-1921”, ilmunud raamatus “Kirjanduse seletusi. Artikleid ja retsensioone 1973-1983” (Mihkelson 1986), on põhjalik sissevaade F. Tuglase kriitikutegevusse tema kriitiliste tekstide kaudu, alates Tuglase vaadetest kirjanduse sotsiaalsusele läbi essee “A. H. Tammsaare” ja “Mait Metsanurk” detailsema käsitle kuni F. Tuglase kriitikaloomingu vormiliste iseärasuste süvitsimineva analüüsini. Samas raamatus leiduv uurimus “Tuglas ja Liiv” käsitleb Tuglase 1914. aastal ilmunud monograafiat “Juhan Liiv” ning kaasaegse kriitika reageeringuid monograafiale.

Aino Kallast on uurinud **Sirje Olesk**. Tema artikkel “Aino Kallas ja noor eesti kriitika” Keeles ja Kirjanduses (Olesk 2003) määratleb A. Kallase positsiooni 20. saj alguse eesti kriitikas ja vaatleb A. Kallase käsitle eesti kirjandusest 20. saj kahel esimesel kümnendil, keskendudes tema kolmele suuremale ülevaatele eesti kirjanduse kohta: eessõna luuletõlgete kogumikule “Merentakaisia lauluja” 1911, Koidula elulugu 1915 ja esseeraamat “Noor-Eesti” 1918. Artiklis “Aino Kallas ja Koidula. Autor ja tema kangelanna” Keeles ja Kirjanduses (Olesk 1992) annab Sirje Olesk ülevaate A. Kallase Koidula-käsitlusest, mis näeb “Tähelennus” (1915) Koidulat kui erandlikku, geniaalset ja tragilist isiksust. (*Ibid*: 278)

Kai Laitineni artikkel „Johannes Aavik ja Aino Kallas” Keeles ja Kirjanduses (Laitinen 1991) uurib suhteid ja seoseid Johannes Aaviku ja Aino Kallase vahel ning puudutab muu hulgas ka Johannes Aavikut Aino Kallase arvustajana ning kirjanduslikke poleemikaid kaasaegses ajakirjanduses, milles nad osalesid.

Johannes Aavikuga seoses tuleb mainida ka raamatut “**J. Randvere, Ruth** 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris” (2006). Kogumik keskendub Noor-Eesti III albumis ilmunud J. Randvere (J. Aaviku) “Ruthile”, koondades eri autorite vaatlusi ühele ja samale teosele paljudest eri vaatepunktidest. Kaasaegse retseptsiooniga seostavad

„Ruthi” kogumiku artiklitest kõige enam Leena Kurvet-Käosaare “Aino Kallase haakumisi J. Randvere “Ruthiga” moodsa naise kuju pinnalt” (J. Randvere, Ruth... 2006: 99–124) ning Elo Lindsalu “Randvere “Ruthi” vastutekstid: S. Sarapuu “Saul” ja Aino Kallase “Naine, kel oli aju” (J. Randvere, Ruth... 2006: 125–141).

Bernhard Lindet on uurinud **Rein Ruutsoo**. Tema artikkel “Bernhard Linde ja „Noor-Eesti”, (Ruutsoo 1986) annab ülevaate Bernhard Linde elust ja tegevusest kirjanduselu organiseerijana Noor-Eestiga seoses. Artikkel viitab ühtlasi lahknevustele Linde-käsitlustes ning vahel põhjendamatutele eelarvamustele ning alahindavale suhtumisele B. Lindega seoses.

Bernhard Linde raamat „„Noor-Eesti” kümme aastat” (Linde 2005) pakub kõneka tausta Noor-Eesti ajast, annab ühe osaleja vaatepunktist ülevaate Noor-Eesti tegevusest, viidates ühtlasi Noor-Eesti kaasaegsele retseptsioonile.

Noor-Eestit puudutava allikmaterjalina on hõlpsasti kättesaadav võrguteavik **Noor-Eesti 100**³ (Noor-Eesti 100 2005). Võrguteavik sisaldab piltidena skanneeritud allikmaterjali, on Noor-Eesti albumite ja Noor-Eesti ajakirja täielik elektrooniline väljaanne. Lisaks sellele pakub teavet Noor-Eesti autorite ja nende kirjutiste kohta ning Noor-Eesti sajanda juubeli tähistamise kohta.

Omalaadse tausta Noor-Eesti aja kriitikale pakub ka **Tiit Hennoste** “Hüpped modernismi poole II. 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa kirjandusteaduse taustal. 5. loeng: Noor-Eesti ja positivism” (Hennoste 2006). Artikkel käsitleb küll nooreestlasi kirjandusuurijaina ning nende esseid ja uurimusi, kuid pakub huvitava tausta ka päevakriitika uurimisel.

Heino Puhveli ja Ello Säärtsa kirjutatud peatükk “Kriitika ja kirjandusteaduse areng” “Eesti kirjanduse ajaloo” III köites (Puhvel, Säärts 1969) annab tausta kriitika olukorrast 20. sajandi algul, kriitikute ringkondadest ja kirjanduskriitikat avaldanud väljaannetest ning kriitika üldistest arengujoontest. Artikkel peatub lühidalt ka nooreestlaste kriitikutegevusel üldistatult ning isikuti ja selgitab, et nooreestlased “tõstsid kriitika huvikeskuse autori kui loova isiksuse, kelle elutunnetus ja vaimsus

³ <http://www2.kirmus.ee/nooreesti/> (20. aug 2007)

annavad teosele kunstikvaliteedi. [---] Nad ei pidanud kriitiku esmaseks ülesandeks .. vahendajafunktsiooni kirjaniku ja lugeja vahel..”. (EKA III 1969: 625)

Noor-Eesti ajaga seotud kriitikast on ka **üliõpilastöid**. Näit Eha Kuusiku “Eesti kriitilised realistid Friedebert Tuglase käsitluses” (1957), Kersti Lepajõe “Gustav Suits arvustuses” (1981), Andrus Allikvee “Aino Kallas eesti kirjanduse ja kirjanduselu kujutajana” (1982), Liilia Liira “Eesti kirjandus Aino Kalda interpretatsioonis” (1983), Marika Operi “Jaan Oks kui kirjandusarvustaja” (1999), Ines Loperi “Karl August Hindrey kriitikuna „Noor-Eesti” perioodil” (1990). Käesoleva temaga haakub ka Ivar Põllu “„Noor-Eesti” kunstikäsitlusi” (1994).

Käesolev bakalaureusetöö võiks seniste Noor-Eesti uurimuste kõrvale pakkuda veel ühe võimaliku vaatenurga, olles ühtlasi katseks kasutatud uurimismeetodi abil leida uusi nüansse kirjandusajaloos.

Bakalaureusetöö sisulise raskuspunkti moodustavad peatükid 3.–5., mis kirjeldavad ja analüüsivad kirjaniku ja kirjanduse, kriitiku ja kriitika ning lugeja määratlemist Noor-Eesti aegse päevakriitika ootushorisondis. Analüüsipeatükid on struktureeritud alapeatükkideks vaatlusena kahest vaatepunktist: Noor-Eesti lugejad ja nooreestlased. Alapeatükid omakorda on jagatud kaheks perioodiks: 1905–1909 ja 1910–1915. Analüüsi lõpetab kokkuvõtivate alapeatükkidena vaatepunkte võrdlev süntees. Sisulistele peatükkidele eelneb analüüsi lähtekohtade kirjeldus, mis koosneb teoreetilise raamistiku, empiirilise materjali ning uurimismetoodika tutvustamisest. Eraldi peatükina on antud temaatiline ülevaade Noor-Eesti aegses päevakriitikas ilmnevast ootushorisondist. Bakalaureusetöö lõpetab kokkuvõttele järgnev kasutatud kirjanduse ja trükimaterjalide loetelu, millesse on kaasatud kogu uurimuse aluseks olev tekstikorpus.

Vaikimisi on asendatud omaaegne tehniline kirjaviis kaasaegsega (w>v). Bakalaureusetöös on kasutatud tekstisisest viitamissüsteemi. Kommentaarid, märkused ja vahel ka näited on toodud joone all.

1. Analüüsi lähtekohad

1.1 Teoreetiline raamistik

Käesolev kirjandusajalooline uurimus toetub mahukale kriitiliste tekstide korpusele, põhiallikana on kasutatud arvustuslikke tekste. Kriitiku positsiooni võib näha tavalugejast erinevana just selle poolest, et ta on oma isiklikust huvist kõrgemal ning lähtub just nimelt küsimusest, mida autor oma teosega väljendada tahab⁴. Marin Laagi järgi on kriitiku käsitlemisel lugejana võimalik leida kompromissi retseptsooniteooria ja praktilise kirjandusajaloo uurimise vajaduse vahel. Kriitik on lugeja, kes on oma lugemismuljed fikseerinud kirjutusena, sealjuures on tema kui lugeja kontekst kirjandusajaloos kirjeldatav teiste tekstide kaudu (Laak 1999: 28–29, Laak 2003). Kasutangi siinses töös retseptsooniajaloo tertsiaalse allikana n-ö jooksvat kriitikat ning käsitlen kriitikut reaalse lugejana, kes on oma lugemise kirjalikult fikseerinud.

Niisugune valik võimaldab uurimisaspekti selgelt piiritleda ning uurida ühe kirjandusteadlikuma lugejagrupi – kriitikute lugemist. Kriitik on oma aja suhtes otsekui ennustaja positsioonis. Oma kultuurikompetentsi põhjal püüab ta ära arvata, kas see konkreetne raamat, mille üle ta arvamust avaldab, võiks suhteliselt pika aja jooksul suhteliselt paljusid inimesi mõjutada. Kriitiku lugemine on aktiivne, kuivõrd see leiab väljenduse arvustuse kirjutamise näol.

Jooksev arvustus on žanr, mis ajakirjanduses ilmutaist kirjutistest kõige enam peegeldab vahetut lugemiskogemust. Seevastu näit programmiline artikkel ja teadustekst on lugemiselamusest hoopis kaugemal – loetu on sünteesitud pikema aja lugemiste, mõtlemiste, kogemustega ning paigutatud nende suhtes läbipaistvasse süsteemi, kirjandusteos on sel juhul üksnes vahendiks üldistatud ideede näitamisel, mitte aga eesmärk omaette. Arvustus tegeleb küll kirjandusteose hindamisega, kuid ilmutab selle kõrval enam või vähem teadvustatult ühtlasi kriitiku hoiakuid, ootusi ja lootusi ja pettumusi oma aja, ühiskonna, kirjanduse ning kirjandusväljal tegutsevate inimeste suhtes. Seesugused väljendusaktid on õigupoolest märgiks ilmunud teose

⁴ Vrdl sissejuhatuses viidatud *lugejaga* (Krumme 1983: 19, 26, viidatud Vaiksoo 1994: 171, 174 järgi)

kokkupuutekohtadest kriitiku ootushorisonidiga, tähistades aktualisatsioonipunkte kriitiku kirjanduskogemuse vaateväljal. Ootushorisoni mõiste võttis lugeja lähtekoha tähenduses kasutusele retseptsiooni esteetika teooria looja Hans Robert Jauss teoses “Literaturgeschichte als Provokation” (1970). Kõike uut, mida lugeja loeb, võrdleb ta oma varasema elu- ja lugemiskogemusega, hinnates ja paigutades uusi kogemusi nõnda oma väljakujunenud eelarvamuste põhjal. Kuigi sõna *horisont* mõistena näib rõhutavat silmapiiri, ei tähtsusta Jaussi mõiste piiri või piiratust enam kui kogu vaatevälja ning sellel nähtavat sisu. Piirid saavad oluliseks alles horisontide muutumisel.

Uue kunstivormi ettearvamatu mõjutus loksutab lugeja lahti tema seniste väärtuste enesestmõistetavusest (Jauss 1970: 177–183), näitab maailma mingi uue rakursi alt ning sunnib oma väärtusotsustusi üle mõtlema ja vajadusel ümber hindama. Omaksvõtmisega saab esteetiline distants (uue nähtuse kaugus senise ootushorisoni piirist) esteetilise kogemuse/ootushorisoni osaks. Tarvidus ootushorisoni tasakaalu rikkunud uue nähtusega tegeleda aktiveerib tema ilmunise hetkel mõtlemise nende küsimuste üle, mida uustulnuk muuta ähvardab – paneb neist rääkima, vallandab reaktsiooni (aktiivse vastuse). Enesestmõistetavate asjade üle ju ei arutleta, ei esitata küsimusi, neist kõneldakse tuntud ja piiritletud sisuga mõistetena. Aktiivne arutelu/mõtisklemine millegi üle annab märku olemasoleva mõtlemise nihkest millegi uue ilmunisega seoses.

Ootushorisoni mõjutab ka see, millisesse konteksti tekst on paigutatud, s.t selle kuuluvus tekstisarjadesse (Jauss 1970: 176). Teisisõnu, missugust lugemismudelit sugereerib ta kontekstuaalne määratlus. (vrdl Vaiksoo 1994) Nõnda lähenetakse *a priori* ilukirjanduseks peetud tekstile muud tüüpi tekstidega võrreldes teisel moel ja teistsuguste ootustega, tuntud ja tunnustatud autori tekstilt oodatakse teisi asju kui harrastusluuletaja salmidelt. Vahel püüavad kirjanikud teadlikult või ka vähem teadvustatult lugeja seesuguste ootustega mängidagi. Näit nimetab Friedebert Tuglas “Felix Ormussoni” päevaraamatuks – otsekohe vallandub lugejais arutelu päevaraamatu ja romaani mõistepiiride üle.⁵ Niisugusest lugeja tunnete apelleerimisest kõneleb ka näit Johannes Aavik Marta Sillaotsa „Algajaid” arvustades: “„Eluloo kirjelduslised katsed” – see lisandus annab autori alandlikkusest

⁵ Uus tekst muudab ka kogu tekstiliigi senist ehitust (Jauss 1970: 175). Kuid see kehtib ikka ainult seni, kuni see kõrvalekalle on väike ning tundmatu info osakaal ei kasva liiga suureks.

ehk vahest ka ettevaatusest tunnistust. Sellega kisub ta arvustajalt ka teravamad sõjariistad käest. Vaatepunkt, millest selle järele raamatut peab hindama, langeb märksa ja nõudmised, mida talle võiks asetada, kahanevad tuntavaste.” (Aavik 1912a)

Uue teose suhestumisel lugejate ootushorisonidiga mängib selle kirjandusliku konteksti kõrval sama olulist rolli ka teose ilmumisaeg. Näiteks arvustades Ernst Enno raamatut „Uued luuletused” kirjutab F. Tuglas: “Igal ajal on ise kunsti mõõdupuu. Aasta kümne eest oleks Enno luuletuste kogu nagu ilmutus, ootamata ilus annetus meie luulekirjandusele olnud. Sest kunsti nähtuse väärtust ei määra mitte niipalju tema ise, kui tema koht ajaloos, tema ümbrus. See on võrdluse, see on võistluse küsimus.” (Tuglas 1909: 246) Käesoleva töö raames empiirilisi allikaid valides on lisaks otsustusele uurida kriitikust lugeja ootushorisoni, arvesse võetud ka mainitud mõjutajaid ja piiratud tekstikorpust ajaliselt Noor-Eesti tegutsemise aastatega ning kirjanduskontekstiliselt ilukirjanduse lugemise ehk algupäraste ilukirjandusteoste kohta kirjutatud arvustustega.

Kuna samas ajas ning sarnaste kogemustega lugejate ootuste horisonidid paljuski kattuvad, on võimalik uurida kollektiivseid ootushorisoni ning sellest aspektist rikastada kirjandusajaloo diakroonset kirjutust sünkroonsete läbilõigetega (Jauss 1970: 194–199).

Kui teksti kirjutaja on sõnaselgelt väljendanud, et *ootame / rahvas ootab / mina ootan* vmt, siis näitab see, et ootushorisonis on see oodatav sees just samavõrra kui kõik reaalselt olemasolevigi, millega rahul ollakse – maailmapilti on programmeeritud selle võimalikkus. Ootushorison ei tähenda kaugeltki kõigi ootuste täitumist, vaid „omaksvõetavat võimalikkust”. Nõnda on huviküsimuseks ka siinse töö materjali tõlgendades Noor-Eesti ajas mõtlejate jaoks olemas olevad võimalikkused (kirjandusalaste) mõistete piiridena ehk maailma ja kirjanduse üle mõtlemise süsteem, mitte aga see, kuivõrd ootused kaasaegsele kirjandusele realiseeruvad või realiseerumata jäävad. Ootushorison koosneb nii ühiskondlikest, isiklikest kui kirjanduslikest kogemustest, kirjandusteos kannab endas oma autori ootushorisoni, see aktualiseerub lugejas, aktiveerides tema ootushorisoni mõningaid aspekte – kumbki, ei autori, ega lugeja maailmapilt ei paista kunagi tervikuna välja, see, mis nähtavaks saab, märgib iseenesest juba potentsiaalset muutust.

Ootushorisoni komponente võiks eristada alljärgnevalt.

1. Kodustatud kogemus. See on mõttemaailmas olemasolev mõtlemisviis või kogemustasandil tuttav nähtus, millega ollakse kursis ja millega ollakse rahul. Selle eriliik on nähtused, mis on maailmas olemas ja mille üle kogu aeg on põhjust kõnelda ning millega kunagi ei olda rahul – nad kuuluvad inimliku põhiolemuse või elukogemuste positiivset poolt tasakaalustavate nurinähtuste juurde ja need ei kao kuhugi, kuni inimene on inimene ning kuni inimlikud suhted on niisugused nagu nad on – aga need on ikkagi kodustatud kogemused, sest nende olemus ja avaldumisvormid on tuntud, samuti kui nendega toimetulemise viisidki.
2. Eilne kogemus – see, mis on maailmas veel olemas või on mäletamise piires olemas olnud ja millega varem on rahul oldud, aga mis oma mina- ja maailmapildist on aegununa välja tõugatud.
3. Uus kogemus erineb kodustatud kogemusest, kuid see erinevus on piisavalt väike, et olla potentsiaalselt mõistetav ning ootushorisoni süsteemi paigutatav. Uus kogemus tekitab sellega kokku puutudes esimesel hetkel üllatuse (kui erineb pisut rohkem, siis tuleb kõigepealt pettumus) ja enamasti õige lühikese või vähem lühikese peataoleku (et kuhu seda uut asja nüüd ikkagi paigutada, kuidas ta ära kodustada) ning sellele järgneva mõtiskluse ja/või diskussiooni, kuid võetakse seejärel omaks ja kodustatakse ära. Isegi kui uus kogemus on soovimatu, pole võimalik teda pärast kodustamist oma maailmapildist enam välja tõugata – kogemused tulevad küsimata, kas me neid tahame või mitte ning sama küsimata nõuavad nad endale tähelepanu, sunnivad enda üle mõtlema ja end kodustama.
4. Kodustamatu kogemus paneb paika ootushorisoni piiri.⁶ Ta erineb kodustatud kogemusest nõnda paljudes aspektides, et tõugatakse eemale, teda ei õnnestu ühegi seose abil oma kodustatud maailma paigutada (neid seoseid kas pole piisavalt või on nad seotud varasema tugevat välistavat reaktsiooni tekitava negatiivse kogemusega). Horisont ise ongi seesama ootuste

⁶ Inspiratsioon selle mõtteni jõudmisel pärineb Julia Kristeva abjektsiooni mõiste määratlusest. (Kristeva, Julia 2006. Jälestuse jõud. Essee abjektsioonist.)

lõppemise piir, kust alates kogemused ei kuulu sel hetkel enam kodustamisele. Siiski on vähehaaval uute kogemuste kaudu liikudes võimalik jõuda siis juba samuti vaid uueks kogemuseks muutuva kodustamatuni. Samuti on võimalik suunda muuta ning temast unustamisega vabaneda.

5. Tundmatu kogemus on see, millel pole koduga (tuttava maailmaga) mitte mingisugust seost, temas pole midagi juba tuntule viitavat. Kuna pole seoseid, pole võimalik teda üldse näha/märgata, nii et tundmatu kogemus on küll täiesti olemas ja täiesti reaalne, aga teda ignoreeritakse, sest hetkel pole ühtki vahendit, mille abil teda teadvustada.

Kogemuste kogemusstaatus muutub ajas. Mis oli uus, saab kodustatuks ja võib ühel hetkel eilseks muutuda. Veel pikema aja möödudes võib ta koguni seose ajaga kaotada ja muutuda kodustamatuks ning mälust kadudes tundmatuks.

Vaadeldava perioodi puhul saab selle ajalise kompaktsuse tõttu juttu olla ainult ootushorisoni n-ö kodustatud alast, eilsetest kogemustest ja uutest kogemustest, harva õnnestub märgata ka mõnd kodustamatut kogemust. (Need uued kirjandusteosed, mis ilmuvad ja mille väärtust hinnates leitakse, et nad on madala tasemega, igavad, ei anna midagi uut, ei paku naudingut jne – need kuuluvad eilsete kogemuste hulka: kriitika/publiku ootused on muutunud, aga kirjanik pole muutusi märganud ega/või osanud neile reageerida. Seevastu näit Ernst Enno, Oskar Luts, A. H. Tammsaare olid mitmete oma aja kriitikute eitavaid hinnanguid pälvivais aspektides hindajaile alles kodustamatud – alles hilisemad kirjandusväärtuste üle otsustajad kodustasid nad ära.)

Arvustuste kaudu ootushorisoni uurides saab siiski uurida kriitikute ootushorisonis vaid neid aspekte, mille üle mõtlemise vallandab vajadus konkreetse arvustatava teose suhtes seisukoht võtta, ta kuidagi iseenda ning kirjanduspubliku mõtlemise süsteemi paigutada. Niisuguste ilmnemiste uurimine on ka käesoleva bakalaureusetöö eesmärk. Valitud aspektide vaatlemisel arvustustekstides ei saa aga eeldada, et autoritel, kes kõneks oleva aspekti osas oma tekstis vaikivad, hoiak/arvamus ses küsimuses puudub – konkreetse autori, konkreetse teose ning konkreetse ajahetke kontekstis see või teine teema pole lihtsalt nõnda aktiivses positsioonis, et tekstis kirjutatuna väljenduks. Niisiis tuleb arvustuste põhjal joonistuvaid ajapilte näha vastusena küsimusele,

millised hoiakud oma muutumises kõneks olevais küsimusis kaasaegse kirjanduse lugemisega seoses välja paistavad, mitte aga üldistusena selle kohta, missugused hoiakud perioodi süstemaatilises kirjandusteoreetilises arutelus domineerivad.

1.2 *Empiiriline materjal*

Bakalaureusetöö allikmaterjali leidmiseks on kasutatud Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakonna (AR BO) kartoteeke ning 1905–1915 aastate ajakirjandusväljaandeid arhiivraamatukogus ja andmebaasi „Digiteeritud eesti ajalehed”⁷ (DEA 2003).

Bakalaureusetöö eeltööna on BO kartoteekide Noor-Eestit puudutavad allikaviited 1905. –1915. aastate piires sisestatud andmebaasi „Eesti ajakirjanduse analüütiline bibliograafia”⁸ ülesehituspõhimõtteid silmas pidades tabelisse, võimaldamaks nende edaspidist elektroonilist kasutamist. Viited on nimetatud aastate lõikes täielikult sisestatud kartoteekide järgnevaist temaatilistest jaotustest: 8E(06)Noor-E.”Noor-Eesti”; Aavik, Johannes; Alle, August; Kallas, Aino; Linde, Bernhard; Noor-Eesti; Oks, Jaan; Ridala-Grünthal, Villem; Semper, Johannes; Suits, Gustav; Tuglas, Friedebert. Nimetatud eeltöö võimaldab illustreeriva taustana näidata 1905.-1915. aastatel nooreestlaste poolt ning nooreestlaste kohta ajakirjanduses ilmunud kirjutiste kogumahtu ning nende žanrilise jaotumise taustal bakalaureusetöö allikaiks valitud ilukirjandusarvustuste osakaalu selles.

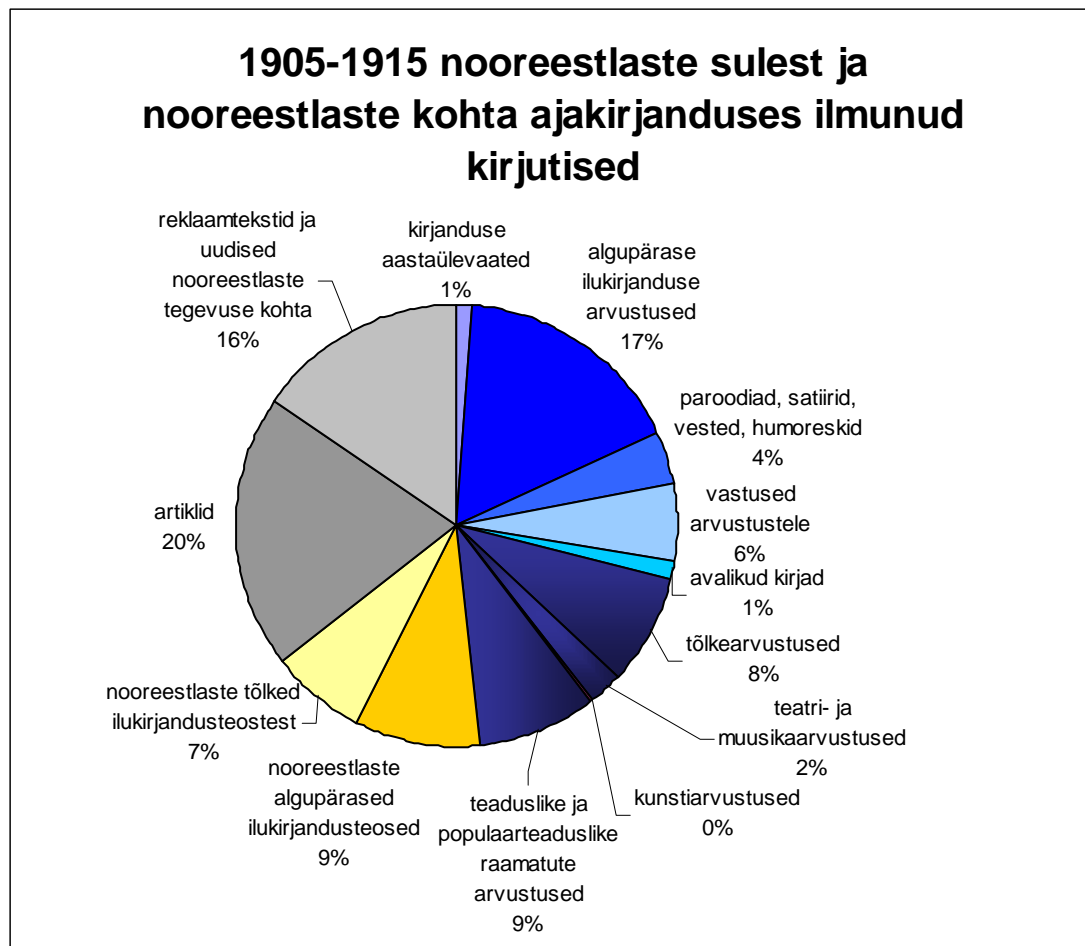
1905-1915 ilmus Kirjandusmuuseumi BO kartoteegi nimetatud jaotuste andmetel ajakirjanduses kokku **1041 kirjutist**, mille autorid on nooreestlased või mis on kirjutatud rühmitusest kõrvale jäänud arvustajate poolt Noor-Eesti ja nooreestlaste kohta:

11	kirjanduse aastaülevaadet
177	algupärase ilukirjanduse arvustust
40	paroodiat, satiiri, vestet, humoreski

⁷ <http://dea.nlib.ee/> (20. aug 2007)

⁸ <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/> (20. aug 2007)

59	vastust arvustustele
14	avalikku kirja
83	tõlkearvustust
26	teatri- ja muusikaarvustust
4	kunsti arvustust
90	teaduslike ja populaarteaduslike raamatute arvustust
95	algupärasest ilukirjandusest nooreestlastelt
72	nooreestlaste tõlget ilukirjandusest
207	artiklit
163	reklaamteksti ja uudist nooreestlaste sulest ja nende tegevuse kohta

Joonis 1

Nagu jooniselt 1 näha, moodustavad arvustused ja jooksev poleemika kõigist kirjutistest, mis Noor-Eesti ja nooreestlastega seoses jooksvas ajakirjanduses

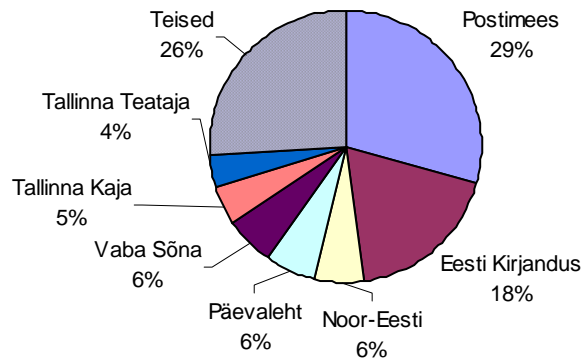
avaldatud, peaaegu poole (joonisel sinistes toonides). Algupärase ilukirjanduse arvustuste osakaal on aga 17% kõigi kirjutiste hulgast.

Bakalaureusetöö eesmärgist lähtuvalt on töö allikatena kasutatud kõiki aastaülevaateid ja kõiki algupärase ilukirjanduse arvustusi. Lisaks sellele on kasutatud vaid algupärast ilukirjandust puudutavaid ilukirjandusarvustustele kirjutatud vastuseid, avalikke kirju, paroodiaid, satiire, vesteid, humoreske ja üksikuid reklaamtekste. Allikmaterjali selekteerides on läbi vaadatud ka suur osa ülejäänud vastustest, avalikest kirjadest, paroodiatest, satiiridest, vestetest, juhul kui pealkirja järgi polnud täpselt aru saada, millega on tegu.

Kasutatud materjal on ilmunud väljaannetes Eesti Kirjandus, Elu, Hää!, Ilukirjandus ja teadus. Sakala ja Meie Kodumaa vesteosa, Kilk, Kirjandus ja teadus. Õiguse kaasanne, Linda, Meie Kodumaa, Noor-Eesti, Nooresooleht, Pealinna Teataja, Peterburi Teataja, Postimees, Päevaleht, Rahva Lõbuleht, Rahva Päevaleht, Rahvaleht, Sakala, Sarjaja, Sõnumed, Sõnumete ja Maa hinnata kaasanne Kirjandus, Sädemed, Tallinna Kaja, Tallinna Teataja, Tartu Päevaleht, Töö Hää!, Ulak, Uudised, Vaade, Vaba Sõna, Viljandi Teataja, Virulane, Õiguse hinnata kaasanne Kirjandus ja teadus, Üliõpilaste Leht.

Kriitikatekstide mahust kõige suurema osa (29%) haarab enda alla Postimees, tema kõrval tuleb teise suuremal arvul tekstide pakkujana Eesti Kirjandus (18%). Allikate hulga suhtes võrdsel positsioonil on ajakirjad Noor-Eesti ja Vaba Sõna ning Päevaleht. Väljaannete arvulist jaotumist illustreerib järgmine diagramm (Joonis 2):

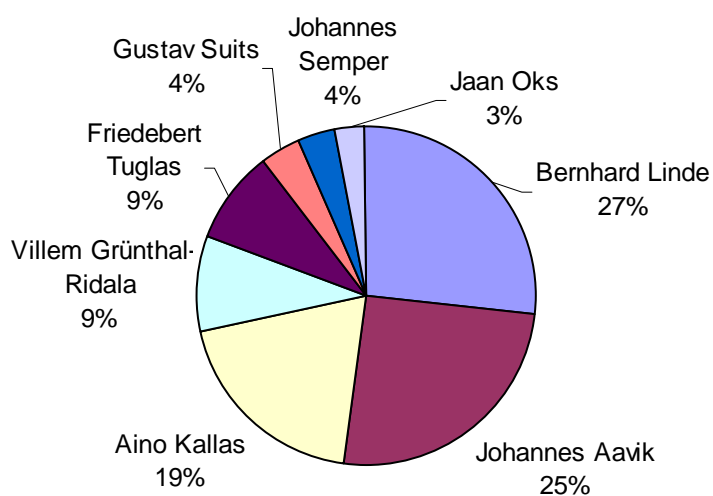
Allikatena kasutatud väljaannete jaotuvus

Joonis 2

Uurimuse allikatena on kasutatud nooreestlaste tekste: Johannes Aavik (J. A., Ruth), Villem Grünthal-Ridala, Aino Kallas, Bernhard Linde (P. B. Vilde), Jaan Oks, Johannes Semper, Gustav Suits (Hi-Ha-He), Friedebert Tuglas (Mihkelson). Hulgaliselt kõige enam on nooreestlastest kirjutanud Bernhard Linde (27%), tema kõrval on produktiivsed ka Johannes Aavik (25%) ja Aino Kallas (19%). Noor-Eesti autorite arvulist jaotumist allikmaterjali hulgas illustreerib joonis 3.

Noor-Eesti autorite jaotumine allikmaterjalis

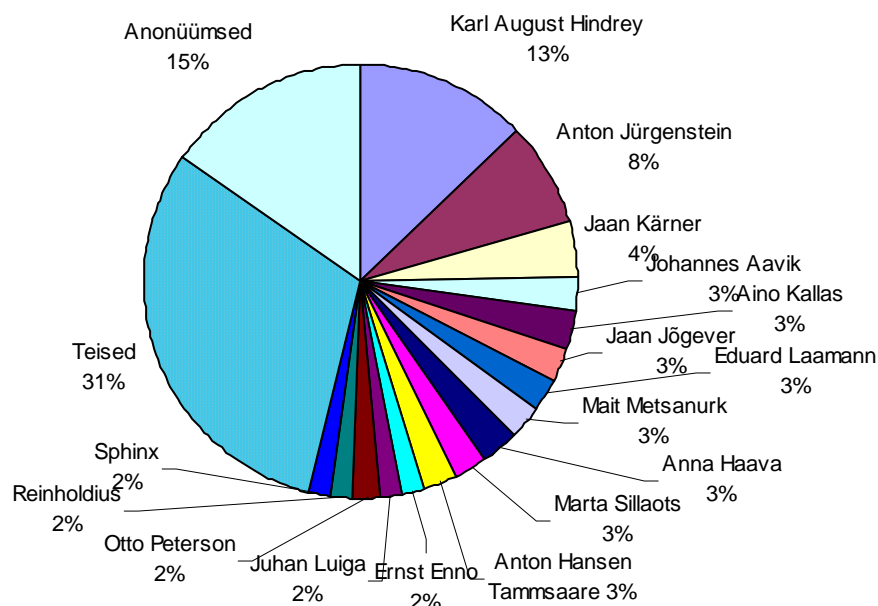
Joonis 3

Uurimuse allikatena on kasutatud järgnevate Noor-Eesti lugejate tekste: Johannes Aavik (J. A.), H. V. Avikson (H. V.), Villem Buk, Ernst Enno (-o.), Peeter Grünfeldt (-dt.), Anna Haava, Karl August Hindrey (Hoia Ronk, K. A. H., KAH), C. Holm (C. H.), A. Jõeäär, Jaan Jõgever, Anton Jürgenstein (A. J.), Aino Kallas, K. Kotsar, Jaan Kärner (J. K.), Eduard Laaman (E. L.), Bernhard Linde (P. B. Vilde), Jaan Lintrop (J. L.), Juhan Luiga (J. L.), Kusta Mannermaa (Kuma), Karl Menning(?) (Kriitikus), Mait Metsanurk (Eduard Hubel, Ed. H.), Jaan Oks, P. Olak, Jacob Palvadre, J. Parik, Otto Peterson, Ernst Peterson-Särgava (E-e-e.), K. Pinkovski (Pan Karol), Hans Pöogelmann, C. L. Rass, Hugo Raudsepp (Milli Mallikas, H. R.), Helmi Reiman, R. Reinholdius, Karl Rumor (Ast), Marta Sillaots (Marta Reichenbach) (M. R., M. S.), Gustav Suits, Anton Hansen Tammsaare (Student, Vaatleja, A. H. T.), K. Tattelbaum (Arthur Usthal), G. E. Tomberg (G. E. T-berg), A. Unguma, Eduard Virgo, Alex. Väino, -õ-, à la Jablonovski, H. P-p, J. B., Metsmatside rühmlane, P. T., Sphinx, T. S., V.⁹

Noor-Eesti lugejaist on kõige produktiivsem kirjutaja Karl August Hindrey (13%), enam paistavad silma ka Anton Jürgenstein (8%) ja Jaan Kärner (4%). Üldiselt on aga Noor-Eesti lugejate pilt kirju, paljud autorid on esinenud nooreestlaste loomingu üle sõna võttes vaid ühe-kahe arvustusega. Noor-Eesti lugejate kirjut pilti illustreerib joonis 4.

⁹ Varjunimede tuvastamisel on kasutatud Eesti biograafilist andmebaasi Isik (<http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/>) 20.08.2007 ja Nigol Andreseni viiteid (Andresen 1975)

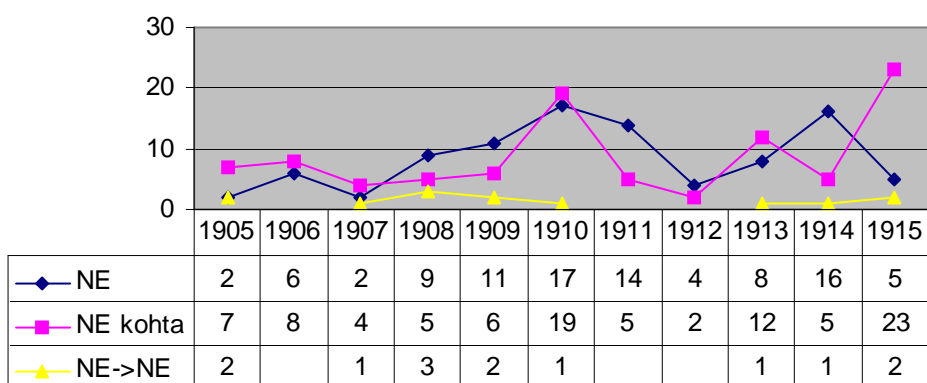
Noor-Eesti lugejate jaotumine allikmaterjalis

Joonis 4

Kuna kasutatud materjalist kõige suurema hulga hõlmavad arvustused, on tehtud võrdlev statistika nooreestlaste poolt kirjutatud ning Noor-Eesti väljaannete ja ilukirjandusteoste kohta kirjutatud arvustustest.

Arvustused nooreestlaste sulest ja Noor-Eesti tekstide kohta

Joonis 5

NE – Noor-Eesti tuumiku kriitikute poolt kirjutatud arvustused

NE kohta – Noor-Eesti tekstide kohta kirjutatud arvustused

NE->NE – Noor-Eesti tuumiku kirjutatud arvustused Noor-Eesti kohta.

Joonist lugedes tuleks võrrelda kaht ülemist rida. Alumine (kollane) NE->NE rida on vaid info täpsuse huvides ära näidatud. Kuna ta kuulub mõlemasse gruppi, sisaldub ta mõlemas ülemises reas, s.t teemat puudutavate arvustuste aastase koguarvu saamiseks tuleks kahe ülemise rea summast alumine lahutada. Näit 1905 kirjutasid Noor-Eesti tuumiku autorid 2 arvustust ja need mõlemad käisid Noor-Eesti kohta, Noor-Eesti kohta kokku aga kirjutati 7 arvustust, seejuures 2 neist NE tuumiku autorite poolt.

Nagu näha, on joon ajan enam-vähem tasavärgine – nooreestlaste kohta kirjutatud arv ei erine palju nooreestlaste endi kirjutatud arvustuste arvust. Kõige suuremad on erinevused aastatel 1911, 1914, 1915.

1.3 Uurimismetoodika

Hans Robert Jauss pakub mõtlemise raamistiku kirjandusajaloo uurimiseks lugeja vaatepunktist. Ideed vajavad ent ka metoodikat, kuidas neid uurimisel rakendada. Kirjapandud ja trükitud kujul formeerunud lugemise peegeldus ei ütle midagi otsesõnu selle lugemise taga peituva ootushorisoni kohta, vaid vajab uue lugeja tõlgendust.

Käesoleva töö raames on lugemisfiltriks uurimismaterjali tõlgendama asudes püüde iga lõigu või vahel ka iga lause juures peatuda ja küsida, mida see niiviisi kirjapanduna näitab oma lugeja maailmapildi koha, missugused kirjutajale olulistest mõtetest on lugemise mõjul muutunud aktiivseks ja leidnud kajastuse arvustustekstis, missugune on nende mõistete sisu, mida ta kirjandusest kõneldes kasutab. Teadlikult ei otsitud loetud tekstidest ühtki konkreetset teemat, vaid lähenetigi kriitikatekstidele avatuna küsimusega, millised teemad olid kirjutajaile omas ajas nõnda olulised, et ilukirjanduse lugemise toel kriitikakirjutuseks formeeruda.

Allikmaterjali kohta käivad lugemismärkmed on korraldatud andmebaasina. Andmebaasi kirje¹⁰ moodustab tsitaat või referaat allikmaterjalina kasutatud teksti terviklikku mõtet sisaldavast osast, mis on korraldatud teemadesse märksõnastamise

¹⁰ – *Kirje* on terviküksusena käsitletav andmelementide kogum, nt bibliograafiakirje; andmebaasis võib olla andmeobjektiks (Raamatukogusõnastik, <http://oldwww.nlib.ee/termin/termin.php> – 20.aug.2007)

abil. Lisaks sellele kuuluvad kirjesse täpsed allikaviited. Et selle andmebaasi sisust mõnd väikest osa bakalaureusetöö vormis vahendada, oli mõistagi vaja teha valikuid, missugustele teemadele keskenduda. Analüüsiks valitud teemasid õigustab nende kirjandusspetsiifiline sisu, samuti omavahel võrreldav lugemise tulemusel saadud kirjade maht ja teemade käsitlemise hõlmavus peaaegu kogu kasutatud allikmaterjali hulgas. Sellesama andmebaasina korraldatud materjali põhjal saab Noor-Eesti jooksvat kriitikat uurida ka teiste avaldunud teemade lõikes (Noor-Eesti aja kriitikute ootushorisondis avalduvaist teemadest annab ülevaate järgmine peatükk), aga ka näit autorite, väljaannete, konkreetsete teoste retseptsiooni vaatepunktist, pisut lühemate või pikemate perioodide kaupa vm.

Analüüsiks valitud teemades tehtud sünkroonsed läbilõiked on tehtud aastate kaupa (1905, 1906, 1907 jne), mis võimaldab uurida mõtete ja hoiakute muutumise dünaamikat kogu vaadeldava perioodi vältel. Seejuures taotletakse ootushorisondi kirjeldamisel kollektiivsust, vastandades Noor-Eesti autorid Noor-Eesti lugejatele ning käsitlemata üksikuid autoreid eraldi.

Tekkiv pilt on paratamatult eklektiline. Pealiskaudsel vaatlusel võib jääda mulje juhuslikult ja/või meelevaldselt kuhjatud nüanssidest, ehk isegi kui kontekstist välja rebitud ja tendentslikult tõlgendatud tsitaatidest, mida uurija on püüdnud „kodustada” neid omaenda lugemise käigus muutuvasse ootushorisonti paigutades ning märksõnastamise käigus silte kleepides. Siiski on andmebaasipõhine uurimine hästi kooskõlas retseptsiooniteooria sünkroonse ajaloo uurimise ideega, paigutades võrdset positsioonil kõrvuti kõik (tekstid, mõtted), mis uuritavas ajas realselt kõrvuti ning hilisematest hinnangutest ja valikutest alles puutumata on.

Samuti võiks väita, et niisugune „tükikeste” kogumine ja kõrvutamine on tähenduse ja tähtsusega, kuna sageli on samad autorid oma vaated elule ja kirjandusele nii kaasaegsetes kui hilisemates artiklites süsteemselt ja suuremal üldistusastmel kirja pannud. Pealegi on arvustus tekst, mis tihedalt seotud arvustatava teose, aga ehk vahel veel enamgi arvustaja isikuomaduste ning tema positsiooniga ilmumishetkel valitsevate kirjandussuhete süsteemis, koguni kirjutamishetke meeleoluga – see pole mõeldud väljendama ei kirjutaja isiklikke ega oma aja tegelikke seisukohti ja ei tohiks ka sellele tasemele üldistatud saada. Ent just see ajutisus, konkreetse hetke

vahendamata peegeldus teeb arvustuse sobivaks allikaks valitud ajalisse piiri mahtuva sünkroonse läbilõike uurimiseks.

2. Ootushorisoni temaatiline spekter Noor-Eesti aegses päevakriitikas

Noor-Eesti aja ilukirjandusliku päevakriitika keskmes näib olevat arvustajate missioon viia eesti rahvas n-ö kunstiloomingu võimelisuseni. Arvustustele on omased pikad kõrvalepõiked üldteemadesse, mis sageli arvustatava teosega vaid mingi nüansi või mõtteimpulsi kaudu seotud. “Eesti Kirjanduse Ajalugu” III (1969: 11) juhatab nooreestlaste kriitikutegevuse käsitlemise sisse tõdemusega, et nooreestlased tõid kriitikasse esseistliku analüüsi, mis pakkus võimalust autori loomingu subjektiivseks interpretatsiooniks. See määratlus peab küll paika, kuid subjektiivsete hinnangute andmise kõrval ei väsinud Noor-Eesti aja kriitikud, nende seas ka nooreestlased, otsimast neid objektiivseid kriteeriume omas ajas, mille abil määratleda kunsti, kunsti väärtust, kunstnikku, tema omadusi ja missiooni.

Ootuspäraselt domineerivana avalduvad arvustajate ootushorisondis kaasaegset kirjandust lugedes kunsti ja kirjandusega seotud teemad. Aeg-ajalt aktiveeruvad arutluseks aga ka mitmed kunstivälised teemad. Nõnda peegelduvad küll arvustusalasest teosest endast saadud süžeeilis-teemaatilised impulsid, kuid juba kasvõi teemade kõne alla võtmise kaudu paistavad läbi viited hoiakutele omas ajas ning avaldub arvustajate ootushorisont (kuid ka laiemalt – maailmavaade).

Käesolev peatükk pakub sissevaadet 1905.–1915. aastate kriitikas avalduvasse peam kirjanduslikku ootushorizonti teemade, alateemade ja nende esinemise arvukuse kaudu.

Kõige laiemalt üldistades tegelevad arvustused **kunstiväärtusliku kirjandusteose** määratlemisega. Arvustused pakuvad väga rikkalikku materjali, uurimaks kirjandusteosega seotud ootusi, ootuste täitumisi ja neis pettumisi ning üllatusi. Arvustuste kõige kaalukam ülesanne on aga pideva piiri vedamine (selle piiri pidev otsimine) kunsti ja mittekunsti vahele, teose kunstiväärtuse kindlaks tegemine. Selle kõrval on kõne all teose ainekukku, keelt ja stiili puudutavad küsimused, leidub vihjeid eri kirjandusliikide (luule, proosa, näitekirjandus, lastekirjandus) spetsiifikaga seotud ootustele. Noor-Eesti aja arvustustes torkavad eraldi silma ka kunsti ja kirjanduse arenguloo, seda eriti kunstivoolude seisukohast, ning kirjandusteoste ja nende autorite, kriitikute, lugejate maailmavaatelist hoiakute suhteid lahkavad

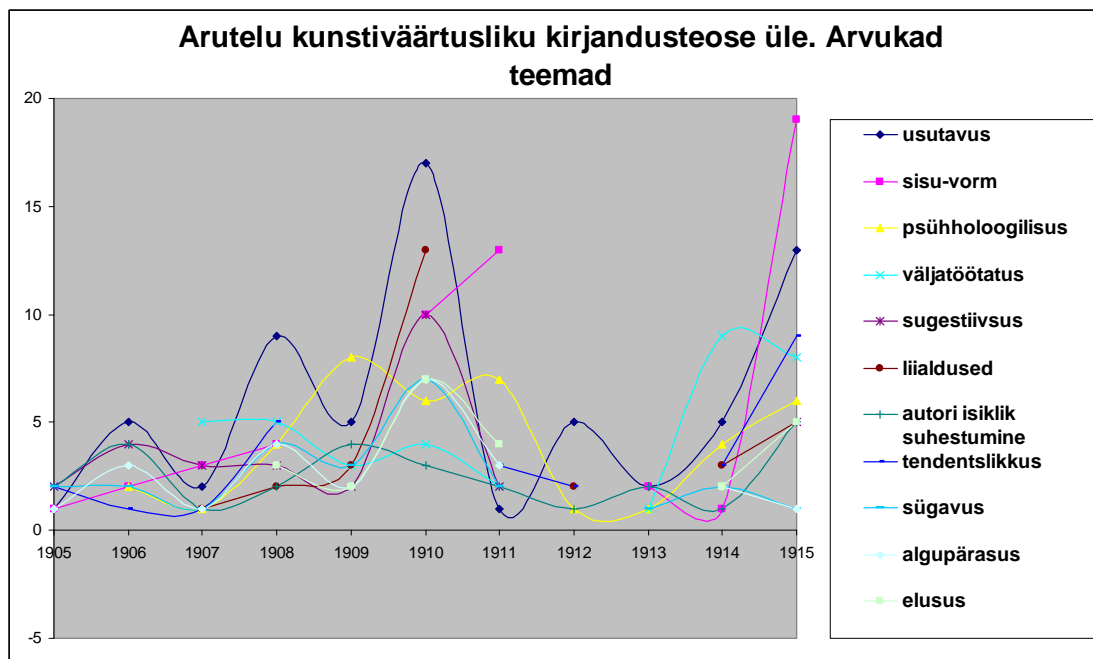
passused. Üsna selgelt joonistub välja ka ilmuvate kirjandusteoste Eesti- ja väliskontekst, aga puudutamata ei jää ka praktilisemad küsimused nagu raamatute välimus ja hind.

2.1 Kirjandusteose kunstiväärtus

Kasutatud empiiriline materjal pakub võimaluse uurida, mis moodustab Noor-Eesti aegsete kriitikute jaoks kirjandusteose kunstiväärtuse, missuguseid teose aspekte puudutatakse väärtusest kõneldes. Seejuures ilmuvad eristuvad teemad kirjandusteose kunstiväärtust hinnates nii positiivsete kui negatiivsete otsustustena konkreetse teose suhtes kui ka üldistatud mõttearendustena selle üle, missugune teos on kunstiväärtuslik ning millised on kunstiväärtuse komponendid. Seejuures tõdetakse sageli, et kunstiväärtus on õigupoolest midagi sõnastamatut ja määratlematut. Teosele väärtust lisavaid voorusi või väärtust vähendavaid puudusi võib küll ühekaupa loetleda ja hinnata, kuid ometi ei moodusta väärtus ise teose vooruste summat.

Järgnev diagramm kirjeldab kokkuvõtlikult teose kunstilise väärtuslikkuse üle arutlemisel kõige sagedamini nimetatud ja hinnatud väärtusi. Diagrammil toodud legend¹¹ nimetab teemad nende esinemise arvukuse langevas suunas kogu perioodi kohta. Ajateljel on näidatud nimetatud teemade arvukus ajas.

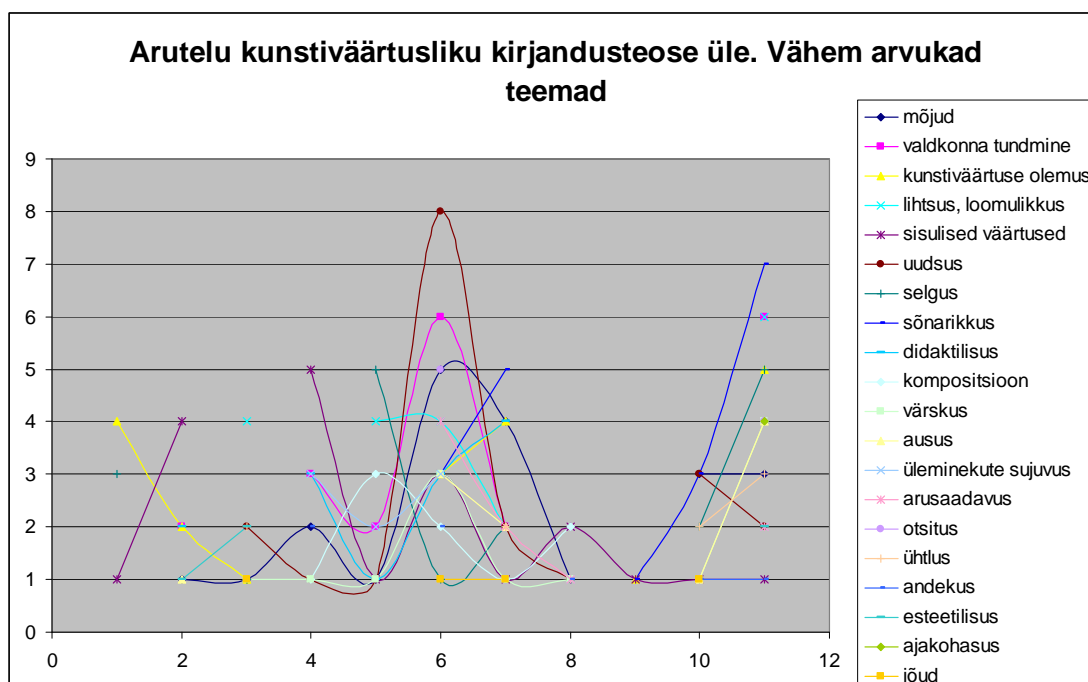
¹¹ – Legend on kaardil, plaanil, joonisel vm kasutatud tingmärkide seletus (Raamatukogusõnastik, <http://oldwww.nlib.ee/termin/termin.php> – 20.aug.2007)

Joonis 6

Diagrammilt on näha, et perioodi kokkuvõttes olid kõige arvukamad teemad kunstiväärtusega seoses usutavus, sisu ja vormi küsimused, psühholoogilisus, väljatöötatus, sugestiivsus, liialdamine, autori isiklik suhe oma teosega, tendentslikkus, sügavus, algupärasus ja elusus.

Järgneval diagrammil on selguse huvides eraldi välja toodud teemad, mida eelmistega võrreldes käsitleti harvem, kuid mis siiski esile kerkisid.

Joonis 7

2.2 Raamatute aineistik, keel, stiil ja välimus

Arvustuste tavapärase struktuuri hulka kuuluvate teemadena kerkivad esile arutelu ilmunud teoste aineistiku üle ning keele, stiili ja välimuse hindamine. Siiski pole arvustusteksti struktuur rangelt paigas. Ootushorizonti uurides on huvitav jälgida, milliseid ootusi kriitikud omas ajas ilmuvate teoste temaatika suhtes väljendavad, aga ka seda, millega seoses arutletakse raamatute keele, stiili ja välimuse üle. Konkreetse teose hindamise kõrval neist aspektidest tuleb ette ka üldistatud tasandil arutlemist kõneks olevail teemadel.

Noor-Eesti aja arvustajad pööravad raamatu aineistikule tähelepanu sageli, aineistiku üle arutletakse nii proosa- kui luuleteoste puhul, samuti näitekirjandust ning lastekirjandust hinnates. Enamasti seisneb see hindamises, kuivõrd autor on oma teose aineistikku valides õnnestunud ning teose paigutamises eesti kirjanduse konteksti tema uudse või kulunud aineistiku alusel. Abstraktsemad arutelud aineistiku üle kuuluvad peamiselt sisu ja vormi suhete üle kõnelemise valdkonda.

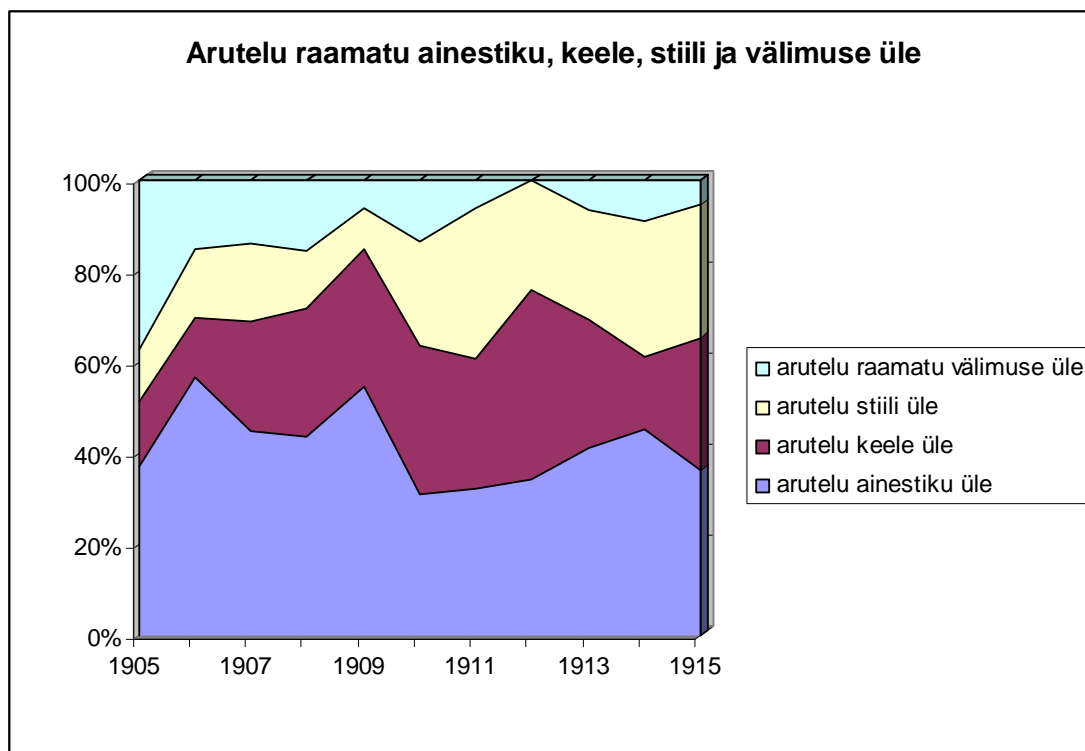
Teoste keele hindamine on Noor-Eesti aja kirjandusarvustuses olulisel kohal. Kriitikud näevad oma missioonina kirjandusteoste õigekeelsuse põhjalikku lahkamist eesmärgiga õpetada autoreid keelt kasutama. Niisuguse missiooni taustaks on emakeelse hariduse ning Johannes Aaviku hinnangul ka sobivate grammatikate puudumine (vt näit Aavik 1913h). Eraldi teema õigekeelsuse kõrval moodustab keeleuuendus, mis paneb endast kõnelema ilmuvate teoste uuenduslikku keelt hinnates või vastupidi, kirjanikelt uuendusliku keele kasutamist oodates.¹²

Teoste stiili üle arutletakse Noor-Eesti aja arvustustes otsesõnu üllatavalt vähe isegi nooreestlastest autorite kirjutatud tekstides. Samas tuleb tähele panna, et suur osa eelmises peatükis toodud teose kunstiväärtuslikkuse hindamise kriteeriumidest on just stiililised kategooriad.

Raamatute välimusest kõneldakse Noor-Eesti väljaannete puhul tunnustavalt, et Noor-Eesti on märgatavalt tõstnud raamatute kirjastamise taset Eestis. Seejuures hinnatakse eraldi raamatu kaant, köidet, trükki ja illustratsioone. Välimust puudutavate hinnangute seas tuleb lihtsalt “hea” ja “halva” kõrval ette ka näit niisuguseid määratlusi nagu “euroopalik”, “peenemaitseline”, kuid raamatu välimus võib olla ka “aegunud” või “harimatu”.

Järgmine diagramm esitab proportsionaalse suhte arutelust raamatute ainestiku, keele, stiili ja välimuse üle. Proportsioone kõrvutades on näha, et ainestiku teema on teistega võrreldes ülekaalus. Noor-Eesti teisel perioodil ainestiku üle kõnelemise osakaal väheneb ning stiilist räägitakse rohkem. Teoste keele üle kõnelemise proportsioon kasvab esimese perioodi lõpuks ning ei muutu pärast seda oluliselt. Seevastu raamatute välimus on perioodi alguses suhteliselt enam kõne all kui lõpus.

¹² Arvustuste eneste keele kohta sobib siinkohal välja tuua tähelepanek, et arvustajad on aktiivsed emakeele arendajad. Arvustuste tekstides on üsna tavaline sageliesinev nähtus, et arvustaja pakub välja uuendusliku termini mõnest kirjandusalasest või muust abstraktsest nähtusest kõneldes ning toob emakeelse omaenda leiutise või lihtsalt emakeeles alles vähe levinud uue sõna kõrval sulgudes ära vastava võõrkeelse termini – kõige sagedamini kas saksa, prantsuse või vene keeles, tihti aga ka mitmes võõrkeeles kõrvuti.

Joonis 8

2.3 Luule- ja proosaspetsiifilised küsimused

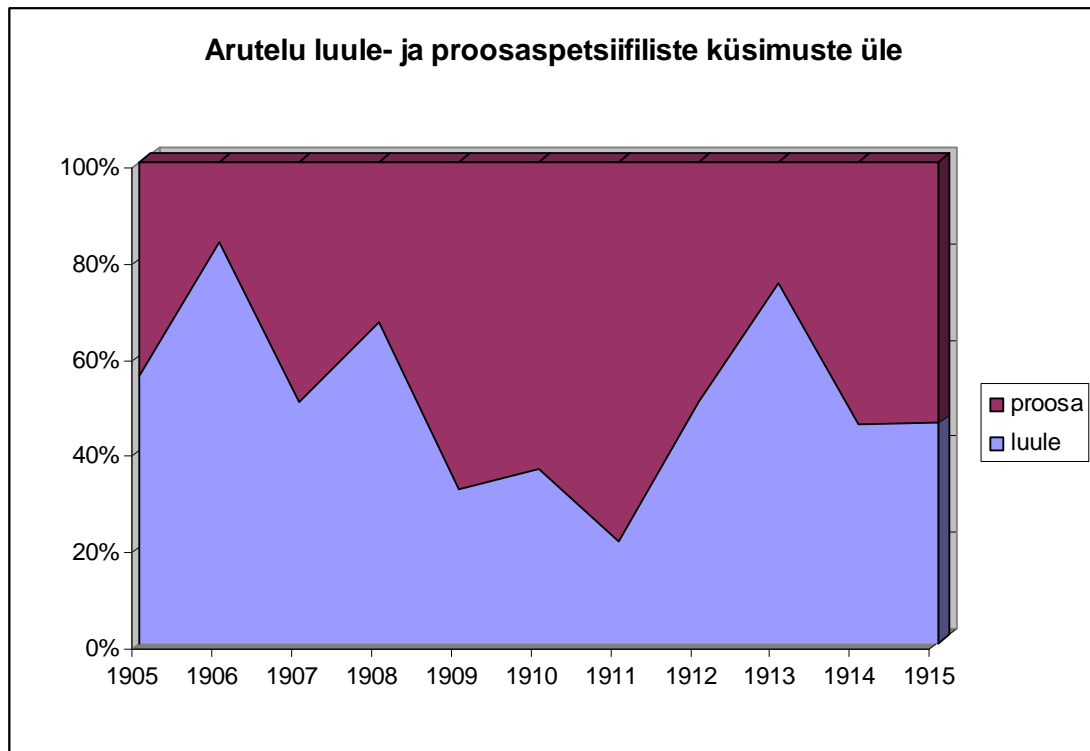
Ilmuvate kirjandusteoste kunstiväärtuse hindamise kriteeriumid Noor-Eesti aja kriitikas sageli ei erine luule- ja proosateoste puhul. Nii luule- kui proosatekstilt nõutakse usutavust, kaasahaaravust, autori isiklikul tasandil suhestumist oma tekstiga, sügavust, algupärasust, aga ka väljatöötatust ning käsitletava aineistiku sügavuti tundmist.

Proosaspetsiifilistena eristuvad kõige sagedamini arutlemine karakterite loomise teemal ning arutelu proosatekstide žanrimääratluste ning žanripiiride üle.

Kompositsioon on oluline märksõna nii proosa kui luule puhul. Omapärase piiriala moodustavad hinnangud proosaluule ja luuleproosa kohta. Seejuures pole ainult arvustuste tekstide põhjal arvustatava teose enese juurde minemata vahel võimalik aru saada, kas kõne all on vabavärsilised luuletused või Noor-Eesti ajal levinud ning paljukasutatud proosaminiatuuri vorm, mida nimetatakse Peter Altenbergi terminiga „Telegrammstil der Seele”.

Luules kõige sagedamini esilekerkivad teemad on arutelud luuletuste riimi ja rütmi üle ning vabavärsitemaatika.

Järgnev diagramm uurib luule- ja proosaspetsiifiliste küsimuste vastastikuse suhestumise liikumist ajas.

Joonis 9

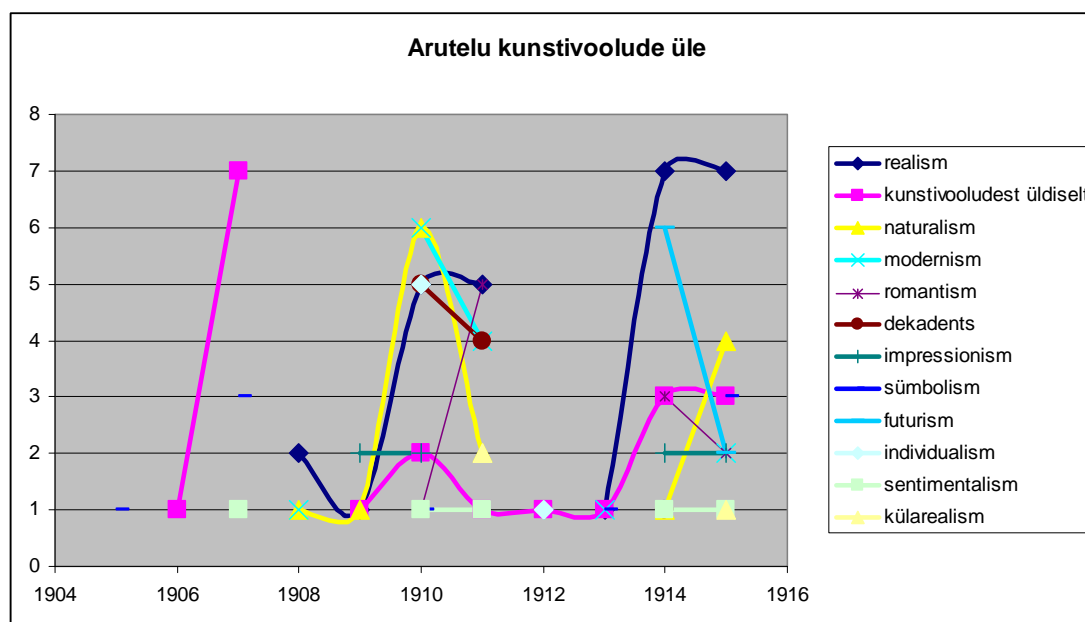
Võrdlev diagramm luule- ja proosaspetsiifiliste küsimuste arutelu kohta näitab selget tõusutrendi luules Gustav Suitsu luulekogude ilmumisaastatel. Üldiselt on aga Noor-Eesti esimesel perioodil märgata kerget kallutatust luule poole ning proosa üle arutlemise kasvu perioodi keskel.

2.4 Kunstivoolud

Eraldi teemana joonistub Noor-Eesti aja arvustustes välja kunstivoolude küsimus. Seejuures arutletakse kunstivooludest üldiselt kõneldes nii nende tekkimise ja

arenemise põhjuste ja viiside üle kui ka püütakse kirjeldada konkreetsete voolude olemust ning nende avaldumist või segunemist arvustatavas teoses.

Arvustustes kajastuva kunstivoolude arutelu sisulist koosseisu ja esinemissagedust ajas kirjeldab järgnev diagramm.

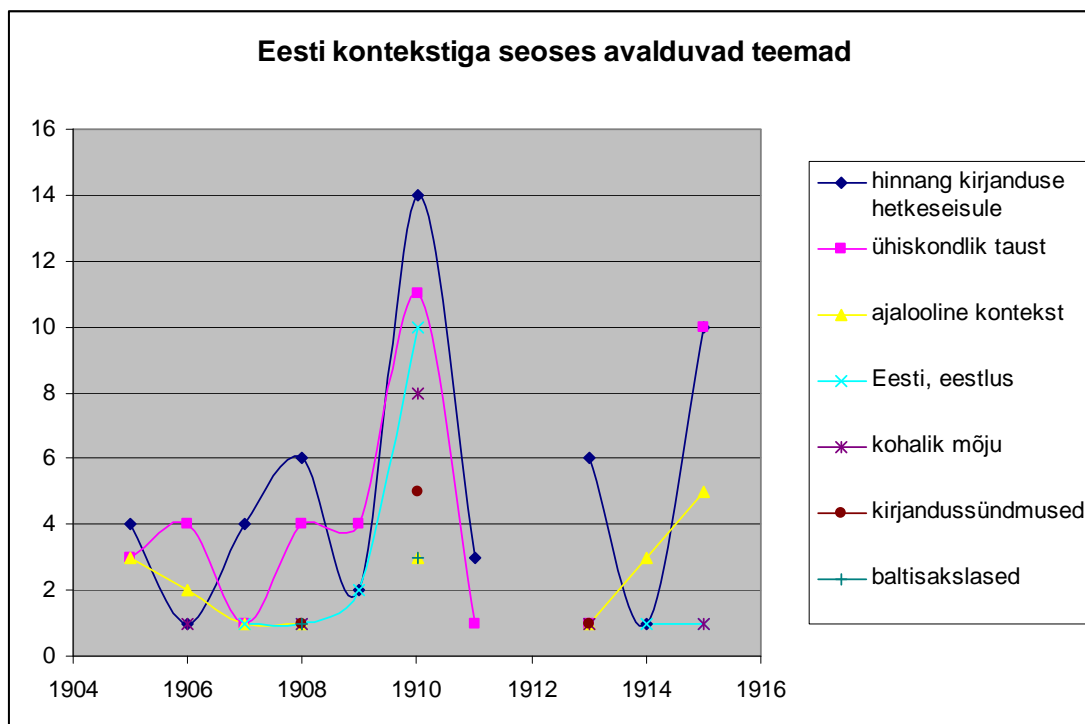
Joonis 10

Nagu näha, pole diagrammil jooned pidevad ning arutelu kunstivoolude üle puhkeb sporaadiliselt. Üllatuslikult on kogu perioodi lõikes realism enamgi kordi päevakorral kui üldine arutelu kunstivoolude üle. Hoolimata nooreestlaste uusromantiliste hoovuste propageerimisest on arvustustes realism ja naturalism endiselt juhtivaks kõneaineks.

2.5 Eesti kontekst

On loomulik, et arvustustes paigutatakse arvustatav teos ümbritseva kirjanduse konteksti, kõneldakse kirjanduses hetkel valitsevatest suundadest ning sõnastatakse sellega seoses ootusi uute kirjandusteoste suhtes. Ühiskondlik taust tuleb teemaks sageli seoses majanduslikult raskete kirjutamisoludega ning kirjanike äraelamisega kirjanikuna, kuid ühiskondlikule taustale tõmmatakse paralleele ka seoses teoste

ainestikuga. Ajalooline kontekst tuleb jutuks nii kirjandusajaloo kui ka ühiskondliku ajalooga seoses. Eesti ja eestluse teema ilmub sageli üldisemates arutelus eesti kultuuri ja kodumaise kultuurikontekstiga seoses, samuti nähakse vahel Eestit idealiseerituna Euroopaga võrreldes. Teema all „kohalik mõju” on järgneval diagrammil kokku võetud juhtumid, mil nimetatakse eesti autoreid kirjanike mõjutajana. Populaarsemad mõjutajad on Ernst Peterson, Anna Haava, Gustav Suits, Villem Grünthal-Ridala, Juhan Liiv, aga ka Friedrich Reinhold Kreutzwald, Martin Lipp ja Andres Saal. Kristjan Jaak Petersoniga seoses mainitakse, et ta suri noorelt ja ei jõudnud kedagi mõjutada. Kriitikas öeldakse Jaan Oks Bernhard Lindet jäljendavat. Kirjandussündmustena mainitakse mõningate raamatute ilmumisi, näit. „Noor-Eesti” III album, Juhan Liivi „Laulud”, Jaan Lattiku „Meie noored”, aga iroonilises toonis ka Bernhard Linde „Heitlikud ilmad”.

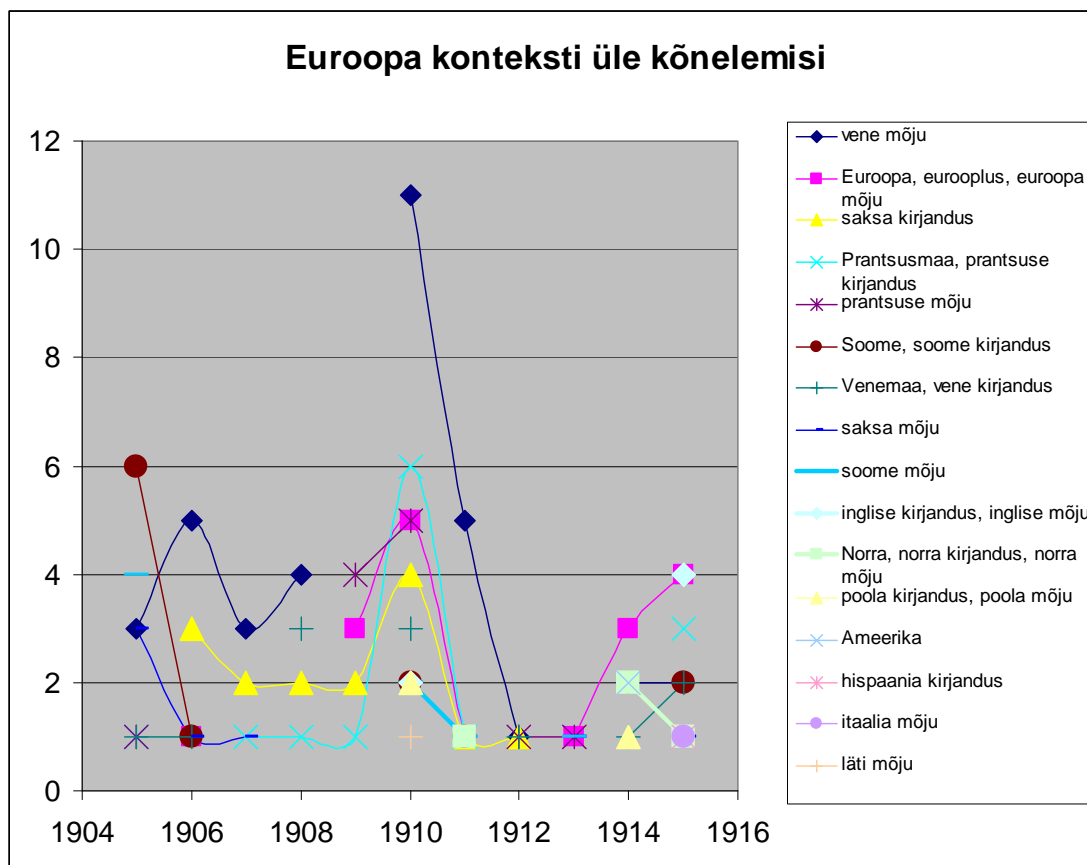
Joonis 11

2.6 Euroopa kontekst

Kõige tavapärasem võimalus arvustustest teistele maadele ja rahvastele viiteid leida on autorite mõjutajate otsimine. Noor-Eesti ajal tuleb konkreetsete autorit mõjutanud teiste autorite nimetamise kõrval kõne alla ka üldistatud rahvuslike siltidega mõjude märkamine. Siiski ei piirdu eesti kirjanduse teiste rahvaste konteksti paigutamine üksnes mõjude märkamisega. Arvustajad paigutavad ilmutavaid ilukirjandusteoseid ka lihtsalt oma lugemuse või siis omas ajas üldisema koolilugemuse klassikaliste autorite kõrvale ning võrdlevad tekste nii ainekuna, sisu kui vormi alusel. Enamasti on need võrdlused esitatud suunaga eesti autorite kahjuks.

Tekstide käsitlemise kõrval kerkib arvustustes üles ka eesti kirjanduse, eestlaste ja Eestimaa üldisem paigutamine euroopa kirjanduse ja Euroopa kontekstis. Vahel kumab sellega seoses läbi n-ö alaväärsuskompleks Eestit ja eesti kirjanduse ning kirjanduselu hetkeseisu Euroopaga üldiselt, ent ka konkreetselt naabermaadega võrreldes. Iga uut eesti kirjanduse algupärandit kätte võttes võiks Noor-Eesti aja arvustaja hoiaku kokku võtta sõnadega “Eesti Ibseni ootus”.

Järgnev diagramm kirjeldab euroopa rahvaste esinemist Noor-Eesti aja arvustustes.

Joonis 12

Üsna ootuspäraselt on juhtival positsioonil vene mõju (arvestades kirjanike venekeelset haridust), alates perioodi keskepaigast annab tooni ka Euroopa. Püsivalt on pildil saksa ja prantsuse kirjanduse ümbrus – seejuures on saksa kirjandusest kõnelemine prantsuse kirjandusega võrreldes ülekaalus, ent prantsuse mõjudest räägitakse võrreldes saksa mõjuga rohkem.

2.7 Rolliootused ning filosoofiliste ja kirjanduslike mõistete määratlemine

Noor-Eesti aja kriitikud tegelevad oma tekstides nii teadlikult ja laialdasteks kõrvalepõigeteks arendatuna kui ka väikeste ning tõenäoliselt teadvustamata vihjete kaudu oma aja kirjanduses, kuid ka ühiskonnas oluliste rollide ning mõistete piiride määratlemisega. Kirjandusteoseid arvustades defineerivad nad enda jaoks nii lugemishetkel olulisi ning kaasaegses mõtlemises parajasti muutuvaid ning kuju

võtvaid rolle ja mõisteid kui annavad põgusate vihjete kaudu märku ka ajas üldkehtivaist normidest ja arusaamadest. Nõnda on arvustustes esil eelkõige kirjanduslikud rollid, nagu autor, kriitik ja lugeja, nende kõrval aga ka kirjastaja, kirjandusajaloolane, teadlane või ka üldistatuna kunstinautlejast esteet. Nimetatute kõrval saame aga aimu õige mitmekesiste ühiskondlike, rahvuslike, erialaste jm rollide Noor-Eesti ajal kehtivast mõistesist. Olgu nad siinkohal graafikuid joonistamata loetletud tähestikulises järjekorras: aadel, arhivaar, baltisakslane, boheem, diletant, eestlane, haritlane, inimene, kapitalist, kodanlane, kooliõpetaja, laps, lätlane, mees, mõisnik, naine, noorsugu, prantslane, publik, põhjamaalane, raamat, rahvas, rass, revolutsionäär, romantik, sakslane, sotsiaaldemokraat, talupoeg, tõusik, tööline, vanatüdruk, venelane, võõras, üliõpilane.

Kirjanduslike mõistete määratlemisel on rõhk eelkõige kirjanduse olemusel enesel, selle kõrval mõeldakse kriitika funktsioonide üle ning on vihjeid lugemise mõiste määratlemisest. Ent olgu siin samal moel kui rollidegi puhul ära toodud loetelu neist mõistetest, mille suhtes kehtiva ootushorisoni kohta käivale küsimusele Noor-Eesti arvustused ühel või teisel viisil vastavad: aeg, ajalugu, armastus, eestlus, elu, idee, ilu, kultuur, müstika, müüt, õnn, ühiskond.

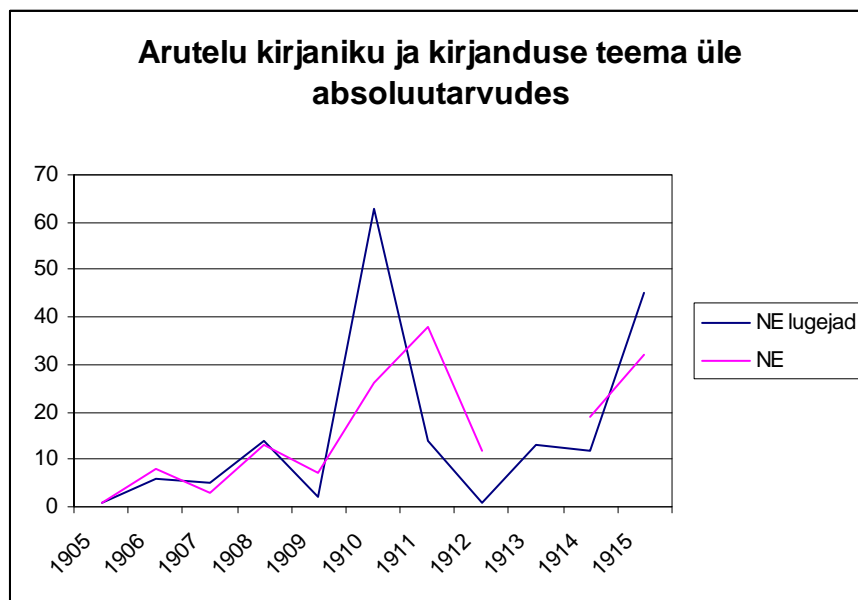
Eelnenud loeteludest on välja jäetud teemad “kunst” ja “kunstnik”. Kirjandusest kõneldes ja kirjandusteoseid arvustades kasutatakse neid mõisteid sageli kirjaniku ja kirjanduse sünonüümidenä. Enamasti on aga suund nende mõistete piiride kattumisel vastupidine: kunst ei kitsene mitte kirjanduse sünonüümiks, vaid kirjandust mõistetakse laiemas ja üldistatumas kunsti tähenduses, eristamata seda teistest kunstiiliikidest ning pööramata tähelepanu kirjanduse kui üksikkunsti piiritlemisele teiste kunstiiliikide suhtes.

Järgnev alapeatükk annab graafikutena ja üldiste tendentside määratlemisena ülevaate ootushorisonist kirjaniku, kriitiku ja lugeja rollide ning kunsti ja kriitika mõistete määratlemisest Noor-Eesti aja kriitikute ootushorisonis. Bakalaureusetöö põhiosa keskendubki nimetatud teemade suhtes kehtiva ootushorisoni sisulisele analüüsile.

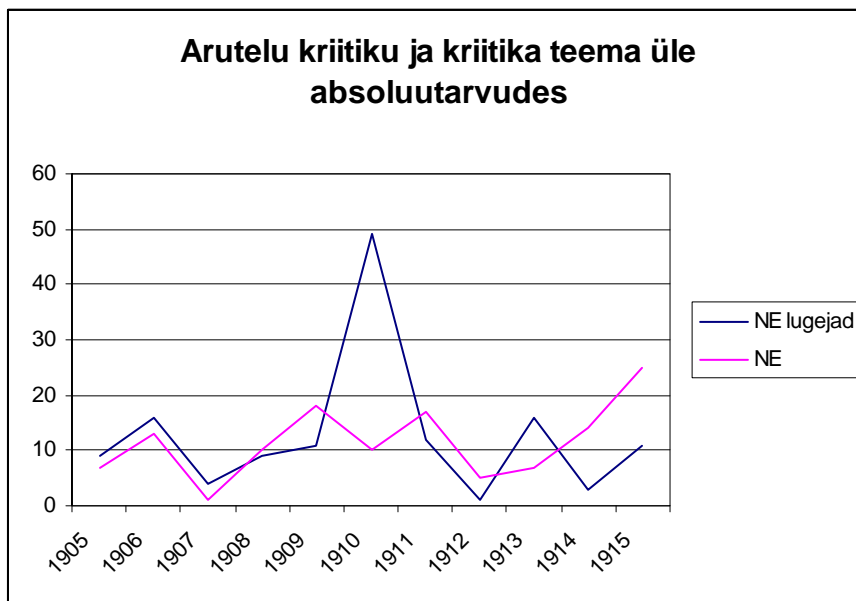
2.7.1. Kirjanik/kirjandus, kriitik/kriitika ja lugeja. Sissejuhatus analüüsipeatükkidesse

Kirjaniku ja kirjanduse, kriitiku ja kriitika ning lugeja mõistete piiritlemist ning nende suhtes kehtivat ootushorizonti uurivad bakalaureusetöö kolm järgmist peatükki. Siinkohal antakse nimetatud teemadesse kokkuvõtlik sissejuhatus graafikute ning neil joonistuvate üldiste tendentside kaudu.

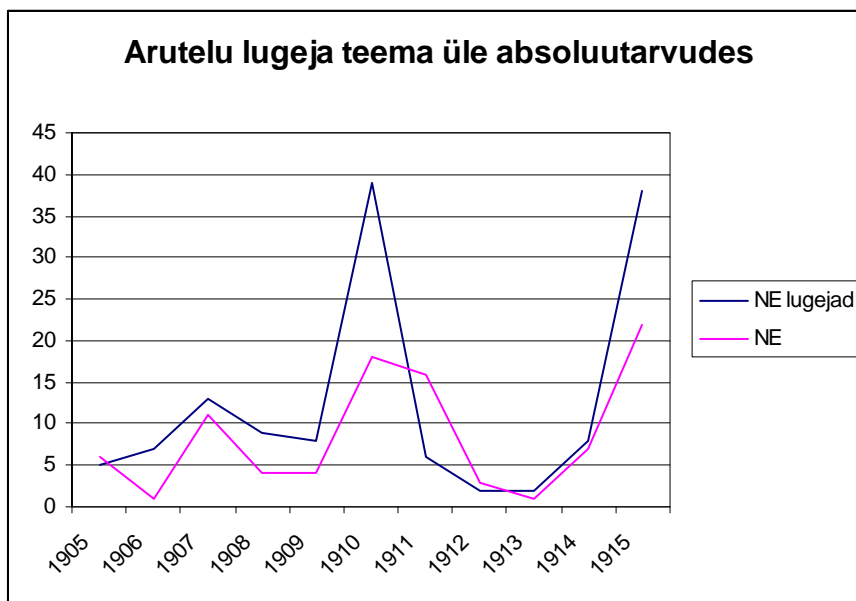
Järgneval kolmel diagrammil on näidatud kirjandusliku arutelu arvukus ajateljel. Võrdlevalt on kõrvutatud Noor-Eesti lugejate, s.t Noor-Eesti väljaannete ja ilukirjanduslike teoste kohta arvustusi kirjutanud kriitikute, ning nooreestlaste, s.t Noor-Eesti tuumikusse kuuluvate autorite mõtte liikumist vastavates teemades.

Joonis 13

Joonis 14

Joonis 15

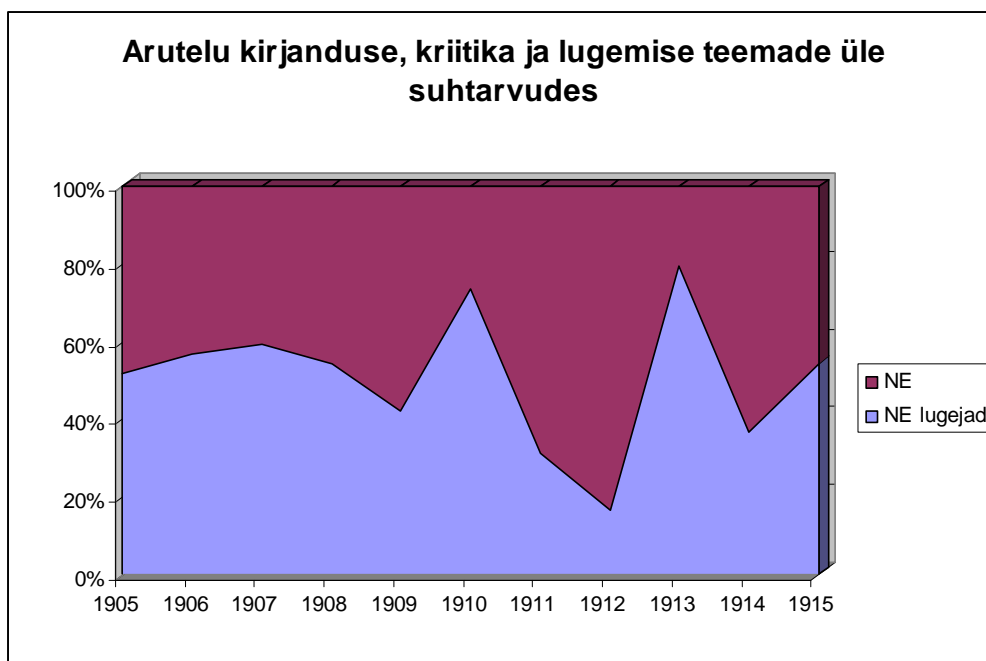
Diagrammidelt on näha, et 1910. aasta moodustab hüppe nii kirjaniku, kriitiku kui ka lugeja teema üle käivas arutelus, seejuures kirjaniku ja kunsti teemade puhul on see hüpe kõige suurem, lugeja puhul kõige väiksem. On iseloomulik, et hüpe toimub

Noor-Eesti lugejate lugemises, nooreestlased vastavad neile väikse hilinemisega vaid kirjaniku/kunsti teemas. Nooreestlaste mõtlemine kriitikaküsimuste üle püsib üsna stabiilsena kogu perioodi vältel.

Arutelu intensiivsuse kasv on seotud eelkõige “Noor-Eesti” III albumi ning “Noor-Eesti” ajakirja kriitikaga 1910. aastal, uue tõusu annab “Noor-Eesti” V album ja Friedebert Tuglase “Felix Ormusson” 1915. aastal. Lugeja teema puhul kasvatab 1915. aasta Noor-Eesti lugejate diagrammi sama kõrgeks nagu 1910. aastagi, selleks aitab kaasa eelpoolnimetatud teoste kõrval K. A. Hindrey arvustus Eesti Kirjanduses, mis F. Tuglase „Felix Ormussoni” kõrval käsitleb ka V. Ridala (Grünthal) “Kaugeid randu” ja A. H. Tammsaare “Poissi ja liblikut”. Kriitika üle mõtlemises 1915. aasta Noor-Eesti lugejate jaoks tõusu ei tähenda.

Nooreestlaste puhul seostuvad teema sagedusjoone tõusud kirjaniku ja lugeja rollide graafikutel eelkõige kirjanduse aastaülevaadetega: 1910. aastal ilmus proosaülevaade F. Tuglaselt, 1911. aastal kirjutas aastaülevaate möödunud aasta kohta Aino Kallas. 1912. aasta oli langusaasta ilmunud arvustuste koguarvu poolest üleüldse, siiski mõtleb Aino Kallas lugeja ja autori suhte üle just aastaülevaates. 1915. aasta tõusu annavad Bernhard Linde kirjutatud aastaülevaade ning Friedebert Tuglase “Kriitiline intermezzo”, mis on samuti pigem ülevaade. Kriitika teemadel mõtlemine intensiivistub ka nooreestlaste poolel pisut seoses “Noor-Eesti” III albumi ilmumisega (Aino Kallase arvustus ilmub 1909. aastal), kuid hoopis enam mõjutavad nooreestlaste arutelu kriitika üle Johannes Aaviku hinnangud A. H. Tammsaare jutustuste “Pikad sammud”, “Noored hinged” ja “Üle piiri” üle. 1914. aastal intensiivistub nooreestlaste jaoks nii kirjaniku kui kriitiku teema üle mõtlemine seoses J. Lilienbachi toimetatud “Mõtete” II albumi ilmumisega ning 1915. aastal mõtleb eelpoolnimetatud ülevaadete kõrval kriitika meetodite üle ka Johannes Semper V. Ridala (Grünthal) “Kaugete randade” arvustuses.

Järgnev diagramm näitab koondatuna kirjaniku/kirjanduse, kriitiku/kriitika ja lugeja/lugemise teemade üle mõtlemise liikumist suhtarvulise võrdlusena nooreestlaste ja Noor-Eesti lugejate vahel.

Joonis 16

Enamike aastate lõikes on suhe üsna tasavägine. Noor-Eesti lugejate esiletõusu nooreestlastega võrreldes 1910. aastal näitab siingi eelpoolnimetatud “Noor-Eesti” III album ja “Noor-Eesti” ajakiri, 1913. aasta märkijaks selles suhtes on aga Gustav Suitsu “Tuulemaa” ja Bernhard Linde “Heitlikud ilmad”. Nooreestlaste ülekaalu 1912. aastal annavad Aino Kallase ja Bernhard Linde poolt kirjutatud aastaülevaated ning Johannes Aaviku arvustus Marta Sillaotsa “Algajate” kohta.

Järgnevad peatükid annavad võrdleva ülevaate Noor-Eesti lugejate ning nooreestlaste ootushorisoni ilmnemisest päevakriitika tekstides.

Uurimise esimeses etapis on tehtud sünkroonsed läbilõiked vastavaid teemasid puudutava ootushorisoni ilmnemisest. Neid läbilõikeid kõrvutades on saadud dünaamiline pilt ootushorisoni muutumisest, mida on sünteesivalt kirjeldatud järgnevate peatükkide viimastes alapeatükkides. Selguse huvides on Noor-Eesti lugejate ning nooreestlaste nägemus kõneksolevaist teemadest esitatud kahe perioodi kaupa, mis omakorda on koondatud sünkroonseteks läbilõigeteks, s.t peatüki sees on esiletõusvad seisukohad rühmitatud teemade kaupa, perioodisest ajalist järgnevust silmas pidades. Kahe perioodi piiritlemist Noor-Eesti ajas õigustavad varasemate

uurijate periodiseeringute kõrval¹³ ka kõik käesolevas peatükis illustratsioonina esitatud joonised, mis näitavad selgelt kirjandusliku mõtlemise intensiivistumist 1910. aastal. Seega on perioodide piir tõmmatud 1909. ja 1910. aasta vahele.

Noor-Eesti lugejate ja nooreestlaste vaatepunkti vaadeldakse eraldi alapeatükkidena. Noor-Eesti tuumiku arvustusi Noor-Eesti tekstide kohta on arvestatud mõlemas pooles, kuivõrd nad on sel puhul ühteaegu nii nooreestlaste lugejad kui ka nooreestlastest lugejad. Nooreesti tekstide lugejana on nad käsitletud võrdsel tasandil kõigi teiste lugejatega, nende nooreestilist staatust toonitamata. Aastaülevaateid on käsitletud terviklike tekstidena, s.t pole peetud otstarbekaks vaatluse alt välja jätta aastaülevaate neid löike, kus Noor-Eesti lugeja kõneleb Noor-Eestisse mittekuuluvate autorite tekstidest. Kuna kõik vaadeldavad aastaülevaated kajastavad ühtlasi Noor-Eesti tekste, on aastaülevaadete kirjutajad määratletud Noor-Eesti lugejana, hoolimata sellest, et nad loevad ka muud.

¹³ Vt näit Andresen 1975 või <http://www2.kirmus.ee/nooreesti/?id=1238&sub=262> (20. aug 2007)

3. Kirjaniku ja kirjanduse määratlemine Noor-Eesti aegses kriitikas

Ilukirjandusteoste arvustuste juurde kuulub konkreetse teose autori ja ka laiemalt kirjaniku rolli hindamine. Kriitikud uurivad autori õnnestumist või ebaõnnestumist kirjanikuna, autori arengut tema varasema loomingu kontekstis ja potentsiaali. Hindamise kõrval pöörab arvustus tähelepanu ka kirjanduse üleüldisele olemusele, tema kunstiks olemise võimelisusele, jälgib selle eeldusi, ülesandeid ja mõju ning kirjaniku-kunstniku rolli kirjandusprotsessis.

Noor-Eesti ajal nähakse kirjanikku laiemas kui vaid kirjanduse kontekstis – autori püüdluste siht on olla laias ja üldistatud tähenduses kunstnik, kunstniku igatsus käib geniaalsuse suunas. Arvustustekstidest kumab läbi pidev aktiivne eesti geeniuse ootus ja valmisolek tema saabumine ära tunda ning ta Euroopa kunstitroonile tõsta (ja Eesti ühes temaga).

Mõisted *kirjandus*, *luule* ja *kunst* on uuritava perioodi kriitikatekstides sageli kasutusel sünonüümidena. *Luulest* kõneldakse küll kui luuletustest, sageli on aga *luule* mõiste üldistatud laiemaks *kunstilisuse* tähendus. Kirjandusest kõneldes kasutatakse meeleldi sõna *kunst*, mis võib kirjanduse kohta käia nii neutraalse sünonüümina kui vahel ka väikse õilistava märgina.

3.1 Noor-Eesti lugejate ootushorisont kirjanikule ja kirjandusele

3.1.1. Esimene periood 1905-1909

Noor-Eesti lugejad näevad **kirjanikku** individuaalse ja unikaalse loomusena, kes elab elule kaasa enam südame kui mõistusega, kuid tunnetab ülejäänud maailma ees enda kui valgustaja-missiooni – näha ja mõista nähtuste sügavamat olemust ning seda esile tuua. Juhan Luiga metafoorse sõnastuse järgi on kirjanik pelgalt valgustajaks olemisest veel astme võrra kõrgemal, valguse enese positsioonil: “Kirjanik ei ole

minu arvates mitte korstnapühkija, et ahjud heledamalt põleks: kirjanik on „elu tuli ise”. Kirjanik ei ole saapaviksija, ta on läige iseenesest.” (Luiga 1908: 18)

Noor-Eesti lugejate ootushorisont näeb ette, et kunstnik peaks suutma püsida üldinimlikul positsioonil ning vaadata sügavale inimese hinge, seejuures märkab ja mõistab kunstnik erinevate inimeste hinge. Kunstnikule sobib noorus – ka vananev kunstnik saab kunstnik olla seni, kuni temas püsib nooruslik vaimustus ja vabadus elu kainendavast mõjust. Kunstniku olulisim omadus on andekus. Andekus väljendub oma kavatsuste realiseerimise võimes, ent eelkõige suutlikkuses eri lugejais erinevaid mõtteid äratada. Sihtgrupi võitmiseks pole andekal kirjanikul tarviski kirjutades sihtgrupiga spetsiaalselt arvestada. Tüüpilise kirjaniku rollikuvandisse kuulub filosoferimine, mis ebaõnnestumise või mittemõistmise korral saab külge sildi “targutamine”.

Eesti noored kirjanikud Noor-Eesti lugejate arvates siiski veel ümbritsevast elust kõrgemal seista ei suuda, ka kirjutavad nad liialt vähe tuumakaid töid ning kodumaiste kirjanike iseloomustuses kordub märksõnu “väsimus” ja “jõuetus”. Neilt, kellel seda vältida õnnestub, oodatakse tõsist kunsti.

Kuigi taamal on tunda romantismi hingust, elavad eesti kirjanikud kaasa ümbritseva elu raskustele ja inimlikele kannatustele. Kirjanikelt oodatakse süvenemist eesti ilu ja elu kujutamisse, sest paraku on mitmedki andekad kirjanikud rahvuslike aadete edendamisel “punase” maailmavaate mõjusfääri sattunud. Noor-Eesti taustaga lugejad ootavad haritlaskirjanikke haritlaste peent psühholoogiat kujutama.

Kirjandus on Noor-Eesti lugejate jaoks inimese vaimuelu peegeldus: ilukirjanduse eelduseks on haridus ja teadus ning teadmiste ja maitse puudus, silmaringi ja maailmavaate kitsus saab loominguliste õnnestumiste takistajaks. Kunstiks saavad suured mõtted ja sügavad ideed aga vaid kunstniku südame kaudu. “Lugedes tõuseb tundmus, nagu poleks seal kõik kirjaniku luust ja lihast. Puudub nagu midagi. Mõtted tahavad suured ja kõrged olla, kuid nad ei ärata lugejas niisamasugusid tundmusi. Ideed on olemas, kuid igatseval pilgul otsid kohast kunstirüüdi, mis ideedele suuruse, sügavuse ja kaasakiskuvuse annaks. Kirjanik on siin nähtavasti enam peaga kui südamega töötanud. Hingeliku nõrkuse joon on aga kunstitöö mõjupuuduse hakatus,”

kirjutab Student (A. H. Tammsaare) Friedebert Mihkelsoni (Tuglase) novellikogu “Kahekesi” arvustades. (Tammsaare 1908: 143)

Kirjanduse funktsioonina on A. J. (Anton Jürgenstein) Friedebert Mihkelsoni (Tuglase) “Hingemaaga” seoses nimetanud ajaloolise mälu säilitamist: kaunis pilt möödaläinud raskest ajast on silmade ette maalitud ja unustusehõlmast päästetud. (Jürgenstein 1906a)

Noor-Eesti esimese perioodi lugejate ootushorisoni kirjanik on valgustaja staatuses, psühholoogias pädev ning andekas. Paraku ei küüni kaasaegsed eesti kirjanikud veel lugejate hinnangul selle ideaalmääratluseni, neid iseloomustab jõuetus. Kuigi perioodi algul domineerib ainekust veel kohalike raskete olude kirjeldamine, oodatakse kirjanduselt enam eestilist ka positiivse poole pealt, haritlaskonna kujutamine püsib täitmata ootusena haritlastest lugejate ootushorisondis. Kirjaniku valgustaja-positsiooniga on kooskõlas näha kirjandust vaimsete väärtuste peegeldajana, kirjaniku psühholoogia-pädevuse nõudega sobib arusaam, et ilukirjanduses nõuavad sügavad mõtted kunstilise vormi saamiseks psühholoogiliselt usutavat läbitunnetust.

3.1.2. Teine periood 1910-1915

Noor-Eesti lugejad tõdevad, et olemaks suur kunstnikuna tuleb olla suur inimesena. See ei tähenda ent massist eraldumist – võimekas kunstnik suudab madalamalseisjad enda kõrgusele tõsta ning **kirjaniku** kõrged ideaalid on ühtlasi rahva huvide teenistuses: “... mida loomu kohasemad, roosilikumad ideaalid kellegil on, seda enam pakub ta oma rahvale ja tema kujunemisele, seda kõrgemal seisab sellega siis kirjanik isegi,” ütleb arvustaja Sphinx Sakalas Noor-Eesti III albumi arvustuses J. Randvere (Johannes Aaviku) “Ruthi” üle kõneldes. (Sphinx 1910b) Kunstnikul on n-ö tavainimesega võrreldes laiem ja sügavam nägemisväli. Ta on olemuslik looja, kes suudab väheste sõnadega palju öeldes maailma muuta: (loodust) elustada ning näidata ilu seal, kus see tavainimesele märkamatuks jääks.

Poliitikast peaks Noor-Eesti lugejate arvates ent luuletaja end tundeinimesena eemale hoidma. Gustav Suitsu tagasivaade Noor-Eesti kümneaastasele tegevusele “1905–1915” Noor-Eesti V albumis ning selles kajav pettumus noorte kultuuriideaaliks olnud Euroopas, kus nüüd on vallandunud I Maailmasõda, kutsub Päevalehe arvustaja P. T. arutlema poliitika ja kirjanduse suhte üle: “Näha kohe, et meil tegemist luuletajaga, kelle ühiskondlikud vaated ainult ümbritseva elu kajastused on, kes praeguste veriste sündmuste virus leiab tröösti mõttes, et loodus ikka oma kirjeldamata ilus saab edasi elama, tehku inimesed missuguseid koledusi tahes...[---] Kunstnikud ei ole head politikamehed, ei võigi olla, sest nad on kõige pealt individualistid, kes end kergeste ei taha painutada politikaliste programmide tõdede alla. Oscar Wilde, Bernard Shaw või Anatole France sotsialism on midagi hoopis teiselaadilisemat, kui Erfurdi programmi kuivad punktid: see on kunstniku temperamendiga hingestatud sotsialism. Kunstnik on elevuse inimene, kes rohkem üksiku momendi mõju alla sattub ja selle järele ka nähtusi hindab. [---] Suitsul on õigus: hingelisi nähtusi – pealegi luuletaja hinge – on raske liigutada ühiskondlikkude teooriate seisupaigast. [---] Las luuletaja seista eemal kõikidest politikalistest rühmitustest, mille kitsad raamid tema loomise vabadust võiksid kitsendada. Kuid ärgu seadku ta egotsentrilist vaatlemiseviisi ainsaks elu juhtnööriks, ärgu muutugu ta ükskõikseks või koguni vaenulikuks ühiskonna vastu. Ühe sõnaga, luuletaja olgu individualist, kuid mitte *à la* Nietzsche.” (P. T. 1915)

Kirjaniku tegevusel on Noor-Eesti lugejate sõnul suur tähtsus ühiskondlike probleemide teadvustaja ja nende põhjuste uurijana, ühtlasi on ta tuleviku jaoks oma aja hingestatud peegeldaja. Kuid mitmel korral Noor-Eesti teise perioodi jooksul kerkib lugejais küsimus, kas kirjandus saab olla ka elu ideaaliks ja eeskujuks või mil moel peaks ta seda olema? Lugejate meeldetuletust vajavad ka **kirjaniku funktsioonid** publiku harijana ja esteetilise naudingu pakkujana.

Noor-Eesti lugejad ootavad, et kirjanik oma kangelasi armastaks, neisse inimlikult suhtuks, nõnda läheb tal korda oma tegelased lugejale lähedale nihutada. Iseseisvus, aga ka südamlikkus ja õiglus võiks **kunstniku isikuomaduste loetelus** olla sama enesestmõistetav kui vaimne (kirjanduslik) haritus ja peen väljakujunenud maitse. Tõeline kirjanik tunneb elu ja inimesi, kirjaniku fantaasia allikana nähakse aga ka tema lugemust.

Kunstniku määrajaks on **andekus** ning autori kunstivõimelisuse üle kohtumõistjaks tema looming. Kunstniku andekuse mõõtjana nähakse küll tema võimet oma kavatsusi lugejale arusaadavalt realiseerida, küll meelelise maailma detailide märkamist ja vahendamist. Tõeliselt andekas kunstnik pole ent Noor-Eesti arvustajate arusaama järgi oma tegevuses vaba – teda juhib inspiratsioon (kunstiinstinkt). Niipea, kui autor tahab ohjad iseenda kätte võtta, saab kunstist käsitöö. Noor-Eesti III album kutsub kunsti ja käsitöö suhete üle pikalt arutlema Otto Petersoni: „Nooreestlased” läksivad algusest selle peale välja, et „noored” olla ja „uut” ütelda. Juba see on tundemärgiks, et meil siin mitte silmapaistvate, otsekoheste annetega tegemist ei ole. Otsekohene anne ei määra omale mõistusega ei sihti ega püüdi. See ei ole mitte tema iseteadev ärateenimine, kui ta elu läbi ühte ja sedasama põhjusemõtet kinnitab. Kuid rohkem: et oma lipukirjale truuks jääda, pidivad nad, tahes-tahtmata, tõsiselt kunsti, inspiratiivlise loomisetöö radadelt kõrvale kalduma. [...] Kunstilise loomise töö sisse, mis lõpulikult ikka ja alati vaba, ilma vahendita tundmuse peale põhjeneb, kisti külm ja kalk mõistus, kõigi tema teadmiste tagavaraga. „Nooreestlased” sattusivad sellelesamale õnnetule teele, mis Puschkini Galieri: „Käsitöö panin ma kunsti aluseks...” [...] Silmapaistvaid nooreestlasi, nimelt G. Suitsu ja Fr. Mihkelsoni lugedes on iga rea vahelt tunda, mis karuvaeva need herrad selle kallal on näinud, et sõnastamist, keele kõla ja mõetu tundma õppida ja selle üle masinliselt valitseda.” (Peterson 1910)

1913. aastal küsib Hugo Raudsepp kirjanduse ja mittekirjanduse piiride üle ning vastab üheselt, et piiri määrajaks on kunstväärus. (Raudsepp 1913) On lugejaid, kes leiavad, et Noor-Eesti autoritele on iseloomulikud sisemise sügavuseta välised, külgepoogitud väärtused. Väärtused tulevad kõneks ka ajas muutuvana. “Ridala on luuletaja, kes olevikku arvesse ei võta, kel ükstäis on, kas praegused lugejad tema lüürikat maitsta suudavad või ei. Tal on usk, et pärastine põlv väärtusi, mis praegu vaevalt tähelepandavad, seda rohkem suudab hinnata,” kirjutab Karl August Hindrey oma arvustuses Villem Ridala (Grünthal) luulekogule “Kauged rannad”. (Hindrey 1915a: 119)

Noor-Eesti teise perioodi lugejat iseloomustab mõtisklemine **kunstniku arenemise** teemade üle. Arenemine eeldab muutumisvõimet, kunstniku muutlikkus ongi tema arengu aluseks. Kunstniku arengut kirjeldatakse väljast sissepoole kulgeva hingelise

protsessina, mis viib loominguliste pööreteni. Samas märgatakse ka autoreid, kes oma loomingu põhiloomuses ei muutu.

Noored kirjanikud on moe, uute voolude ja „lolluste” suhtes vastuvõtlikud, kuid areng võib viia tormilisest noorusest kammitsetusse. Vaimse täisealisuseni aitab küpseda oma jõu kontsentreerimine ja kondenseerimine, enesedistsipliin ja enesekriitika, kunstiline mõõdukus ning mehelik tõsidus. Noore luuletaja areng peaks sisuta salmide vorpimise õpilastööst varemväljendamatu ütlemise poole liikuma, et mitte pelgalt keelearendaja tasemele jääda. Noortele katsetajatele on keeleline ja stiililine vigurdamine siiski lubatud. Kunstniku õppimisprotsess ei lõpe aga kunagi, ning täna ilmuvad luulekogud on õpikuks ühtlasi tulevastele luuletajatele, kellest oodatakse luule viimist ihaldatud kõrgusele, mis seisneb kunstitäiusliku sisu ja vormi sünteesis. Püsiväärtuste sündimiseks vajavad kunstnikud aega rahuliku arengu tarvis.

Üksikautorit võivad **mõjutada** rühmituse puudused – neid pole sel juhul tarvis autori hindamisel arvestada. Noor-Eesti kriitikud märkavad ja kirjeldavad ka vahendeid, mida autorid lugejate mõjutamiseks kasutavad.

Kunstiteose loomisprotsess kulgeb läbi pikkade küpsemisperioodide. See ei koosne küll üksnes fantaasiast, kuid detailide märkamisel ning oma töö suuna planeerimisel liialdamine võib töölt tema kunstilise olemuse röövida. Eesti novellistid kipuvad Noor-Eesti lugejate sõnul asjaajaja kombel lõpu suunas edasi ruttama, kuid tähtis pole mitte päralejõudmine, vaid see, kuidas pärale jõutakse – igal sammul kirjaniku teekonnast on potentsiaali olla esteetilise naudingu pakkujaks.

Vahel sünnib looming raske sünnituse läbi, nii et valu temast edasises eluski läbi paistab. Kui loomeprotsess kulgeb “ühe hingetõmbega”, aitab see vältida kompositsioonilisi ja stiililisi puudusi. Loominguprotsessi intensiivsuse või pealiskaudsuse ning valmisteose mõjuavaldamisvõime vahel märgatakse mõnel puhul võrdelist seost.

Tugeva eneseanalüüsi võimega ja sügavalt intelligentsete kirjutajate kõrval kirjeldatakse **eesti kirjanduses** autoreid, kellele omane terav tähelepanu, soe suhtumine ja õiglane või sügav hing, mis ühendatud peene maitsega. On aga ka magedaid maitseid. Mõni kirjanik suudab lugejaga kõnelda nõnda, et hinge põhjani läbi raputab. Kuid kirjutamine ahvatleb neidki, kel selleks eeldusi ei pruugi olla: Hugo

Raudsepa kujund oma kaasaja kohta, mil Meyeri konversatsioonileksikon ja Nietzsche kergesti kättesaadavad on, nõnda et keegi selle õnnetuse eest kindlustatud pole, et ta kord kirjanikuks ei saa (Raudsepp 1913) – võtab küll hinnanguna kaasaegse kirjanduse taseme kohta laiemalt, kokku ka mitmete arvustajate suhtumise nooreestlaste ilukirjanduslikku andekusse. Nooreestlaste loomingust ei leita ainsatki silmapaistvat kunstilist kuju, aga albumites avaldatud katkendite hulgas leitakse siiski ka lootustandvaid. Eesti kirjanikelt oodatakse Eesti-ainelist loomingut.

Noor-Eesti lugejad on teravalt kriitilised, märgates vastuolusid autorite teoreetiliste seisukohavõttude ning nende loomingu vahel. Kui näit Mihkelson (Tuglas) kirjutaks sellist ilukirjandust, mis tema enda kriitika all püsima jääks, siis saaks ta kõigi skeptikute poolt pjedestaalile tõstetud, leiab Jacob Palvadre 1910. aastal. (Palvadre 1910)

Noor-Eesti arvustusi aga hindavad kriitikud nõnda kõrgelt, et soovitavad neid kõikidele kirjanikele eneseharimiseks. Noori kirjanikke hoiatatakse Noor-Eesti albumites avaldatu siivutute eeskujude eest. Seoses Noor-Eesti ajakirja väljaandmise lõpetamisega saab sõnastatud tõdemus, et Eesti kirjandusringkond on liiga väike kirjandusajakirja ülal pidama: “Pääpõhjus on selles, et meil see ringkond, kelle jaoks Eesti kirjanduse küsimused tähtsad on, suurelt jaolt maa intelligentsist koos seisab, kellele nii puhas-esteetilised juhtnöörid, nagu Noor-Eesti neid omaks tunnistas, võõrad ja kaunis vähe sümpatilised olivad. Meie kõrgema haridusega ringkond ei ole kuigi rikas niisuguste poolest, keda Eesti kirjandusepõld niivõrd huvitab, et tugevama sisemise osavõtmisega tema saatusele kaasa tunda. Jaoti on neil kirjanduslised huvid ülepää kängu jäänud, jaoti annab võõraste keelte mõistmine nii suure ja tähtsa materjali kätte, et oma rahva sünnitused sellega võistelda ei või, iseäranis kui sidemed rahvaga juba nõrgad. Kõige parem tunnistus selleks, et kirjanduslised küsimused meil ainult tähtsusetu osa mängivad, on Noor-Eesti lipukandjate eneste pisikene arv.” (Sakala 1911)

Kunsti määratlejaks Noor-Eesti lugejate jaoks on kunstientsents. Kirjandusteos on oma looja hinge kajastus ja saab Noor-Eesti lugejate sõnul kunstiks, kui autori tundeintensiivus lugejani jõuab.

Poliitilise, rahvusliku ja moraliseeriva kunsti asemele oodatakse üldinimlikkust ja psühholoogilisust. Kunstile on vähe suurtest ja üllatavatest mõtetest – need pole elamusliku vormistuse kõrval koguni kõige olulisemadki. Mõtetest tähtsam on nende kandja – inimene ühes kõigi oma positiivsete ja negatiivsete omadustega. Kirjanik läheneb talle heatahtliku vaatlejana, tegemata temast oma tendentsliku idee kandjat – tendents on üks autori nõrkuse näitajaist, viidates sellele, et autoril pole õnnestunud oma ilusale sisule ja ideelisele tuumale kunstilist vormi anda. Mõistuse sootuks tähelepanutajätmine tunnete arvelt võib aga olla autorile nii vooruseks kui puuduseks – ideaalses kunstiteoses on sisu ja vorm siiski kooskõlas: “kunst-kunsti-pärast” ideed nähakse kirjanduse orjusest vabastajana.

Kunst on armastus, ütleb Jaan Kärner. (Kärner 1915c) Kunstil pole muud eesmärki peale ilu, ütleb A. H. Tammsaare: “Me oleme toonitanud, et nagu teadusel on ainult üks otstarve – tõe otsimine, niisama on kunstil oma erivald, eriülesanne – ilu. Kui kunst kaudselt pääle ilu veel teisi ülesandeid peaks teostama, siis pole meil selle vastu midagi, aga neid kaudseid ülesandeid ei taha me kunagi kunsti põhitundemärgina, tema sisemise elemendina tunnistada.” (Tammsaare 1915b) Noor-Eesti lugejad märkavad sedagi, et vahel on kirjanduse tegemise eesmärgiks ühiskondlik poleemika ning raamatute kirjustamise tegelik eesmärk on äri. Kultuuri mõõtühikuks jäävad ent ometi tema väärtused.

Noor-Eesti teisel perioodil (1910-1915) on kirjaniku mõistega seonduvaiks märksõnadeks eelkõige ideaalid ja ühiskond. Kunstnikku määravaks omaduseks on anne, mida juhib inspiratsioon. Kunstniku hindajaks on tema loomingu kunstiväärtus. Loominguprotsessi kirjeldamisel rõhutavad Noor-Eesti lugejad vajadust seda nautida. Noor-Eesti teise perioodi lugejate ootushorisonti kuulub staatilise kunstnikukuju kõrval kunstnik oma arengus, muutumises. Kaasaegsest eesti kirjandusest kõneldes domineerib kunstiväärtuste ootus.

Kunsti defineerib kunstisents, mis üldjuhul sisaldab endas üldinimlikku psühholoogiat ning sisu ja vormi kooskõla. Kunsti ainus eesmärk on ilu.

3.2 Nooreestlaste ootushorisont kirjanikule ja kirjandusele

3.2.1. Esimene periood 1905-1909

Kirjanik evib võimet olla prisma, mille läbi igapäevasus sätendama lööb, aga ka peegel, millesse vaadates ajajärk või ühiskond oma tõest nägu näeb (inimesed vaatavad hea meelega peeglisse, ka siis kui seal oma vigu näevad). Nooreestlased näevad luuletajas mõjukat isikut, kes on küllalt tugev astumaks üle traditsioonipiiride – tal olgu energiat, tundetuld ja värve oma luulesse panna. Suure luuletaja loomingu üle valitseb tema sisemine jõud ja autoriteet, elufilosoofia – ta sütitab lugeja oma isiksusega. See enesekindlus kristalliseerub kunstniku-uhkuseks, mis võimaldab kunstnikul kõigile ja kõigele ülalt alla vaadata. Jaan Oks kirjeldab oma ootusi kaasaegsele kirjanikule nõnda: “Kirjanik piab juba kõike ülevalt alla vaadata saama, siis saame igatahes teistsugused iseloomud, kui seda sisiaajani meie koolmeistrid-kirjanikud saanud on, kes vast hingevoitlust piavad, enne kui pastori eestuksest sisse tohivad minna. Sellepärast siis ka meie vanemad kirjanikkudest mitmed nii keskmised töömehed on, et neil seda kunstniku uhkust ei ole, millest oreol pää ümber sünnib ja selles oreolis on jälle mõju – teiste, pikemate, vähem uhkete pääle.” (Oks 1908b: 319)

Siiski suudab kunstnik kaasinimeste psühholoogiasse õrnalt suhtuda ning lugeja võitmine võib pareminigi õnnestuda sellisel kirjanikul, kes just täpselt sellele lugejale kirjutada ei püüagi. Valitseda peab kirjanik suutma ent mitte üksnes lugejate, vaid ka oma kujutlusvõime üle. Isikupära ja algupära oodatakse isegi algajalt kirjanikult.

Kirjanikul on kõrgemad **funktsioonid** kui reaalsel elu kirjeldades rahvale ajaviidet pakkuda – Nietzsche eeskujul näevad nooreestlased loojas ühtlasi iganenu hävitajat. Ent üksnes seniste traditsioonide eitamisest kunstnikuks olekmiseks ei piisa, tuleb ka ise endale järjest kõrgemaid ülesandeid seades kaugemate sihtide poole püüelda.

Oma kitsasse maailma kapseldudes näib seal kõik vajalik olemas olevat, kuid laiema pilguga vaadates selgub, et ümbritsevalt on palju õppida. Nooreestlased soovivad noortel kirjanikel end harides võtta eeskuju kohalikele stiilimeistritelt. Keele

arendaminegi on enam kirjanike kui keeleteadlaste hoole all, sest just kirjanik leiab ilusatele mõtetele sõnastuse, nende sisu stiiliga harmoneerides.

Kirjanikku ja ta loomingut **mõjutab** tema ümbrus, rahvus, aeg ja selle lugu. Ühiskondlikud vahekorrad ei tohi aga kunstniku loomejõust oma tööriista teha.

Uue raamatu kirjutamine võib kirjanikule ta **arenguprotsessis** olla kaasaaitajaks oma temperamendis ja žanris selgusele jõudmisel. Näit romaani kirjutamine iga kirjaniku loomusele ei sobigi – see nõuab novellidega võrreldes suuremat jõudu ja teistsugust osavust.

Kaasaegses Eestis on nooreestlaste sõnul hulganisti **kirjanikke**, kes ajalehtedes oma loomingut avaldades tuntuks saamist ootavad ning siis pikast ootamisest väsivad – nende hulgas silma paistmiseks tuleb juba lühikese avaldamisstaazi järel äratada tähelepanu enam-vähem väärtusliku ainekuga käsitlemisega. Autorite hulgas on kirjanikke-isamaa-armastajaid, end huumori vallas hästi tundvaid kirjanikke, on ka kirjutajaid, kes sõnarohtuses ja nende kordamises tundeid arvavad peituvat. Kõneksolevat perioodi iseloomustab aga nooreestlaste intensiivne haritlaskirjanike ning haritlaskirjanduse ootus. “Meie ootame lüüriliselt haritud tunde-inimese peenikesi üleelamisi, hingeelulisi konfliktisid ja tundeid, mis need konfliktid on sünnitanud ja mis peenemaitseline luuletaja kõige kuulsama juveliiri hoolsusega ja püsimatusega välja on viilinud, luulet, mis harmoneerivasse ja terve kultura inimese maitserikkusega väljanikerdatud raami mahutatud,” kirjutab Bernard Linde (Linde 1909a: 136)

Kujutatava **ainestikuga** seoses kerkib mitmel korral teemaks seegi, et 1905. aasta sündmusi pole kirjanduses rahuldavalt kujutada suudetud.

Kunsti loomuse määratleb Gustav Suits sünteetilise ja üldistava nähtusena: “Aga selleks, et vaimliku arenemise tõelisest käigust aru saada, on ometi nii tähtis ja tarvilik voolude ja meeleolude muutusi ka kunstis ja kirjanduses lähemalt tähele panna ja nende põhjusid sügavamalt ära seletada. Sest kunst on oma loomu poolest syntetiline: väikseid tüüpilisi jooni kogudes kujutab ta üleüldise iseloomu.” (Suits 1906a)

Nooreestlaste ootushorisondis on kirjanik autoriteetne isiksus, kes nii oma lugejatele kui ka käsitletavale ainekule ülalt alla vaadata suudab. Kirjaniku

missioon on aegunud traditsioonide lõhkumise kõrval uued kõrged kunstisihid seada ning ise õppides ja arenedes ja ühtlasi teisi õpetades nende poole püüelda. Kirjaniku ülesannete hulka kuulub ka keele kauniks arendamine. Ka kirjanik ise on arenev nii inimese kui loojana. Kaasaegsetelt eesti kirjanikelt oodatakse eelkõige haritlaste peent psühholoogilist kujutamist. Kunsti olemuse määratleb Gustav Suits tüüpilist üldistava sünteesina.

3.2.2. Teine periood 1910-1915

Kunstniku tunneb nooreestlaste mõtteviisi kohaselt ära tema tõsisest sisemisest tarbest maailmale midagi väärtuslikku pakkuda, isegi kui kehvades oludes elaval kunstnikul on vaimuvärskust ja oma energia taastootmisvõimet raske säilitada. Kirjaniku sõnad on tema teod ja nõnda suudab ta elus puuduva enesele ise luua. Ta elab korraga kahes maailmas – tegelikkuse ebaõnnestumisi kompenseerib kujutlusmaailm. Kirjanduslik vorm on tihti ainus, mis tema katkikärastatud hinge veel koos hoida suudab. Tavainimesega võrreldes on kunstnik peenema vaimu, vabamate ja valgustatumate vaadetega, tal on luule- ja ilujanune hing, mis tõstab ta igapäevaste eelarvamuste udust kõrgemale. Samas on ta siiski ka igapäevase elu vaatlemisel nõudlikum, laiema silmaringiga ning esteetiliste kalduvustega. Kunstniku suurim ambitsioon on müüdiloomine – luua üksi seda, mida terved rahvad on loonud.

Kunstimaailmas on alati neid, kes elu selgelt ja heledalt näevad ja ka neid, kellele see tume ja ebamäärane tundub, ent isegi sama autori loomus võib vastandeid pakkuda. Mitmekülgsus on kunstniku puhul koguni soovitatav omadus. Ainete seas ei ole ent madalaid ega kõrgeid – on vaid kõrge või madala hingeeluga kunstnikud. Oma ainest kõrgemal peab autor aga igal juhul olema.

Kirjaniku positiivne **arengusuund** kulgeb nooreestlaste nägemuses väljenduse, voolimise ning mõõdukuse suunas kirjandusliku iseteadvuse ärkamisele. Paremate tulemuste saavutamisel aitab kaasa suurem kirjandusliku kogemuse pagas. Autor, kes on tegev ühtlasi kriitikuna, suudab mõista pika küpsemisperioodi vajalikkust ning ei rutta oma kirjanduslikku lausahtlit publiku ette tühjendama.

Tehnika omandamine on kirjanduses sama oluline kui muilgi kunstialadel. Kirjanduslik haridus õpetab sõnu, ütlusi, lauseid ja mõttekäiku korrastama.

Kirjaniku tööprotsess tähendab terve oma elu keskendamist sellele tööle ja pidevaid jõupingutusi ning enesevalitsust, et areng tõepoolest toimuks. Igapäevase tehnilise harjutamise kõrval koosneb loominguprotsess inspiratsioonieelsest vaikse küpsemise ajast, inspiratsiooni tõusuajast, kogu ülejäänud elu unustama panevast kirjutamiseajast ning inspiratsiooniperioodile järgnevast sama pikast väsimusajast. Töö ja kindla plaani alusel suudab ka keskpärane kirjanik kirjutada mõtteid liigutava ja rahulolu pakkuva teose, paraku on plaanikohasus nooreestlaste sõnul kaasaegsete kirjanike töömeetodis haruldane voorus.

Nooreesti kriitikud pahandavad autoritega, kes näivad arvavat, et kirjanduses on žanre, milles on võimalik luua ilma tööd tegemata. Rein Tamme proosaluulet lugedes kirjutab Johannes Aavik: “Tõepoolest kerge ja odav kirjanduslik vorm. Pole muud vaja kui natuke udust “luulelendu” ja veidi vormita unistamist, ja tillukesed allegriad ning miniatürlilikud meeleolukesed ongi paberile saadud. [...] Neid uduseid ja vesiseid mõlgendid lugedes tunned päris igatsust mingisuguse tüsedama, solidima, realistlisema kirjanduse järele. Tõepoolest, keskpärane realistlik novell on keskpärase mõlgendi kõrval kaugelt suurema väärtusega. Ta ei anna vähemast nii piinlikku jõuetusetundmust, sest ta oletab loomulikult enam tööd, kindlamat plaani, suuremat kirjaniku andi.” (Aavik 1911b: 635-636) Samade tekstide üle arutledes kirjeldab Aino Kallas “telegrammistilis” proosaminiatuuri kui kirjanikult peent maitset, erksat hoiakut, enesekindlat ja võltsimata stiilitunnetust, iga sõna peent kaalumist ja võimsat tundepõhja nõudvat žanri – vaid harva saavad kõik need tingimused täidetud, kuigi suured kirjanikud on miniatuuri iseseisvaks tõsiseltvõetavaks žanriks arendanud. Kui aga kirjanik midagi muud peale seesuguste miniatuuride ei kirjutagi, näitab see ka Aino Kallase sõnul võimete puudumist pikemaks tööks. (Kallas 1910b)

Ebasoodsates **oludes** sündinud kunsti hind on ent nooreestlaste arvates liialt kallis: produktsioon muutub olematuks. “Asjata on oodata kunsti siis kui kirjanik kõige enam mõne öhtutunni tõepoolest kirjanik võib olla, ja vaheajal ametmees, ajalehe toimetaja, rahvakooliõpetaja. Kõige ebaedusamatesgi oludes on, tõsi küll, kunsti sündinud, aga tavalisest liig kallihinnalist. Nälg võib kunstitöö inspireerida, liig väsimusest arenev närvitõbi teise, kuid järgmised jäävad tulemata. Nii on üsna

loomulik, et kirjanikud loomusunniliselt need luule moodud valivad, mis kõige vähemini aega näivad nõudvat: lüürilise luule ja lühikese proosa jutustuse,” kirjutab Aino Kallas. (Kallas 1911b)

Kunstniku töö eeldab jõudu – see avaldub nii teose sisus kui vormis, aga ka autori enesedistsipliinis ja sisemises energias. Lubatud on kõik hoiakud ja kalduvused, sest isegi esmapilgul defektses võivad väärtused peituda. Kuid tekst peab tihe ja aus olema ning iga oma mõtte selle maksimaalsete loogiliste võimalusteni arendama. Kirjanikud-käsitöölised suudavad küll omandada tehnika ning selles ka areneda, kuid oma hingest ei anna nad midagi. Alati ei pruugi see, mis autorile meeldib, ollagi kooskõlas sellega, mida tema teos vajab, mis teosesse sobib.

Kunst ei nõua produktsiooni. Kirjanik vajab aega, et oma ideid ja tegelasi tundma õppida. “Loomine – see on sünnitamine. Üheksa kuud on tarvis last kanda, enne kui sünnitada. Kirjanik peaks seda oma ainega üheksa korda üheksa kuud tegema! [---] Kui väikene on loomise rõõm võrreldes loomise vaevaga! Mäletatavaste ütleb Nietzsche: Ei sünnitata sellepärast, et see lõbus oleks. Küsige naiste käest! [---] Kuid mis on väärtuslikum: kirjutada kümme lehekülge, mis igaveste meelde jäävad, või kümme paksu raamatut, mis kohe ununevad? Ühtki absoluutliselt õnnestunud kunstitööd ei ole, nagu ei ole ühtki absoluutliste võimistega kunstnikku. Kuid häid omadusi võib äraarvamatuseni tõsta,” kirjutab Friedebert Tuglas. (Tuglas 1915b: 784-785)

Et kirjaniku loomingus sünniks pööre, on tarvis toodangu vool hetkeks peatada, anda aega refleksioonile ja ka teisi kirjandusvoole lugeda. Kui võõra algainega kokku põrgatakse, algab võitlus uue ja vana vahel. Üleminekuaega autori arengus iseloomustab tunne, kus vanadest võtetest pole veel vabanetud, uute kasutamine ent alles ebakindel.

Nooreestlased kirjeldavad selle põhipostulaadi kõrval, et autor peab oma aimest üle olema, ka mitmeid muid **suhteid autori ja ainekülviku vahel**. Kui autor loob enesele psühholoogiliselt lähedase karakteri, võib seesugune subjektivism osutada teose nõrgaks küljeks. Autor võib aga olla ka heatahtliku vaatleja positsioonil. Följetonisti tigidus kunstniku vaimustuse ning labane nautlemine mõttetarga tõsiduse asemel kujutavad endast sadistlikke eksperimente kunstijumalanna vastu. Võib ent sedagi

juhtuda, et kirjanik on liialt terve ja tugevate närvidega, omamaks teravat tundlikku silma peente värvide, värinate ja joonte märkamiseks – detailide kujutamine nõuab ju sisemist tundlikkust ning vaimset paindlikkust.

Autori voorusteks on väsimatu elu uurimine ja selle aus vahendamine. Kunstniku olulisim omadus on tihe ja rikas hing – see on ühtlasi talle vahendiks psühholoogilise usutavuse loomiseks. Kirjanik võib olla halb stilist, lohaka kompositsiooni ja kitsa ainega, ehk ka üleüldse mitte ilukirjanik – kuid ta on kirjanik, kui suudab meid ennast uskuma panna. Vaid tõde, inimlikkus, usaldatavus on see, mis kirjanduses loeb.

Autori ja lugeja hingesuguluse teema avaldub impressionistlikku arvustust õigustavas arutelus.

Kirjanikelt oodatakse enam vaimuvärskust, haritud maitset, sisulist rikkust, noorust, ausust iseenda ja oma ainete suhtes. Kirjanik peaks publiku enese tasemele tõstma, mitte end publiku ootustega mugandama. Publiku igatsus käib geniaalse autoriteetse kunstniku järele.

Samuti kui majanduses, tuleb kirjanduseski õppida modernseid tehnikaid – uuenduste käivitamine pole mitte võimalus, vaid vajadus: see on ainus viis **eesti kirjandust** ja kunsti provintsiaalsest kohmakusest ja tähtsusetusest euroopaliku kunsti ja kirjanduse kõrgusele tõsta. Meie kirjanike nigel kirjanduse mõistmine ja nüri maitse ei näita nooreestlasest lugeja jaoks kuigi suurt haritust ega lugemust. Raamatud, milles nooreestlased pisutki enam loogikat ja enesekriitikat märkavad, sisaldavad ent sellevõrra vähem luulet. Eesti kirjanike seas on sündmuste protokollijaid, aga ka suisa loomisvõimetuid mõistuseinimesi ning naeruväärselt kõrge enesehinnanguga kirjanik-olla-tahtjaid. Mõni kirjanik ei suuda endale maitsekat varjunimegi valida. Kunstnikuna küündimatul soovitab Tuglas pigem tavapärase mõtlemise juurde jääda: “Mul ei oleks mingit tahtmist mõtte valitsust tundmuse arvel kaitseda; kuid oldagu siiski parem hää mõtleja kui keskmine lüüriker: mõtteid on vähemalt kergem edasi anda.” (Tuglas 1911a: 392)

Siiski leidub neidki, kes märgatavalt arenenud ning omas kontekstis suhteliselt kõrge kunstilise taseme saavutanud. Eestis on populaarseid kirjanikke, aga on ka üksildase hingega autoreid, kes loovad sama üksildasi luulekogusid. Mõni autor püüab lugejatega tuttavlik olla, teine tahab blaseerunud ja elumehelik näida, kolmas näib aga

publikut koguni tunde- ja mõtteahtraks pidavat. Juhan Liivi iseloomustab Aino Kallas mitte kunstluuletaja, vaid improvisaatorina (Kallas 1911b), Oskar Lutsu kohta ütleb aga, et “tal on nii rohkesti annet...”(Kallas 1914d).

Noori autoreid takistab oma annet valla päästmast noortele iseloomulik ebaloosulik ja tarbetu iseteadvus. Selle kõrval märkavad nooreestlased aga ka noorte kirjanike hulgas maad võtnud ükskõiksust, tühjust ja apaatiat nii sisus kui vormis. Ometi on needsamad apaatsed noored publiku tähelepanu võitmise nimel valmis enda kulul nalja tegema. Oma distsiplineerimata kirgede vallandamine on nooreestlastest kriitikute jaoks nigel tunnistus vaimuaristokraatiast. Siiski leiab Tuglas noortes luuletajates ka väärtuslikku, olgu siis mõne üksiku salmi või reagi näol. „Kuid igatahes on Visnapuu toonis midagi sümpatiliselt, midagi karsket ja karget, isegi tema luuletustes, mis meelega blaseeritud ja leiged tahavad olla. Oleks põhjust soovida, et ta oma paremad omadused välja töötaks, kultiveeriks, – kuigi mitte „Momendi” vaimus. Ta ei ole ühtki hääd luuletust siinamaale valmis saanud, selle vastu aga küll mõne tõeliku usaldustäratava salmi või vähemalt rea, mis ometi kesk igapäevast lüürilist sõnaküllust, mille produtseerijad iial ei väsi, kauem meeles püsib. Kuid seegi on juba suur väärtus,” kirjutab ta “Momendi” rühma¹⁴ arvustades. (Tuglas 1914)

Naiskirjanikud vajaks nooreestlaste arvates enesekriitikat oma naiseliku kirjastiili osas. Kirjanikule, kes tavalise halli maailma vastu huvi tunneb, pakub ainestik end märkamiseks kodumaa agulilaadsetes linnades ja lagedal üksluisel maal.

Eesti autorite tavalised omadused on nooreestlaste sõnul vormiline ebakindlus ning sõnaväänamine – autor, kes neid karisid vältida suudab, on kunstniku nime väärt. Eesti kirjanduses tuleb ette ka traagilisi juhtumeid: aeg-ajalt kerkib esile kirjutajaid, kes Noor-Eesti valgustuslikes jälgedes käia igatsevad, kuid selleks suutelised pole.

Kunst on nooreestlaste jaoks olemas niivõrd, kui tal on vorm, mis ei tähenda ometi, et kirjandus tohiks olla skemaatiline. Pakkuda elu ennast tema mitmekesisuses avaldustes on kirjanduse funktsioon. Kunstiga ei sobi kokku ka liigne enesekindlus.

Iga uus kunstivool lähendab kirjandust elule, jääb ent siis ise kivinedes elutempost maha ning on tarvis uut voolu. Uuedki voolud otsivad vahendeid kirjanduse

¹⁴ Henrik Visnapuu, Richard Roht, Marie Heiberg, Reinhold Vellner

põhipüüdluse täitmiseks – väljendada seniväljendamatut. Liikumine, isegi kui see kulgeb negatiivses suunas, on kirjanduses seisakust parem. Siiski kannab aeg, mil raamatuid ilmub vähe, endas lootust, et peatselt ilmub suuremaid kunstiküpseks kasvanud töid. Kirjanike vaikimine väärrib tunnustust, kuna kunstiteose loomise pikka protsessi pole lihtne enneaegu publiku ette kippumata taluda. Kunstnik ei saa olla arenemata, oma piire laiendamata, kuid oma igakordsed kasvamiskatsed peaks ta suutma publiku eest varjule jätta ja üksnes küpsete teostega esile astuma.

Kunstitööd tehes luuakse illusiooni elu kaunidusest, kuid esimene aste, millelt algab tõsine kunst, on endiste tõekspidamiste vastu pöörduv mõte. Kunstnikule pole oluline niivõrd elamusrikas reaalne elu, kui suutlikkus oma elamustes nüansirikkust leida. Kui uus vool vastab kunstniku loomusele vanaga võrreldes paremini, tuleb voolu vahetada.

Kunst ei teki, kunst areneb läbi mitmete sugupõlvade ümbertöötluste, et siis täpselt oma arengus kätte jõudnud õitsemisajal õide puhkeda. Selleks, et mingis keeles kunstiliselt mõelda, on tarvis pikki selles keeles mõtlemise traditsioone. On ju mõeldamatu, kui luuletaja kasutab rütmilise liikuvuse saavutamiseks keelelisi defekte, isegi kui tema unistused nõnda algupärase kuju on saanud.

Kaasaeg suudab/püüab ennustada, missuguseid perioode praegune olevik **kirjandusajaloos** moodustama hakkab ja millised autorid ning mis teenetega kirjandusajaloos püsima jäävad – niisuguse ennustusega käivad kaasas ka lootused autorite edasise arengu suhtes.

Kirjandus on üks – tal on vaid piiramatult hulki ilmnemisvõimalusi. Kunstil pole muud funktsiooni peale esteetilise naudingu pakkumise, kirjandusteos aitab lugejal mõista ta enda mõtteid. Luuletuse puhul on oluline tema vahetu mõju lugejale.

Noorsoo maailmavaatele on **kirjandus** üks alustloovaid komponente. Kirjandusteos võib täita ajaloodokumendi funktsiooni.

Kirjandusteadus otsib olemasolevaist kunstiteostest iseloomulikke jooni, mitte ei kirjuta ette, missugused kunstiteosed olema peaksid. Ometi küsitakse üha ilukirjanduse teoorialevastavuse üle. Kirjandust võib küll vaadata eri alade

vaatepunktidest, kuid neid vaatlusi ei tohi sel juhul kirjandusteaduslikuks pidada. Seisukohad, millelt kunsti vaadata, ei muuda kunsti ennast.

Noor-Eesti teise perioodi kunstnik on mitmekülgne ning peidab endas erinevaid, vahel vastandlikegi loomusi: ühelt poolt on ta sügava missioonitundega ning rõhutatult looja, teisalt ent nõudlik igapäevase elu ja ümbritsevate olude suhtes. Ta on isiksusena arenev ning sama tõhusat arengut kui autorilt eneselt oodatakse ka tema töölt. Kirjaniku tööprotsess tähendab nooreestlaste silmis ennastsalgavat pühendumist, mis ei väljendu mitte suures produktsioonis, vaid täiuslikkuse viimistletud kvaliteedis. Kirjaniku töö on nooreestlaste silmis üheselt suunatud tulemusele, protsessi enda nautimine sellesse pilti ei sobi ning oleks siin koguni ebausutav.

Kunstiteose usutavus kuulub aga autori püüete hulgas kõrgeimale kohale. Selle saavutamise eeldusteks on väsimatu elu uurimine ning autori ja lugeja hingesugulus.

Perioodi kunstnikukuvandi olulisimaid märksõnu on areng: arenguvõime, arenguvajadus, arenemine, liikuvus, muutuvus kui kunstniku olemuslikud osad. Sama saab esile tuua ka arusaamades kunsti kohta, mida kirjeldatakse voolude vaheldumise, mitmeid põlvkondi oma küpsemiseks tarvitava kunstilise mõtlemise ning ka lihtsalt mitmekülgse elukujutuse kaudu. Kunstitraditsioonide kõrval kerkib varasemaga võrreldes olulise teemana esile kirjandusajalugu.

3.3 Kokkuvõte Noor-Eesti lugejate ja nooreestlaste ootushorisondist kirjanikule ja kirjandusele 1905.-1915. aastatel

Nooreestlaste ja nende lugejate ootushorisondis läbi kogu uuritava perioodi **püsivad teemad** on kirjaniku olemus, missioon ja ülesanded, kirjaniku võimed ja omadused, ootused eesti kirjanike ja kirjanduse suhtes ning kirjanduse olemus ja funktsioonid. Noor-Eesti teisel perioodil lisandub neile mõtlemine kirjaniku arengu üle (nooreestlastelt vihjeid alates 1909. aastast) ning loominguprotsessi jälgimine.

Kunstnike mõjutajate teema kerkib aeg-ajalt sporaadiliselt ja enam konkreetsete isikute mõju kui üldistatud tasandil. Mitmekülgsus hakkab kunstnikukuvandisse kuuluma Noor-Eesti teisel perioodil, kuid teema üle ei arutleta pikemalt – kuidagi on kunstniku sünkroonsest mitmekülgsusest saanud kunstniku olemuslik moodustaja. Arutelu alla satub vaid mitmekülgsuse diakrooniline poolus – areng.

Nooreestlaste teemaring nende lugejatega võrreldes on pisut laiem Noor-Eesti teisel perioodil. Kirjaniku ja kirjanduse hindamisele liituvad teises perioodis küll üldiselt kirjaniku arengu teemad, nooreestlased arutlevad selle kõrval ent ka kirjanduse enese arengu ning kunstitraditsioonide ja –ajaloo üle. Nooreestlased mainivad ka pisut enam erinevaid autoripositsioone.

Nooreestlased koos oma lugejatega pakuvad **kogu perioodi kokkuvõttes** kirju, kuid sugugi mitte vastuolulise pildi sellest, missugune peaks olema **kirjanik**. Olgu siinkohal üksikute arengujoonte uurimise eel toodud loetelu neist omadustest, mille rakendamisel võis Noor-Eesti aja kirjanik oma tööd õnnestunuks pidada: rahulik arenemisaeg ja teose kunstiküpsaks kasvatamise väljakannatamine, algupära, ausus, detailide leidmise ja kirjeldamise oskus, elunähtuste uurimine ja märkamine, enese- ja vormidistsipliin, enesekindlus (samas, liigne enesekindlus pole hea), enesekriitika, enesevalitsemine, erinevate inimeste ja hingede mõistmise oskus, erinevatest vaatepunktidest vaatamise võime, erksus, edasipüüdlikkus, haritus, lõppematu õppimisprotsess, hingesugulus lugejaga, inimlikkus, intelligents, iseseisvus, isiklikkus, isikupära, jõud, kirjanduslikud kogemused, kontsentratsioon, loomingu hingestamise võime, lugeja mõjutamise võime (oma kangelasi armastades), mõttetark tõsidus, mõõdukus, noorus, oma aine valdamine (ainest üleolemine), peen ja haritud maitse, pidev enesearendamine, sisemine energia, sisemine esteetika, sisemine tundlikkus, stiilitunnetus, suutlikkus väheste sõnadega palju öelda, südamlikkus, teksti vajadustega arvestamine ja maksimalistlik suhtumine teksti tegemisse, teooriaga kooskõlas olemine, töökus (liigne töökus ja tähenärimine pole aga ka hea), usaldatavus, uute tehnikate õppimine ja omandamine, vaimne paindlikkus, vaimustus, vaimuvärskus ja –rikkus, viljakus, voolimisoskus, väljendusoskus, õiglus.

Kui kõrvutada nende omaduste loetelusid, mida kunstnik oma tööks ja arenguks vajab nooreestlaste ja nende lugejate vahel võrdlevalt, võib märgata omapärast spiraalset nihet: omadused, mida nooreestlased nimetavad, valitsevad paariaastase intervalli

järel nende lugejate tekstides. Samas jõuavad aga nooreestlased ringiga tagasi sinna, kus nende lugejad olid Noor-Eesti alguses – nimelt “inimlikkuse” ning lugejaga arvestamise juurde.

Perioodi algust iseloomustab üsna selgelt **kirjanduses ning ühiskondlikus elus aset leidvate sündmuste** sulandumine arvustuslikku mõtlemisse. Need aspektid aktualiseeruvad ka kunsti ja kunstniku olemust ja funktsioone puudutavas mõtlemises. Siin tulevad esile selged erinevused nooreestlaste ja nende lugejate vahel. Noor-Eesti lugejad arutlevad kunstniku ja nooruse suhete üle, mis viitab nooreestlaste kirjandusareenile astumisele ning mida sellega seoses sugereerib arvustuseluste tekstide nooreestiline staatus. Nooreestlaste mõtetes püsib kirjanikuksolemise ja maailmavaatelise positsiooni suhe, osutades äsjamöödunud revolutsioonisündmustele.

Edaspidigi pööravad Noor-Eesti lugejad tähelepanu Eesti noortele kirjanikele pisut laiemalt kui vaid nooreestlaste tähenduses. Noorte märgatav jõuetus ning sattumine “punasesse mõjusfääri” teeb murelikuks. Samuti paneb mõtlema vähene Eesti-ainestik kirjanduses ning Eesti kirjandusringkonna väiksus oma kirjandusajakirja ülalpidamiseks. Meelehärrmi tekitavad autorid, kes jätavad kaasaegse lugeja tähelepanuta ning üksnes tulevikule orienteeruvad.

Nooreestlaste jaoks on perioodi algupoolel kirjanike üle kõneldes luubi all kirjanduse **ainestikuga seonduvad teemad**. Nad meenutavad nii Noor-Eesti kirjanduse kui kogu ülejäänud eesti kirjanduse lugejaina igatsust haritlaste hingeelu kujutava peenpsühholoogilise kirjanduse järele. A. H. Tammsaare “Pikkade sammude” ilmumine 1908. aastal täidab selle lootuse, kuid mitte kõigi lugejate jaoks võrdselt. Nooreestlased ei suuda mõista ka seda, miks on kirjanduses revolutsioonisündmustest nõnda vähe kajastusi ning seejuures mitte ainsatki rahuldavat.

Uue kümnendi alul avaldub seoses Noor-Eesti III albumi vastuvõtuga teravnenud vastasseis nooreestlaste ja Noor-Eesti lugejate vahel ka kirjanikukäsitlusi puudutavas mõtlemises. Nooreestlased vastavad pilke ja naeruvääristamisega neid käsitöolisteks ja andetuiks tembeldanud lugejaile. Üha enam pakub kõneainet ka **professionaalsete kirjanike puudumine** ja sellest tulenevad jõudetunni-lühivormid: kirjanikel puudub aeg ja võimalus põhitöö kõrval kirjutamiseks vaid väheseid õhtutunde kasutades kaalukamaid teoseid luua, niisiis valmivadki vaid lühijutud ja novellid ning lüürilised

luuletused, milleks on tarvis vaid lühikest inspiratsioonihetke. **Noortele kirjanikele** omane liigne iseteadvus kasvab kirjandusse astuva uue põlvkonna, albumi “Moment”¹⁵ autorite puhul nooreestlaste pilgu järgi üle apaatsuseks.

Noor-Eesti aja **kunstnikukontseptsioon on romantiline**. Kunstnik seisab nii nooreestlaste kui nende lugejate nägemuse kohaselt tavainimesega võrreldes kõrgemal vaimsel positsioonil. Ta on autoriteetne isiksus, särava intelligentsi, peene maitse ning avaramate vaadetega geenius. Kunstnikul on põhjust kogu ülejäänud maailmale (nii tavainimesest publikule kui ka oma käsitletavale ainekule) ülalt alla vaadata – otsekui Kristjan-Jaak Petersoni “austatud laulja”, keda “rahvad on kuulemaies” peegeldab ta inimestele ja ühiskonnale tagasi tema näo ning kõik vaod ja kriimud sel näol, ent sama suur võim on tal ka seda nägu kaunistada ja hingestada. Ometi on ta vaid nähtuste ilmutaja, kes hoidub neid must-valgelt hindamast. Ta suudab tabada nähtuste sügavamat olemust, suunab inimesi oma ideaale otsima ja nende poole püüdlema ning tal on küllalt jõudu, et ümbritsevad väiksed inimesed oma vaimu täis valades armulikult enda kõrvale troonile tõsta.

Alates 1910. ja 1911. aastast on nooreestlaste kirjutistes siiski vihjeid, et on olemas ka madala hingeeluga kunstnikke (mis ometi ei takista kunstnik olemast), et kirjaniku loomus võib endas vastandeid sisaldada. **Autori arenemise teema** on olnud küll vihjamisi päevakorral varemgi, kuid kerkib jõuliselt esile Noor-Eesti lugejate kirjutistes seoses G. Suitsu “Tuulemaa” ilmunisega 1913. aastal. Uuritava perioodi lõpuks pole kunstnik küll oma kõrgemalseisja omadusi kaotanud, kuid neile on lisandunud arenemisvõimelisus ja –vajadus. Lugeja õpetamise-kasvatamise asemele on asunud lugejaga suhtlemine ja hingesuguluse otsimine, mis peidab endas õigupoolest aina kasvavat lugeja mõjutamise ambitsiooni: lugejale oma tunnete vahendamise ning karakterite usutavaksloomise püüdluse kaudu. Kunstnikust on saanud tiheda ja rikka hingeeluga viimse rakuni esteetiline ning muutumisvõimeline ja aina muutuv pisut boheemlik lugeja tunnetega manipuleeriv individualist, kes Noor-Eesti lugejate jaoks on oma kunstiinstinktist juhitud inspiratsiooni vang, nooreestlaste jaoks kõva töömees.

¹⁵ „Moment Esimene” (1913) ja „Roheline moment” (1914)

Loominguprotsessi jälgimine saab alguse 1910. aastast. Selle teema puhul saab täheldada isegi lausa vastandlikke arusaamu nooreestlaste ja nende lugejate vahel. Nooreestlaste jaoks tõuseb kunstilise loomingu detailse ja kindla planeerimise kõrvale loominguprotsessi mõistesse tõsine ja vaevaline töö ning jääb kesksena mõiste määratlemisel püsima kogu perioodiks. Loomistöö sisuks on ennastsalgav süvenemine, maailmaunustav keskendumine ja loomisvaev. Protsess algab vaikse inspiratsioonieelse küpsemisega ja lõpeb intensiivsele tööle järgneva väsimusperioodiga. Nooreestlaste loomingu lugedes on aga häirivalt märgatav selle “sünnitusvalu” ja “higivalamise” läbipaistvus ning hoolikast planeerimisest tulenev konstrueeritus. Hoopis olulisem on lugejate arvates loominguprotsessi nautimine, nõnda et tekst seeläbi ka lugejale nauditavaks muutuks.

Perioodi keskel tõstatavad nooreestlased teema kunstniku missioonist **keele arendajana**. Noor-Eesti kümnendi lõpuks jõuab sama teema ka Noor-Eesti lugejate tekstidesse.

Kogu perioodi iseloomustavana on **kunstniku eesmärkidest** olulisimad pakkuda esteetiliselt naudingut, pakkuda “midagi väärtuslikku” ning väljendada seniväljendamatut kuni müüdiloomise unistuseni.

Ootuspäraselt on läbi terve perioodi kunstnikku määratleva kriteeriumina kõne all **andekus**. Andekusse suhtumises tuleb esile ootamatult selgelt nooreestlasi nende lugejaist eristav joon. Noor-Eesti lugejaid iseloomustab andekuse temaga seoses kaks aspekti.

1. Autori andekuse hindamine – see võib olla kas üheselt positiivne või negatiivne hinnang, kuid võib jääda ka kahtlevaks, kas on kõnealuse autori puhul tegemist ande või millegi muuga.¹⁶
2. Arutlemine selle üle, mis on andekus ning mis teeb või ei tee autori andekaks.

Nooreestlaste jaoks pole andekus üldiselt enam küsimuseks – selle olemuse üle ei arutleta, seda hinnatakse harva.¹⁷

¹⁶ Näit: “On G. Suits sellega lõpulikult Verhaereni, Whitmanni ja Dehmeli teele astunud? Või on see tõsise, päris luuletaja mitmekülgse ande ühekülje helk?” arutleb Eduard Hubel “Noor-Eesti” IV albumi arvustuses. (Metsanurk 1913)

Ande mõistet kasutavad nooreestlased *kunstniku* sünonüümina neutraalses toonis ning kontekstis, mis ei kanna endas ei positiivset ega negatiivset hinnangut. Anne kuulub nooreestlaste jaoks olemuslikult kunstnikuks olemise juurde. Otsustus, et kunstnik on andekas, peitub kunstnikumõistes eneses. Kuna andekus pole nooreestlaste jaoks üldeldse küsimusi tekitavaks teemaks, tuleb seda nooreestlaste tekstides ka nimetamisi ette arvuliselt vähem võrreldes Noor-Eesti lugejate hinnagute ja aruteludega. Samas võib andekus tulla kõne alla aga hoopis teksti ja mitte autori isikuga seoses.¹⁸

Ka **kunsti olemuse** nägemises lõikuvad nooreestlaste ja Noor-Eesti lugejate horisondid vaid osaliselt. Kui Noor-Eesti lugejate jaoks moodustab kunsti olemuse kunstientsents ning kunstiväärtus määrab ta piirid, siis nooreestlaste jaoks algab kunst endiste tõekspidamiste vastu pöörduvast mõttest ning kunst ise on liikuv ja arenev nähtus. Ühel meelel ollakse kunstist tendentside tõrjumisel ning skemaatilise põlgamisel.

Seoses J. Lilienbachi toimetusel 1911. aastal ilmunud albumi “Mõtted. Teine raamat” kriitikaga intensiivistub nooreestlaste jaoks **kunsti vaatepunktide** teema: erinevaist suundadest kunsti poole vaatamine ei mõjuta kunsti ennast. Kunsti üldinimlikku ja üldistavat olemust näevad nooreestlased ja nende lugejad üsna ühtmoodi – tal on vaid piiramatu hulk ilmnemisvõimalusi, lisavad nooreestlased. Kvaliteedi nõudmises ei saaks kunstist kõneldes eri rühmade vahel lahknevusi olla. “Kunst on armastus,” võtavad Noor-Eesti lugejad teema kokku ja vaevalt et noortelgi on midagi selle määratluse vastu.

Selgelt eristuvaks teemaks nooreestlaste ja Noor-Eesti lugejate arvustustes on **kirjanduse eesmärk**. Kirjandusel pole muud eemärki peale kirjanduse enda – selles ollakse enam-vähem veendunud. Kunsti valdkond on ilu ning midagi muud peale esteetilise naudingu võib kirjandusteosest küll otsida, kuid sel juhul pole kirjanduse eesmärk see otsing tulemuslikuks muuta.

¹⁷ Vahel siiski ka hinnatakse, näit “Luts lõpetab vana ajajärku meie näitekirjanduses ja lõpetab seda anderikkalt.” (Linde 1914a); “Ma ei saa ühtki luuletust sest kogust maitsta mahlakana ja jõuküllasena, mis loomevõimu ulatusest aimu annaks. Need on läbielamise kestad, mille varjud lehekülgedele on joonistatud.” (Semper 1915a); “tal on nii rohkesti annet...” (Kallas 1914d)

¹⁸ Näit “Rumori raamatus tormab ja möllab talent, otsekui küünarnukkisid tarvitades,” kirjutab Aino Kallas Karl Rumori “Fata Morgana” kohta 1911. aasta kirjanduse ülevaates. (Kallas 1912a)

Nende kõigutamatute põhitõdede kõrval uurivad Noor-Eesti lugejad siiski ka kirjanduse võimalust olla **elu ideaaliks**, kunsti kommunikatiivset aspekti autori, lugeja ja ainetiku suhtes. Noor-Eesti kirjanduslikku ja kirjastuslikku tegevust arvustades pakuvad nad välja ka ühiskondliku poleemika tekitamise ja isegi äri eesmärgid.

Ka nooreestlaste kunstikontseptsioon pole siiski üheselt selge. **Ilu-printsüibi** rõhutamise kõrval toovad nad esile ka vajaduse kujutada **elu** tema mitmekesisuses. Nooreestlaste jaoks on kirjanduse funktsioon olla noorsoo jaoks **maailmale alustloovaks komponendiks**. Kirjandusteos aitab lugejal mõista ta enda mõtteid, kuid võib olla loodud ka suisa eesmärgiga lugejat mõjutada. Kui Noor-Eesti algusaastatel tähendab kunstitraditsioonide teema nooreestlastele piiride ületamist ja vanade traditsioonide lõhkumist, siis perioodi lõpul arutletakse kunstitraditsioonide kujunemise seaduspärasuste üle ning mõtteid tekitab ka kirjandusajaloo moodustumine või moodustamine ning ajalukku kuulumise üle otsustamise küsimused. Kirjandusteose funktsiooni **ajaloolise mälu** säilitajana märkavad Noor-Eesti lugejad 1906. aastal, 1915. aastal nimetavad sama seost kirjanduse ja ajaloo vahel ka nooreestlased.

Ühel meelel näivad nii nooreestlased kui ka nende lugejad olevat kunsti psühholoogilisuse ja usutavuse põhimõtetes, millega kaasneb esteetilise naudingu pakkumise kõrval ka kunsti vaimsete (ühtlasi intellektuaalsete) väärtuste kandja ja vahendaja roll.

Nooreestlaste ja Noor-Eesti lugejate ootushorisoni kõrvutamine illustreerib kujukalt mitmeid olulisi **nüansse ootushorisoni kujunemise mehhanismides**. Nagu näitas perioodi algust iseloomustav ühiskondlike ja kirjanduseluliste mõtete kaasamine kirjandusfilosoofiliste mõistete käsitusse, mõjutab lugeja varasem kogemus ning ümbritsevas elus toimuv ja lugejat isiklikult puudutav kirjanduse üle mõtlemist enam kui hetkel loetav teos. Teosest endast (nii sisust kui vormist) tulenevad impulsid pakuvad vaid ettekäände lugejale olulistel teemadel edasi mõtlemiseks. Noor-Eesti ilmumine kirjanduspilti kahtlemata kõigutas või vähemasti ähvardas kõigutada seal varem olivate positsioone, vajadus määratleda nii uustulnukaid kui ka käegakatsutav võimalus, et tuleb ümber defineerida varasemad positsioonid, paneb vastuseid otsima rollide, sh kirjaniku rolli mõistesisisule ning mõistepiiridele. Noorte, alles oma

rollidesse astuvate inimeste (kriitikute ja kirjanike) jaoks on iseenda ja oma rolli suhete määratlemise vajadus loomulik. Seda tähelepanuväärsem on märgata, et määratluste alused asuvad kitsast kirjanduslike suhete ringist laiema, ühiskondlike liikumiste pinnal. Revolutsioonilised sündmused ning nendega seotud lootused ja pettumused seostuvad otseselt noorte inimeste püüdlemiste, uute teede ja varemkasutamata võimaluste otsimisega elus ning enese positsioneerimisega ühiskonnas. Samade mõtete taust ei kao kuhugi ka kirjanduse tasandil liikudes.

Teist tähelepanekut ootushorisoni muutumisega seoses illustreerib nooreestlaste ja nende lugejate mõtlemise muutumine kirjanikukuvandisse kuuluvate omaduste üle: nooreestlased kui tihe ja tõenäoliselt edumeelne ning oma eeldatavasti ülejäänud kirjandusümbrusest erinevaid mõtteid aktiivselt propageeriv väike grupp võtab oma iseendast märgatavalt laiema lugejaskonna otsekui sleppi, nende mõtlemist väikse nihkega enda omale järele tõmmates. Samas pole ent liiga kaugemale üle piiride võimalik tormata ning väärtuste juurde, mida mõne aja eest on eitatud või millest mööda mindud, pöördutakse uuel ringil tagasi.

Kolmanda tähelepanekuna illustreerib kujukalt ootushorisoni muutumise protsessi käsitletud andekuse teema: sama oluline kui seda, millest räägitakse, on ootushorisoni uurimisel tähele panna seda, millest vaikitakse. Kõnelema, arutlema paneb, kui ilmuvais uutes nähtustes avaldub midagi niisugust, mis varasema mõtlemisraamistikuga kokku ei sobi. Nooreestlaste sihikindlat tööd, õppimist, harjutamist rõhutav kunstnikukujutus ei sobi, ega saagi kuidagi kokku sobida mõtlemisega, kus anne tähistab “antust”, midagi niisugust, mille omandamine ei olene inimesest endast, olgu ta nii töökas kui tahes. Arusaamas, kus kunstnikul puudub inspiratsiooni vallas olles vaba tahe, pole midagi peale hakata planeerimisega ning kui kunsti olemuse moodustab defineerimatu “essents”, ei saa seda konstrueerivaiks osadeks lahutada. Vastupidises suunas aga – kui enne on töö ning sellele liitub anne – mõiste määratlemisel takistusi ei ole. Kui kunstnikuks saamisele eelneb keele- ja stiiliharjutustena kirjutus, mis ei peagi endas veel sügavamat sisu kandma ega seniväljendamatut väljendama ning sellest alles kasvab püsiva töö käigus välja nii üksnes hetke vältav inspiratsioon kui ka sama defineerimatu ja jaotamatu kunstiline väärtus (osade summast suuremaks kasvanud tervik), siis ei takista miski ka andekust üheselt mõistmast ning selle üle pole vaja pikalt arutleda.

Kokkuvõtlikult võiks öelda, et nooreestlaste ja nende lugejate kunsti- ja kunstnikukontseptsioon oli üsna sarnane. Samad teemad tõusevad esile vaid mõneaastase ajalise nihkega. Staatile nägemus kunstnikust kui kõrgemalseisvast autoriteedist täienes vaadeldud kümne aasta jooksul dünaamiliste joontega, oma kõrget positsiooni siiski kaotamata. Selle asemel on mõnel puhul täitunud ootus, et kunstnik publiku endaga samale tasemele tõstaks: impressionistlike arvustuste üle arutlemisega on päevakorraale tõusnud kirjaniku ja lugeja hingesugulus. 1915. aastal kõneleb F. Tuglas oma “Kriitilises intermezzos” (Tuglas 1915b) lugeja omaenda tunnete mõistmisest läbi kirjaniku teksti koguni kui ainsast lugemise võimalusest.

Selles, et kunsti ülesanne on teenida ilu ning et see on kunsti ainus ülesanne, on nooreestlaste lugejad nooreestlastega oma väljaütlemistes ühel nõul. Ometi ilmneb mõlemal poolel nende deklaratiivsete väljaütlemiste kõrval siiski kalduvus näha kunsti eesmärke ka vähem kunsti päralt olevaina: küll elu ja ühiskonna võtmes, küll inimliku ja inimlikkuse peegeldaja staatuses, aga ka vaimuvalguse ning ajaloolise teabe pakkujana.

4. Kriitiku ja kriitika määratlemine Noor-Eesti aegses kriitikas

Omaette teemaks Noor-Eesti aegses kriitikas on arutelu kriitika ning kriitiku rolli üle. Arvustustes arutletakse arvustaja rolli ja selle funktsioonide üle, loetletakse kriitikult nõutavaid isikuomadusi ning retsensioonide häid ja halbu omadusi, kõneldakse kriitika meetodite, arvustamise põhimõtete ja “mõõdupuude” üle. Arvustustekstid pakuvad vastuseid küsimustele, millisena määratleb kriitik oma vaatepunkti¹⁹, missugused on tema suhted autori ja lugejaga ning missugune vastutus ühiskonna ja kirjandusajaloo ees. Retsensioonides peegelduvad ka kaasaegsete kriitikute omavahelised suhted, arutlused kriitika üle oma kaasajas (s.o kriitika sünkrooniline eneseteadvus)²⁰. Pisut leidub vihjeid arvustuste vormi ja poetikat puudutavate ootuste ja tõekspidamiste kohta. Kõige sagedamini tegelevad kriitikaküsimustega arvustuste arvustused.

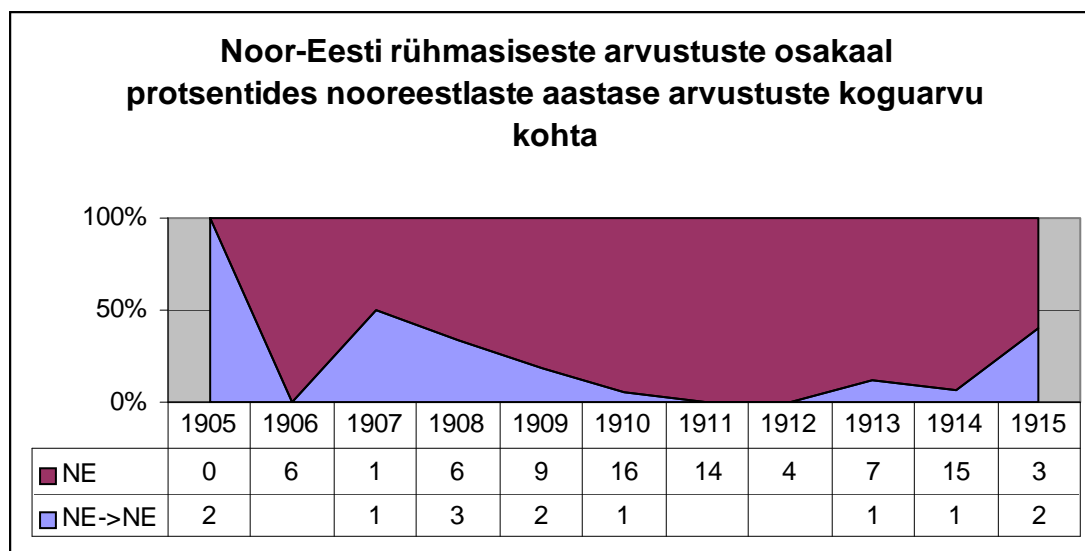
Kriitikateemasid tõstatavad arvustajad kas enesekohasena, poleemilisena või üldteoretiseerivalt.

Noor-Eesti aja arvustajate kriitikakäsitluse puhul on oluline tähelepanu pöörata nooreestlastest kriitikute vastastikusele arvustamisele. Nagu näha järgnevalt diagrammilt, tuleb seda võrreldes tuumikuväliste autorite arvustamisega jooksvas kriitikas ette ootamatult harva ning enam Noor-Eesti kümnendi algupoolel. Ometi süüdistavad Noor-Eesti lugejad nooreestlasi just Noor-Eesti teisel perioodil vastastikuses arvustamises. Neil puhkudel on aga kõne all Noor-Eesti albumites ilmunud kriitikaartiklid, mis jäävad käesoleva käsitluse alt välja.

Üle rõhutada tuleb sedagi, et nooreestlastena on käesoleva töö raames käsitletud vaid sissejuhatuses nimetatud Noor-Eesti tuumiku autoreid. Noor-Eesti lugejate hulgas on autoreid, kes küll Noor-Eesti tegevtoomiku hulka ei kuulunud, kuid kes ometi olid nooreestlaste mõttekaaslased ning ka oma kriitikutegevuses nooreestluse positsioonilt kõnelemist rõhutasid. Kõige selgemalt väljendub see A. H. Tammsaare puhul.

¹⁹ “Kriitiku vaatepunkt laiemas tähenduses on ta mõtteline asend objekti (teose või kirjandusprotsessi) suhtes. See on kriitilise akti ruumiline näitaja.” (Veidemann 2000: 98) “Vaatepunkt kitsamas tähenduses seostub kriitilises tekstis esineva(te) isiku(te)ga. See võib olla mina- või meie- või ka umbisikuline positsioon. Isikuline vaatepunkt kaldub ühtlasi kaasnema teosesse sisseminekuga, umbisikuline vaatepunkt on väline, st teost jälgitakse distantsilt.” (Veidemann 2000: 100)

²⁰ (Veidemann 2000: 134)

Joonis 17

NE – Noor-Eesti tuumiku autorite arvustused tuumikuväliste kirjanike teoste kohta

NE->NE – Nooreestlaste arvustused teiste nooreestlaste teoste kohta

4.1 Noor-Eesti lugejate ootushorisont kriitikule ja kriitikale

4.1.1. Esimene periood 1905-1909

Noor-Eesti esimese perioodi lugejale ei piisa ümberjutustavast seletusest, arvustuselt oodatakse põhjalikku analüüsi.

Nooreestlastest Noor-Eesti lugejad näevad **kriitika kriteeriumina** “tõsidust” ja “kunsti nõudmisi”. Uue kirjanduse mõõdupuuga saab siiski mõõta vaid uut kirjandust. “Vaatleme nüüd luuletusi. Jaak Petersoni omadest läheme vaikides mööda, sest et need uuem kirjandus ei ole ega neid uuema kirjanduse mõõdupuuga mõeta ei saa,” kirjutab Johannes Aavik Noor-Eesti II albumi arvustuses. (Aavik 1907: 71) Kirjandusteose väljaandmisele peaks nooreestlaste arvates eelnema autori enesekriitika kunstinõuete seisukohast.

1908. aastal Isamaas kõnelev arvustaja -t. leiab, et arvustajate levinuim mõõdupuu on kadedus. Tema sõnul koguni mustavad kirjanikest arvustajad oma konkurente, et iseendale paremaid positsioone võita.

Anton Jürgenstein näeb enda missiooni kriitikuna kõnelda oma kaasaegse kirjanduspubliku kõrval ka tulevikuga. “Need on “Noor-Eesti” varjuküljed. Ma kõnelen neist meelega rohkem, kui häist külgedest, sest just nendega tahetakse tooni anda. Ma ei kõnele ka sellepärast, et meie värskeid europlasi ümber pöörda. Ma kõnelen ainult sellepärast, et tuleva põlve kirjandusajaloolane ütleva ei pea, et 20. aastasaja ülemineku aeg dilettantismusest kunstiväärtuslisele kirjandusele Eestis nii segane ja selgusetu oli, et isegi segast Oksa ja Linde kunstifilosofiat kui kõrgemat ilmutust vastuvaidlemata omaks võeti.” (Jürgenstein 1909: 489) Nõnda kõneleb ta Noor-Eesti III albumit arvustades. Sama albumi kohta käivas kirjutises sõnastab Aino Kallas kriitika tähtsuse kunsti vastukajana: “...ilma vastukajapõhjata jääda – ning missugune kunst võib ilma selleta kõlada?” (Kallas 1909i)

Kriitikult oodatakse oma ainesse sisseelamist, s.t arvustatavasse teosesse süvenemist, ning autorit tundma ja mõistma õppimist. Samuti peaks kriitik Noor-Eesti lugejate veendumuse kohaselt olema põhjalik oma mõtete seitlemisel ning neid põhjendatult esitama. “Ta on, kui seda kirjanikkude nimede rohkust uskuda, keda ta tsiteerib, liiga palju lugenud, liiga vähe seedinud. Ta on alles sellel ajajärgul, kus ta oma kokkuloetud tarkust üksikute piiratud küsimuste juures vabalt tarvitada ei jaksa. Tal on tung, kõik, mis ta arvab teadvat, 25 lehekülje peale välja puistata. [...] Parajaks paarimeheks B. Lindele kui arvustaja on Jaan Oks. See kirjanduslike laadaputka jõumees on ütelda tahtnud, et meie siiaaegne kirjandus ja arvustus halb ja Noor-Eesti oma hea on ja uut ajajärku alustab – ta on selleks lühikeseks ütlemiseks aga kahjuks 25 lehekülge ilusat paberit asjata ära määrinud. Ja seal juures ei too ta ühtegi näitust ega põhjenda midagi, mis ta väheste sisuga ja suurte sõnadega ütleb.” (Jürgenstein 1909: 484) Nõnda kõneleb Anton Jürgenstein nooreestlastest kriitikute kohta.

Kriitikateksti ülesehituse kohta jagavad Noor-Eesti arvustajad mitmeidki nõuandeid. Näiteks aitab oma seisukohti põhjendada sobivate konkreetsete tekstiviidete leidmine, põhjendamisel tuleb kasuks ka kirjanduslik haritus. Teemast kõrvalekaldu mine arvustuse tekstis ei teeni arvustuse eesmärki. Kirjanikust arvustaja peaks aga olema ettevaatlik, sest teiste autorite puudustele osutades võib ta tahtmatult samu puudusi omaenda töödes valgustada. Kriitikatekstis hinnatakse maitset ja selgust nii mõtlemises kui esteetilistes hinnangutes ning lihtsat ja selget argumentatsiooni.

Taunimist leiab laialivalgustus nii käsitletava valdkonna kui tsiteeritavate autorite osas.

Nooreestlastest Noor-Eesti lugejad tunnustavad nooreestlastest kriitikute aktsepteerivat suhtumist **kirjandustraditsioonidesse**. **Kriitikateooriast** otsitakse õigustust soovile arvustuses objektiivse analüüsi asemel oma lugeja-elamusi vahendada.

Kriitikukäsitluse valupunktideks läbi kogu perioodi on skemaatilisus ja enesekesksus, isiklikul tasandil tehtav kriitika ning tendentslik kriitika.

Taunimist leiab, kui arvustaja püüab omaenda šabloonseid mõttemalle kirjandusteosele peale suruda, ilma et tegelikult sooviks autorit mõista, ning on teistsuguste tõlgendusvõimaluste suhtes sallimatu. Ent ka kriitik, kes võimalikke eriarvamusi aktsepteerib, on õigustatud kõnelema kirjandusteose varjukülgedest enam kui positiivsest poolest, kui need varjuküljed on tooniandvaks osutunud.

Noor-Eesti lugeja ootab Noor-Eestilt prestiiži, kus isiklikul pinnal kriitikale ruumi ei anta. Arvustatavat isiklikul tasandil naeruvääristades naeruvääristab arvustaja ainult iseennast. Noor-Eesti lugejad märkavad ja märgivad ära ka eri kriitikaleeride üksteisele vastanduva kriitika.

Teravat ja pidevat taunimist leiab tendentslik kriitika, mis sel perioodil on peamiselt poliitiliselt ja erakondlikult tendentslik. Arvustuse õiglusest on aastakümneid jutlustatud, kuid asi pole paranenud – vajakajäämised arvustuses on aga ühtlasi kirjanduse arengu takistajaks.

Kriitika mõjutajaks võivad olla ent ka autori isikuomadused, näit vanus. Noor-Eesti lugejad lubavad endal kriitikuna noorte autorite vigu kergemalt võtta. A. H. Tammsaare märkab aga, et noored autorid saavad kriitikas vaid arvustuse osaliseks, olgugi, et õigupoolest oleks vanadel noortelt kirjanikelt palju õppida.

Noor-Eesti lugejate ootushorisondis on võimalikud kriitika vormid ümberjutustus ja analüüs, ümberjutustus retsensiooni asendajana hakkab kuuluma “eilsesse” horisonti. Arvustuse “möödupuuna” nähakse kunstiväärtuslikkust, aga ka kirjanikest arvustajate kadedust. Kriitika

missiooniks on olla kirjanduse vastukajaks, ent ka kirjanduse eestkõnelejaks ajas ning kaasakõnelejaks ajaloos. Arvustustekstilt oodatakse eelkõige põhjendatust ja selgust. Kõige enam taunitud hoiakud kriitikas on sallimatus teistsuguste arvamuste suhtes ning isiklikul või poliitilisel tasandil tehtav kriitika.

4.1.2. Teine periood 1910-1915

Noor-Eesti teise perioodi lugeja näeb kriitikus kunstnikku: “Ka arvustaja on kunstnik. Ka arvustaja vastu seame meie sellesama peanõudmise üles, mis iga teise kunstniku vastu – et tema oma kangelas armastaks, kui inimene inimese peale – selle sõna paremas mõttes – nende peale vaataks. Arvustaja “kangelane” on see kunstnik, kelle töösid ta harutab. Sellest loob ta realainetel kunstilise kuju, kelle võidud ja kaotused, headused ja puudused ta, teda armastades, ühes läbi elab ja lõpulikule otsusele välja viib,” kirjutab Otto Peterson 1910. aastal Noor-Eesti III albumi arvustuses ja lisab Noor-Eesti albumis ilmunud Friedebert Tuglase uurimust “Eduard Vilde ja Ernst Peterson” silmas pidades: “Fr. Tuglasel, kui õigel nooreestlasel, puudub see soe inimlik tunne.” (Peterson 1910) Kui Otto Peterson Noor-Eesti lugejana kahtleb nooreestlasest kirjanik-arvustaja kunstnikuks olemise võimes, siis ei kahtle selles, tõsi küll, O. Petersoni mõttekäigust erinevas tähenduses, hetkegi J. A. (Johannes Aavik). 1913. aastal Gustav Suitsu “Tuulemaad” arvustades leiab ta, et luuletajast arvustaja puhul on enesekriitilisus loomulik omadus – mõni “vähem arvustaja” poleks J. Aaviku sõnul suutnud hoiduda oma “kirjanduslikku lauasahtlit” sama aja jooksul, mil G. Suits oma luulekogul küpseda laskis, korduvalt publiku ette tühjendamast. (Aavik 1913a)

Kriitika funktsioonina näeb Noor-Eesti teise perioodi lugeja kirjanike ja lugejate kasvatamist. “Väga hea, et siin arvustaja kahte meie tähtsamaks saanud kirjanikku arvustuse aluseks on võtnud, mille läbi see kasvatus, mis Fr. Tuglas omas arvustuses lugejatele, kui ka kirjanikkudele annab, mõjuvam on,” ütleb näiteks Sakala arvustaja Sphinx sellesama äsjamainitud F. Tuglase essee kohta. (Sphinx 1910b) Kriitikas

peetakse oluliseks ka **poleemikat**, seda nii kirjanduse, kui ka kujutava kunsti²¹ arvustustes.

Arvustaja funktsioonina sõnastab K. A. Hindrey Noor-Eesti ajakirja 5/6 nr arvustuses raamatule uute sõprade võitmise: “Ma ei tea, kas need read “Noor-Eestile” uusi sõpru juurde suudavad võita ja vanadele midagi pakkuda. Kuid see soov on nende ridade isaks olnud. Kui ma veel juurde lisan, et hind – 2 rubla – minu arvates selle paksu raamatu kohta väike on, siis olen ma kõike teinud, mis minu võimuses seisis.” (Hindrey 1911b)

Arvustuste hinnatud omadused on põhjalikkus, vaimukus ja sisukus, sügavus, tabavus ja teravmeelsus, keskendatus ja asjalikkus, vahenditus, kunstinõudlikkus, kaalumine ja võrdlemine, keeleline ja sisuline selgus ning esteetiline rikkumata maitse, mõõdukas pilge, kirjanduse tundmine, erapooletus ja õiglus ning oma teoreetiliste seisukohavõttudega kooskõlas olemine. Arvustuste juures paelub ka läbitöötatus ja settimine: “Mis F. Tuglase juures meeldib ja lugupidamist äratav, on see, et temas kirjanduslised ja esteetilised teadmised endid on assimileerinud; ei paista välja toores materjal tsitatidena, ei üllata ega kohuta meid autoriteetide nimed, ei püüta võerast teadmist kontrabandina ja oma “margi” all sisse vedada,” kirjutab Mait Metsanurk (Ed. H.) Noor-Eesti IV albumis ilmunud F. Tuglase uurimuse “Kirjanduslik stiil” kohta. (Metsanurk 1913)

Taunitud on pealiskaudsus ja rutakus, lohakus, sisutühjus ja kõike-eitav hoiak, leige suhtumine, poliitiline ja sõpruskondlik tendentslikkus ning isiklikul tasandil kriitika, samuti liigne valjus ja ühekülgsus ning kirjandussituatsiooniga mittearvestamine. Noor-Eesti vaated ei kunsti ega arvustuse kohta pole iseseisvad ja toetuvad erakondlikule eeskujule, leiab Villem Buk 1914. aastal Töö Hääles. (Buk 1914) Kuigi antagonism noorema ja vanema põlvkonna vahel on üleminekuaegadel loomulik nähtus, pole isiklikul tasandil poleemikal mõtet, tõdeb P. T. Päevalehes (P. T. 1915)

Samas näitavad arvustajad vahel avameelselt oma tutvust ja mõttekaaslust arvustatava autoriga. Näit kirjutab Johannes Aavik 1910. aastal Villem Grünthali luulekogu arvustades: “Niisuguseid kalduvusi avaldas ta juba koolipoisi põlvest saadik.

²¹ Friedebert Tuglas arvustab Noor-Eesti ajakirjas 5/6 A. Prometi Postimehes ilmunud kunsti-arvustust ja selle kohta kirjutab Noor-Eesti ajakirja 5/6 arvustaja Hindrey: “Tema “Põhjamaa pärli” on kui poleemika-töö nii üleüldise tähtsusega, et ajalehed ta ära peaksivad trükkima.” (Hindrey 1911b)

Mälestan, kord tunnistas ta mulle ühes erakirjas...” (Aavik 1910b: 101) On ka arvustajaid, kes arvustustekstis rõhutavad oma kuulumist Noor-Eesti rühmituse hulka. “Aga kui mitu leidus vanade seas neid, kes püüdsid meist aru saada, kes katsusid meie tegevust arvustada sellelt seisukohalt, kust meie välja olime läinud? Kus on need mehed, kes oleksid meie kunstilistele püüetele lähenenud **esteetilise mõõdupuuga**²² ja meie väärsammusid ära märkinud? Kui me nimesid teaksime! Me pidime ise katsuma endid mineviku kõntsast vabastada. Ja kui me oleksime võinud leida teadusega varustatud vastaseidki! Isegi neid peame eneste keskelt kasvatama, arendama ja alles pärast seda võib algada tõsine ja põhjalik töö.” (Tammsaare 1915b) Nõnda kirjutab A. H. Tammsaare Noor-Eesti V albumit arvustades. Tsitaadis mainitud esteetilise mõõdupuu kõrval pakub Marta Sillaots sama albumi arvustuses, et juubelialbum ise sobib Noor-Eesti senise tegevuse mõõdupuuks: “Album algab tagasivaatega “Noor-Eesti” kümneaastase kestvuse peale, kannab seega juubeli-väljaande märki otsaes; sisu poolest võib seda mõõdupuuks pidada kogu “Noor-Eesti” edenemisele ja üksikute “noor-eestlaste” muutusele tolle rühma senise ea keskel.” (Sillaots 1915c: 445)

Noor-Eesti lugejate ootushorisoni “mõõdupuude” hulgas on võimalik ka kirjandust ja elu vastastikku üksteise mõõtude järgi mõõta. Friedebert Tuglase “Felix Ormussoni” arvustuses kirjutab Karl Rumor Felix Ormussoni tegelaskuju kohta: “Ta ei malda kirjandust elu margapuuga mõõta, vaid mõõdab elu kirjanduse kriteeriumi abil.” (Rumor 1915)

Johannes Semper defineerib Villem Ridala (Grünthal) “Kaugete randade” arvustuses subjektiivse ja objektiivse **arvustusmeetodi**. Ainus tõeliselt objektiivne kriteerium saab tema sõnul olla vaid selle hindamine, kuivõrd kergelt kunstnik tema ette seatud tõketest üle saab – mida raskemaid tõkkeid ta ületab, seda kunstiväärtuslikum on teos. Subjektiiv-objektiivne kriteerium tähendab oma “esteetilise maitsemise” elementide ülesotsimist ja nende põhjal objektiivsete kriteeriumide seadmist. (Semper 1915b: 251-253)

Vihje **keelekriitika** tegemise moodustele annab sama luulekogu arvustuses tekstinäidet tuues K. A. Hindrey: “Ma olen neid kahte esimest salmi edasi andes “h”-tähe, mida Ridala sõnadele “õitsvad”, “õrnused” ja “aimamata” etteotsa paneb, välja

²² [Minu paksendus M. M.]

jätanud, et mitte lugejate võõrastust äratada, kui ta muidu nii voolava luuletuse keskel äkki nii harjumata vormisid nagu “hõitsma”, “hõrmnus” ja “haimama” näeb.” (Hindrey 1915a: 121)

Noor-Eesti teise perioodi **lugeja ootab arvustuselt** enam kaasaja märkamist. “Euroopas ollakse nimelt sedavõrd kultuurilised, et millegi üle ei jahmatata. Kultuuri märk on ka see, et me põrmu rohkem näeme kui elavat; põrmule ehitame mälestus- ja ausambaid, põrmule toome ohvrid. Õigem – mitte põrmule, vaid iseenestele, sest me tahame näidata, kui kultuurilised me juba oleme. Meil on isegi mälestussambaid! Juhan Liivid leitakse tõsiselt ikka alles siis üles, kui nad arutud või surnud,” kirjutab A. H. Tammsaare Noor-Eesti V albumi arvustuses. (Tammsaare 1915b)

Arvustuse vaatepunktina hindab Noor-Eesti lugeja ajaloolisust: “Peab aga tähendama, et mõned nooreestlased õige pea kainemad vaated endise Eesti kirjanduse kohta suutsid omandada ja aegamööda enam ajaloolikku vaatepunkti meie kirjanduse hindamisel hakkasid tarvitama.” Nõnda kirjutab Päevalehe arvustaja P. T. Noor-Eesti V albumiga seoses tagasivaadet Noor-Eesti tegevusele andes. (P. T. 1915)

J. Randvere (Johannes Aaviku) “Ruth” (Noor-Eesti III albumis) paneb ent kriitiku Otto Petersoni retooriliselt määratlema **arvustaja tegevuspiire**. Tema sõnul on Ruth “patoloogiline ilmuvus ja käib arstide, aga mitte kirjanduse arvustajate otsustamise alla.” (Peterson 1910)

Vihjamisi tuleb kõne alla ka **metakriitika funktsioon**: “Kuid kui meie siin üksikute arvustajate üle edasi räägiksime, siis sattuksime arvustuste arvustamisele ja see on töö, mis ennast sel korral ära ei tasu, kui arvustajad tööd oma parema südametunnistuse järele ja hästi ettevalmistatutena on teinud, mida igalpool suuremal või vähemal määral – kuid ialgi liig keskmisel määral – näed,” kirjutab K. A. Hindrey. (1911a)

Noor-Eesti lugejatest **eesti kriitikutel** oleks enam öelda, kui **ajalehearvustuse maht** võimaldab – pealegi on lühidalt ütlemine ilma ühekülgselt jäämata kunst, mida igaüks ei valda.

Kodumaised kriitikud võitlevad kirjanduses nähtustega, mis nende seniste elutõdedega kokku ei käi ning haardeulatusest väljuvad, kuid suudavad mõne ärritava seigaga ka leppida, lootuses, et asi edaspidi paraneb.

Friedebert Tuglas oma põhjalikkuse, sooja suhtumise ja haritud maitsega on varasemast arvustustraditsioonist suure sammu edasi astunud. Noor-Eesti III album on tõstnud arvustuse senist taset ja Noor-Eesti toonud arvustusse uued mõõdupuud ühes kirjanikule kaasaelamisega senise kohtumõistmise asemel. Ometi pole üleminekuaeg veel üle elatud ja eesti kirjandust ei saa euroopalike kriteeriumide põhjal mõõta.

Mõned eesti arvustajatest on parandamatud moralistid. Jaan Oksal on kõige eitaja, ent ometi vaimuka sõnaseadja kuulsus. Liiga vali kriitika on aga kirjanduses põua põhjustajaks, nendib Hugo Raudsepp 1913. aastal. Esteetiline kriitika mõõtis kõike „euroopalise mõõdupuu” järgi ja laitis nii senise kui ilmuva kirjanduse maha, püüdes kirjanikke ja kirjastusi hoida nõrgatasemelisi teoseid avaldamast. Ent siisugune arvustus ootab kirjanikult enam kui see praeguse kultuuritaseme puhul võimalik on, ütleb H. Raudsepp. Selle asemel võiks tema sõnul vormile keskendumise asemel enam sisu arvustada, sest kirjandus ei eksisteeri väljaspool aega ja ruumi. Ometi ei tohi ka esteetilisi nõudmisi ära unustada ja arvustusele jäägu endiselt kunstiväärtuslikkuse politsei roll. (Raudsepp 1913)

Noor-Eesti hinnatakse arvustuses küll tugevaks, kuid samas taunitakse rühmituse liikmete omavahel vastastikust arvustamist. “Ähvardati vanad suurused troonilt ära heita; oleme nõus; aga kes astub siis troonile? Nooreestlased teevad ja pühendavad üksteisele luuletusi, ja võib olla jumaldab Suits Tuglast niisama nagu Barbarus Lindetki, aga meie, väljaspool olivad, ei leia põhjust neid troonile tõsta,” kirjutab Eduard Hubel rühmaväliste kriitikute nimel. (Metsanurk 1915: 267)

Eduard Laaman aga naeruvääristab eesti kriitikuid selle eest, et need omaenda ootuste täitumisele reageerida ei oska: “Fr. Tuglas on oma Felix Ormussonis küllalt iseenda üle kibedalt naernud, aga vist veel kibedamalt võib naerda Ormussoni arvustajate üle. Oma “Prantsuse daamiga” lõi ta paar suvitavat daami üle, oma Ormussoniga on ta meie nii nõudliku ja kaugelennulise arvustuse naeruks teinud. See arvustus, kes meil mõne aasta eest veel küllalt ei jõudnud kurta, et kirjanikud tema nõuete kõrgust sisu ei suutvat pakkuda ja aina vormi kallal nokitsevat, on nüüd ise nii hoolega Ormussoni

vormi nokitsemise, trükivigade parandamise, tema keeleuuenduste kaalumise ja tema “ilusa proosa” asjatundliku imetlemise kallal ametis, et tal meelegi pole tulnud tähelepanna, kas Ormussonis ka mingit sisu on.” (Laaman 1915)

Kokkuvõtvalt võiks öelda, et Noor-Eesti teise perioodi lugeja näeb kriitikus kunstnikku, kes peaks oma kangelasi armastama. Luuletajat, kes samal ajal ka kriitikuna tegutseb, iseloomustab sealjuures suutlikkus suhtuda endasse kunstnikuna enesekriitiliselt.

Kriitika funktsioonina nähakse kirjanike ja lugejate kasvatamist, arvustaja funktsioonina raamatule uute sõprade võitmist. Arvustustes hinnatakse eelkõige põhjalikkust, sisukust, poolehoidvat suhtumist ja õiglust ning sisulist ja keelelist selgust. “Möödupuu” mõiste on kasutusel mitmesuunaliste nihetega oma esialgse tähendusega võrreldes. Arvustusmeetoditena saavad defineeritud objektiivne ja subjektiivne arvustus. Arvustuselt oodatakse ajaloolist vaatepunkti, kuid enam kaasaja märkamist. Vihjamisi on juttu keelekriitikast, arvustaja tegevuspiiridest ja metakriitikast.

Eesti kriitikud tunnevad, et ajalehtede võimaldatav maht jääb arvustustele väikseks. Üsna üksmeelselt tunnustatakse F. Tuglase kriitikutegevust. Eesti arvustuse taset hinnatakse aga kõrgemaks kui kirjandus seda võimaldaks. Naeruvääristamist leiab nooreestlaste vastastikune arvustamine ning eesti kriitikute suutmatust adekvaatselt reageerida omaenda varemsõnastatud kriteeriumidele vastava teose ilmunisele.

4.2 Nooreestlaste ootushorisont kriitikule ja kriitikale

4.2.1. Esimene periood 1905-1909

Arvustaja ülesanne on nooreestlaste ootushorisondi kohaselt kunstiteose selgitamine, mitte selle üle kohtumõistmine, kriitika funktsiooniks on olla kirjandusele vastukajaks.

“**Kunstinõuete mõõdupuu**” kasutamine kaasaegse kirjanduse arvustuses näitab nooreestlaste arvates iseenesest juba lugupidamist autori vastu. Mõõdupuude valjus on seejuures siiski suhteline: “Kui minu arvustus “Pikkade sammude” kohta üleüldiselt vali näib olevat, siis on see ehk ainult Eesti kirjanduse seisukohast. Kõrgemalt seisukohalt, üleüldisema ja absoluutlikuma mõõdupuuga mõõtes ei ole see mitte vali,” kirjutab Johannes Aavik. (1909b) Samas kirjutises vastab Aavik teda šabloonsuses süüdistanud A. Jürgensteinile, nimetades kirjaniku teosele pealesurutava mõttemallina määratletu isikliku maitse loodud ideaaliks. Kerkib üles erinevaist vaatepunktidest arvustamise võimalikkus e erinevad “mõõdupuud” ning kriitikute eriarvamuste õiguse manifesteerimine. Kunstinõuetele vastamise jälgimine peaks aga autori enesekriitika näol nooreestlaste arvates leidma kindlasti aset juba enne raamatute trükkimist.

Oma mõttemallide pealesurumise teema tõstatavad nooreestlased aga seoses ajaloolise kontekstiga. Vanema perioodi autoreid arvustades tuleb arvestada ajaga, milles nad kirjutasid, ega tohi kaasaegseid mõttemalle neile peale suruda ega vanemat kirjandust kaasaegsete mõõdupuudega mõõta.

Perioodi kriitikamõtlemine määratleb kriitiku suhte kunstiteosega autorit välistavana. **Arvustaja vältimatud omadused** on nooreestlaste ootushorisondis (kirjanduslik) haritus, teadmised, lai silmaring, hea maitse, psühholoogiline tunnetusoskus, eelarvamusteta humanistlik hoiak, üldinimlike püüdluste mõistmine ning kirjandustraditsioonidega arvestamine. Sama oluline on arvustuse juures õiglus: keegi ei saa andekaks sellest, kui ta andekaks kiidetakse. (Ent lõbusam on ju austada kui arvustada.)

Kahjuks on kaasaegsete kriitikute hulgas levinud diletantlik pealiskaudsus, šabloonsus, valesti- või mittemõistmine, suvaline üldistamine asjus, millest tegelikult pole aru saadud – trükitakse hulganisti halba kriitikat. On piinlik, kui autoril tuleb kriitikut arvustama hakata, kuid muud ei jää üle, kui valemimõistmine ja vaenulikkus retseptsioonis korduma kipub. Taunimist leiab ka poliitiliselt tendentslik kohtumõistmine.

Kõneldakse ka **kriitikatekstide proportsioonidest**: arvustuslik jõupingutus peaks olema proportsionaalne kriitikaaluse töö tasemega. K. A. Hindrey lasteraamatuid

arvustades märgib Aino Kallas, et lasteraamatute arvustajaiks peaks aga olema lapsed ise – parim arvustus on see, kui raamat kapsaks loetakse.

Noor-Eesti lugejaist enam pööravad nooreestlased tähelepanu kaasaegse kriitika enesepeegeldusele ning kirjanduse peegeldamisele kriitika vaatepunktist. Eesti kirjandus on nooreestlaste sõnul kõnealuseks perioodiks jõudnud niikaugemale, et seda sõna otseses mõttes võib arvustama hakata – ei jagata enam kiitust selle eest, et üleüldse kirjutatakse, vaid ikka selle põhjal, kuidas kirjutatakse.

Kirjandusteoseid, mida saab nende kunstilise taseme põhjal hinnata, on küll üha enam, kuid masendavalt sageli ilmub siiski ka väga madalatasemelisi tekste, mida ometi arvustuses autorite pahameelest hoolimata õiglaselt kajastada tuleks. Siiski pöörab arvustus liialt vähe tähelepanu noorte autorite ilmunisele ja ajalehtedes avaldatud luuletustele; ilmunud raamatuidki sageli üksnes kommenteeritakse pealiskaudselt nende arvustamise asemel. Arvustusele pole just auks, kui rahvusliku kirjanduse uued väärtused omas ajas märkamata jäävad. Vahel piisab kriitikale aga ka üksnes aine värskusest, et ilmunud teos tervitades vastu võtta. Kaasaegses eesti kirjanduses leidub nõnda kehva tasemega luulekogusid, et kriitik neisse õieti süvenedagi ei tarvitse, et negatiivse otsustuseni jõuda.

Arvustaja funktsiooniks on nooreestlaste ootushorisondis olla selgitaja, mitte kohtumõistja, eriti kui see kohtumõistmine toimuks poliitiliselt aluselt. Kunstiliste väärtuste üle otsustatakse “kunstinõuete mõõdupuu” kohaselt, ent see mõõdupuu muutub ajas, aga sõltub ka kirjutajast. Arvustaja omadustena hinnatakse tema teadmused, humanismi ning õiglust. Sihtgrupile suunatud teose arvustaja peaks tulema sihtgrupi enese keskelt. Kirjanduse liialt madal tase teeb võimatuks teoseid nende kunstilise taseme põhjal hinnata.

4.2.2. Teine periood 1910-1915

Arvustus peegeldab nooreestlaste kõnealuse perioodi vaadete kohaselt õigupoolest arvustaja enese maailmanägemist, ideaale ja ootusi – eri kriitikute tõed on erinevad.

“Muidugi, kunstinähtust arvustades, arvustame me õieti ennast, paljastame omi sümptiaid ja antipatiaid, näitame omi kalduvusi ning maitseid, avame enese estetiliste unistuste valda. Ei ole sellepärast “õiget” ega “vale” arvustust, on olemas ainult individualne tõde ning maitse, subjektiiviline kunst ning kriitika. Ja ei ole sellepärast midagi iseäralikku, kui Hysmansi kultiveeritud keele mõju all kasvanud stiilimaitse Tammsaare otsimata, värvitas, vahel tõesti vesises lauses enese keele idealile vastamist ei leia; või kui Bourget’ armuheitmata hingeanalüüsi, raudse loogikaga ärahellitatud kriitiker Tammsaare tegelaste udustes siluettides, nende hääbuvates südame rõõmudes ning muredes küllalt valdavat sügavust, tema marionettide teatris küllalt usaldamiseväärt traagikat ei näe. Kahtlemata on Aavik’il täiesti õigus. Kuid kas maailmas ainult üks õigus on?” (Tuglas 1910a: 185–186) Nõnda kirjutab Friedebert Tuglas, kirjutades omakorda Johannes Aaviku poolt terava kriitika osaliseks saanud A. H. Tammsaare “Pikkade sammude” ja “Noorte hingede” kohta 1909. aasta kirjandusülevaates.

Perioodi arvustajad just isiklikke hinnanguid ja isiklikke suhteid aga rõhutavadki. Näib, et niisugune suhtumine välistab vaidluse juba eos. “Luule on üks. Tal on ainult piiramata arv ilmnemisvõimalusi. Üks metod viib meid vahest luulele lähemale, üks vorm pakub meile luulet vahest tihedamal kujul, üks aine võib meid vahest enam huvitada kui teine, – ainult nende küsimuste üle oleme õigustatud vaidlema. Kõik, mis üle selle, oleneb silmaringi kitsusest ja vaimlisest väiklusest,” kirjutab F. Tuglas 1915. aastal. (Tuglas 1915b: 781)

1910. aastal on päevakorral siiski veel ka arvustuse **õigluse** teema. Kui debütantide loomingusse suhtutakse vastutulelikult, siis peab see vastutulelikkus järgnevate raamatute puhul õiglasele arvustusele ruumi tegema, selgitab Villem Grünthal Marie Heibergi “Elu kevade” novelle arvustades. (Grünthal 1910b)

Kriitikute retoorikas on endiselt koht sobivate “**mõõdupuude**” otsimisel: “Missugust mõõdupuud oleks õige tarvitada seesuguste tööde arvustamisel? Kas viimasel ajal nii sagedasti pilkavalt meeldetuletatud “kunstimõõdupuud”? – või mõnda teist, mis olude ja kirjanduse üldlase kõrguseaisa kohane oleks?” küsib Aino Kallas Otto Oja “Läbielatud lootuste” puhul. (Kallas 1911a) Kirjanduse ümberloomiseks ei peaks aga arvustajad mõõdupuid tarvitama: “Ta on oma mõõdupuu järele katsunud Felix Ormussoni tüüpust parandada ja õiendada. Kuid sellest ei tule midagi, nii kaua kui

üks inimene teisest lahku läheb. Ei või olevale tüüpusele uusi, teisalt pärit tunnusi külge riputada. Siin peab algusest päale uuesti looma,” kirjutab F. Tuglas Vabas Sõnas vastuseks A. H. Tammsaare tekstile „Felix Ormussoni kiri Pariisist Friedebert Tuglas’ele.” (Tuglas 1915c)

Tavaks on saanud kirjandusteoste arvustamine **õigekeelsuslikust** vaatepunktist: “Nii kaua kui meil spetsialist ajakirja õigekelsuse küsimuste kohta ei ole, nagu seda soomlastel “Viritäjä” on, kus raamatuid ainult keelelisest seisukohast arvustatakse, tarvitame seda viimasel ajal viisiks saanud hääd kommet kirjanduslikule arvustusele ka mõned märkused keele kohta järgneda lasta,” kirjutab Johannes Aavik 1911. aastal. (Aavik 1911a: 629-630) Noor-Eesti teise perioodi kirjandusarvustus võtab eriti just noorte autorite puhul endale teadlikult ka keeleõpetaja rolli. Kuna kirjanikud pole koolis eesti keelt õppinud ja kuna ka ühtki korralikku eesti keele grammatikat pole J. Aaviku sõnul olemas, tuleb õigekeelsuse õpetamiseks raamatuid keelelisest seisukohast arvustada.

Arvustustes hinnatakse vaimukust ja tabavust, soovida jääb veel vaid veelgi suuremat süvenemist. Isiklik arveteõiendamine on küll taunitud, kuid töötab tähelepanu võitmise vahendina. “Teine abinõu tähelepanekut äratada on isiklikuks saada. See tõmbab ikka. Ja sellepärast ongi pool osa “Momenti” isiklikkude arvete õiendamisele pühendatud. Iga ühele, kes vähegi “momentlasi” on puudutanud, loetakse sääli oma “epistel” ära. Sest teadku kõik arvustajad ja mahategijad, et “nii kergesti Teie Momendist jagu ei saa!”” (Aavik 1914c) Nõnda kirjutab Johannes Aavik kogumiku “Roheline Moment” (1914) kohta.

Arvustuses leiab **taunimist** ühekülgsus, vasturääkivus, harimatus ja isiklikul tasandil sõimlemine arvustamise asemel, mis tuleks sellele vastamise asemel lihtsalt tähelepanuta jätta. Vahel on aga arvustused nõnda kehvad, et nende kirjutamise eesmärk näib nooreestlaste arvates olevat ainult proletariaadile peatoidust pakkuda. “... vähemalt sellegi läbi on “Noor-Eesti” proletariaadile kasulik, et tema ideologid noor-eestlaste sõimamisega enestele oma igapäevast leiba võivad teenida – omade kõike vastuvõtvate kirjastajate käest,” kirjutab Bernhard Linde J. Lilienbachi toimetatud “Mõtete” teise osa üle kõneldes. (Linde 1911b: 349)

Eesti ajalehtede arvustajatel oleks enamat öelda kui ruum võimaldab, lühikese arvustusega on siiski võimalik täita **arvustuse põhifunktsioon**: aidata lugejal kirjandusturul orienteeruda. Päris õiglaselt oma kaasaega hinnata ei saagi, aga arvustuse missioon on nooreestlaste sõnul uutele nähtustele tähelepanu juhtida ning uutele annetele teeotsi kätte juhatada. Arvustus paneb inimesed kirjandusteostest kõnelema – vaimsed alad aga vajavadki arenemiseks eri seisukohti, poleemikat. “Seni on seisukord niisugune olnud, et kirjanduslistes ülevaadetes enamatel juhtumistel pea alati “Noor-Eesti” see oli, mille ümber keereldi, mis arvustati ja mille pääle arvustajad ka arutihti komistasid. [---] Meie ülevaadet ei pea mitte võistluseks olema teisel juba varem korraldatud ülevaadetele, vaid sellele seisukohalt välja minnes, et vaimlisel alal iga ühekülgsus juba teatud mõõdul vaikist hääbumist, tagurpidi minekut tähendab, et eri lähtekohtadelt välja minnes, eri seisukohalt vaimlisi nähtusi vaadeldes ja hinnates loomulikum nähtus on, et eri otsustele jõutakse... [---] ... vaimlises võistluses õieti juba vaimline edu, progress just peitubki,” kirjutab Bernhard Linde 1914. aastal. (Linde 1914f: 298)

F. Tuglase 1915. aasta seisukohtade järgi pole **arvustajal** muud **ülesannet** kui kirjaniku abil omaenda tundeid mõista. “Mis on sarnasel korral arvustaja ülesanne? Kõige pealt, mitte miskisuguseid “tõdesid” kuulutada. Mitte “teed näidata”, mitte “õpetada” ja mitte “hoiatada”. Kõik tõed ja teed on isiklikud ja sellepärast ainult isiku kohta maksvad. Meie peame väärtuslikuks ainult seda, mida võime maitseda. Kuid maitseda võime ainult seda, mis on meile lähedal, mis on meie tundmus ja mõte, mis on osa meist enestest. Sellepärast on võimalik ainult isikuline, **subjektivne**²³, erapoolik arvustus. Ei ole olemas miskisugust **objektivset**, erapooletut, isiklusetut arvustust. Nii palju kui meie samas ajajärgus ja ühiskonnas elame, kui palju meid haridus, ümbrus ning elukogemused ühesarnaseks on teinud, niipalju võib meie maitse ühesarnane olla ja nii palju meie arvustused ühte langeda. Mitte nii palju kirjaniku tundmustest aru saada, kui oma tundmusi teatud kirjaniku abil mõista, – see on arvustaja ülesanne. [---] Mineviku kirjanduse arvustamiseks oleks kohane objektivne, oleviku omale aga subjektivne meetod. Kuid ei leidu isegi ühtki kirjanduse ajalugu, milles me ei leiaks “erapoolikust” ja “sihilikkust,” kirjutab ta “Kriitilises intermezzos”. (Tuglas 1915b: 781-782)

²³ [Minu paksendused M. M.]

Subjektiivsuse ja objektiivsuse vahel korraldab kirjutab samal aastal ka Johannes Semper Vabas Sõnas Villem Ridala (Grünthali) “Kaugete randade” puhul ja tituleerib oma teksti “Arvustuskatseks”. (Semper 1915b: 251-253) Monograafias peaks kasutatama **võrdlevat kirjandusajaloolist** vaatepunkti, **impressionistlik arvustaja** võiks aga ise olla sedavõrd paljupakkuv isik, et tal lugejale nii teadmiste kui tunnete vallas midagi anda on, leiab Bernhard Linde 1914. aasta kirjanduse ülevaates. (Linde 1915c) Sealsamas ütleb ta, et **juubelikõnet** ei saa arvustusena päris tõsiselt võtta. (*Ibid*)

Eitava arvustuse ülesanne on olla kirjandusväljal puhastustöö tegijaks, et silmapaistvamatele teostele tähelepanu osutada, kuid ka eitavast arvustusest pole midagi kasu, kui aastate jooksul ainsatki tööd ei ilmu, mida teistele eeskujuks seada. Nõnda kurdab Aino Kallas 1911. aastal.

Arvustajate kirjus **seltskonnas** leidub Noor-Eesti teisel perioodil nooreestlaste hinnangute järgi imekspandavalt naiivseid, neid, kel pole endal aimugi, millest nad kõnelevad ning seesuguseidki, kes oma maailmavaatelistelt tendentslikku arvustusvaatepunkti ainuõigeks kuulutada tahaks, millel ju ometi kunstiväärtusega mingit seost ei ole. Arvustajad on sageli väiklased, ebaviisakad ja ühekülgsed. Kriitikamaastikul võib kohata ka rahvalikke arvustajaid ja tagurlikke arvustajaid.

Seevastu kriitik, kes on ühtlasi kirjanik, evib suuremat enesekriitikavõimet ka oma loomingus suhtes.

Kriitiku enesetunnetusest 1912. aastal maalib eelmise aasta kirjanduse ülevaates pildi Aino Kallas: “Meie, kes me kärsitute päältvaatajatena Eesti kirjanduslise arena ümber istume, vaikusest tüdinenult, oleksime ennemini kasvõi grotesk etendustgi vaadelnud. Kirjandusline vilistamine on parem kui kirjandusline aegutamine.” (Kallas 1912a)

Kui mõni kriitik vabandab raamatu kehva kunstilist taset sellega, et kirjanikul „hää tahtmine oli,” näitab see nooreestlaste arusaama kohaselt tema analüüsi nõrkust – autori enesehinnang ei peaks arvustajat **mõjutama**. Olulisem kui see, mis kirjanik öelda on tahtnud, on see, mis mulje see lugejale jätab.

Arvustuse lugemist häirivad selgusetus ja eklektilisus: “Anna Haava tööde puhul on V. Ridala terve rea omi mõtteid ja meeleolusid avaldanud, mis aga kajanagi küllalt

selgekõlaline ei ole, et selle järele otsustada oleviku Eesti vanema naisluuletaja tööde väärtuste ja puuduste üle; päälegi kannatavad arvustaja mõtted liiga eklektilise ettekande all,” kirjutab Bernhard Linde Villem Ridala (Grünthal) monograafia “Anna Haava” kohta. (Linde 1915c)

Kõnealuse perioodi eesti kriitikas tutvustab end Noor-Eesti ajakirja kroonik, irooniatarmastav kultuurimoralist **Hi-Ha-He** (Gustav Suits jt) ja naeruvääristab vanema põlvkonna arvustajate pealiskaudsust ja harimatust, nende argumentide vigasust, hinnanguid ja maitseotsustusi.

Nooreestlaste 1910–1915 kriitikapildis kerkib esile ja hakkab domineerima isiklikkus, subjektiivne suhe arvustaja ja autori vahel teksti vahendusel. Soosivat suhtumist õigustatakse ainult algajate kirjanike arvustamisel, üldiselt ei tohiks aga arvustaja end ei kirjaniku enesehinnangust ega teadmistest autori kohta mõjutada lasta. Sobivate “mõõdupuude” leidmise osas kaasaegse kirjanduse arvustamiseks valitseb pessimism. Ka eesti kriitika taseme osas on nooreestlased pessimistlikud.

Olulise koha on nooreestlaste arvustustes saavutanud tähelepanu pööramine õigekeelsusele – seda põhjendatakse vajadusega arvustuste kaudu täita lünki kirjanike emakeeleoskuses.

Vaadeldava perioodi lõpul jääbki domineerima kaks vastandlikku arvamust. Arvustuse põhifunktsioonina näeb 1914. aastal Bernhard Linde lugejate orienteerimist kirjandusturul, aga ka uutele nähtustele tähelepanu juhtimist ning uutele annetele teotste kätte juhatamist. Ühtlasi on kriitika ülesandeks tekitada kirjanduse arenguks vajalikku poleemikat. Otse vastandlikke vaateid avaldab Friedebert Tuglas 1915. aastal, öeldes, et arvustajal pole muud ülesannet kui kirjaniku abil oma tundeid mõista. Objektiivsuse-subjektiivsuse teema arvustustes püsib jõuliselt päevakorral läbi vaadeldava perioodi viimase aasta.

4.3 Kokkuvõte Noor-Eesti lugejate ja nooreestlaste ootushorisondist kriitikule ja kriitikale 1905.-1915. aastatel

Kriitikaküsimuste käsitlemisel on kogu perioodi vältel märgata jäika vastandumist ja sageli vaenulikkustki vanade ja noorte vahel, samas on see vastandumine pigem just ealine ning ei seonu Noor-Eesti gruppi kuulumise või mittekuulumisega.

Periood algab arvustuse arengulootuste kõrval (ümberjutustuse asemele analüüs, kohtumõistmise asemele selgitus) kunstiväärtusliku ja arvustuskõlbliku kirjanduse ootusega. Noor-Eesti lugejad ootavad arvustajalt kirjaniku mõistmist ning kirjutamisoludega arvestamist, nooreestlaste poolel rõhutakse enam haritusele, laiale silmaringile ja põhjalikkusele. Ollakse leppimatud igasuguste hindamist pehmemdavate asjaolude suhtes – arvustaja hindab produkti ja mõõdab selle kunstiväärtust, ta ei pea ja ei tohigi lasta end segada autori kirjutamisolude raskustest vmt.

A. H. Tammsaare kõneleb noorte positsioonilt ning tõstatab alates 1908. aastast arvustustes isiklike lugejamuljete vahendamise teema, mis alates järgmisest aastast saab üheks nooreestlaste kriitikaarutelude keskmeks ning jõuab perioodi lõpul kriitikameetodite teoreetilise piiritlemiseni, kohati subjektiivse või impressionistliku arvustuse ainuvõimalikkuse kehtestamisenigi. Paralleelselt isikliku maitseotsustuse enesekehtestamisega astub ühe ja ainsa kunstiväärtuse mõõdupuu kõrvale võimalike vaatepunktide paljususe ning arvustajate eriarvamuste aktsepteerimine.

Alates perioodi keskpaigast leidub arvustustes üha enam vihjeid ajalehe ruumikitsikusele, mis takistab soovitatavat ja soovitatavat põhjalikkust ja süvenemist. 1910. aastal vallandub vajadus reageerida seninägematutele nähtustele nii kirjanduses kui arvustuses, valida osapooli ja seisukohti, muuta oma kirjanduslikku maailmapilti. Arvustajalt ootavad Noor-Eesti lugejaist kriitikud sügavuse, põhjalikkuse, õigluse jm oluliste omaduste kõrval aga eelkõige “inimlikkust” – nooreestlaste poolel valitseb samal ajal isikliku maitse arutelu kõrval teravmeelsus ja karikeerimine. Nooreestlaste arvustajavõimete tunnustamises ollakse aga siitpeale üha enam ühel meelel.

Uueks kümnendiks on õige tavapäraseks saanud “õigekeelsuslikud arvustused”. Nooreestlaste jooksvas arvustuses on kasvanud arvustatavate teoste keelt ja stiili

hindav osa kuni selleni, et avaldatakse arvustusi, mis üksnes kirjandusteose keele alastele küsimustele keskenduvadki. Niisuguste arvustuste eesmärk on selgelt eelkõige kirjanike, aga ka lugejate harimine ning õigekeelsuslik poleemika.²⁴ Noor-Eesti lugejad puudutavad kriitikaga seoses keeleküsimusi eelkõige nooreestlastest kriitikute keelekasutust hinnates. Sageli (seda just vanema generatsiooni esindajate poolt) on see hinnang tauniv või suisa eitav ja leiab, et noorte kriitikute keel on liiga segane ja arusaamatu ning võõrsõnadega üleküllastatud. Ent isegi noorte suhe õigekeelsusega pole vanema generatsiooni esindajate sõnul nõnda korras kui keeleküsimustele tähelepanu pööramise intensiivsuse järgi võiks arvata. Seevastu nooremad Noor-Eesti lugejaist hindavad nooreestlaste keelekasutust kõrgelt nii ilukirjanduslikes töodes kui arvustustes ja soovivad neid eeskujuks ja õppimiseks.

Eesti kirjanduse taseme suhtes valdab nooreestlasi 1911.–1913. aastatel masendus. “Kunstiväärtuslikke” arvustamis- ja nautimiskõlbulikke kirjandusteoseid nende sõnul lihtsalt ei ilmu. 1913. aastal nendib ka H. Raudsepp, et kirjanduses valitseb pöud ning näeb selle põhjusena liialt valju kriitikat.

Kriitika taseme hindamisel ilmneb aga selge polariseerumine Noor-Eesti teise perioodi vältel: Noor-Eesti lugejad hindavad nooreestlaste tehtud kriitikat kõrgelt ning seega hinnatakse ka eesti kriitika üldine tase kõrgeks või liigagi kõrgeks, nagu eelmises lõigus toodud H. Raudsepa kommentaarist näha. Nooreestlased tunnustavad küll vastastikku rühmakaaslaste kriitilisi töid, kuid nende üldhinnang eesti kriitika tasemele on, et see on masendavalt madal. Niisugused hinnangud kõnelevad kriitikute enesepositsioneerimisest grupi vaatepunkti alusel.

Perioodi lõpul on nooreestlaste vaated omavahel vastuolulised: kas või kuivõrd peaks kriitika tegelema ilmuvate noorte annete suunamisega. Arvustuse meetodi osas nõuavad Noor-Eesti lugejad ajaloolise vaatepunktiga arvestamist, nooreestlased on nõus ajaloolis-võrdleva objektiivse arvustuse sobivusega vanema kirjanduse hindamise puhul ning monograafiates, kaasaegse kirjanduse arvustamisel on lubatud ja soositudki subjektiivsed maitseotsustused. Noor-Eesti kümnendi lõpul käib

²⁴ Muljeotsustuse põhjal võiks öelda, et veelgi enam kui algupärandite puhul, pööratakse keeleküsimustele tähelepanu tõlkearvustustes, selle väite tõestamine väärrib kindlasti eraldiseisvat uurimust (vt nt Sütiste, Elin 2006. Omakirjanduse piiridel: tõlkekirjandus “Eesti Kirjanduses” 20. sajandi alguses. Semiootika piirid = Boundaries of semiotics: Semiootika piirid. Tartu, 24.-25.11.2006. Toim Maran, T.; Salupere, A.; Väli, K.. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, lk 49 – 50.)

nooreestlaste kriitikatekstidest läbi ka arutelu jooksva kriitika kirjandusajalugu moodustava rolli üle.

Kogu perioodi läbiva teemana püsib kriitika poliitilise, sõpruskondliku või isiksuslikul tasandil liikuva kallutatuse küsimus, samuti autori ja kriitiku teineteisemõistmise ning teksti mõistmise võimaluste ja võimalikkuse dialektika. Peaaegu ainuüksi nooreestlased tegelevad (kunstiväärtuste) mõõdupuude otsimise, leidmise, sobitamisega. Noor-Eesti tuumikusse mittekuuluvais lugejais tekitab seesugune mõõtmise, kaalumise, viilimise, “mõõdupuu otsade teritamise” (Jürgenstein 1909) metafoorika irooniliselt lõbustatud meeleolu ja pilkamissoovi ning nad ei võta ega hakkagi küsimust tõsiselt võtma, vähemasti mõõdupuu-kujundit puudutavas osas. Samuti paelub subjektivism noori enam kui vanu.

Nii nooreestlaste kui Noor-Eesti lugejate kriitilistes tekstides kerkib sageli esile ka kirjanikust arvustaja probleem. Nooreestlaste jaoks on ta positiivne, nooreestlaste hulka mittekuuluvate lugejate jaoks pigem negatiivne tegelane. Arvustusi kirjutavate nooreestlastest kirjanike negatiivseid hinnanguid käivitava tõukejõuna näevad rühmavälised kriitikud kadedust oma konkurentide suhtes ning eneseupitamise soovi. Eeldus, et kriitikud võiks oma kriitikupositsiooni ära kasutada omaenda ilukirjanduslike tööde paremas valguses näitamiseks näib viitavat tihedale konkurentsile kirjandusturul. Konkurentsile viitavad arvustustes peituvate vihjete kõrval ka Noor-Eesti aastatel ajakirjanduses aset leidnud poleemikad elu võimalikkuse üle Eestis professionaalse kirjanikuna²⁵ ning rahvaraamatukogudele raamatunimestike koostamisele järgnenud pahameeletorm Kiires.²⁶

Kriitiku missiooniks peavad Noor-Eesti aja arvustajad vajadust olla kirjanduse vastukajaks ning selekteerijaks kaasajaks, ent ka tulevaste põlvkondadega kõnelejaks ning kirjandusajaloo moodustajaks. Arvustamisega käib pidevalt kaasas ka kirjanike ja lugejate õpetamise funktsioon, mis vaadeldaval perioodil on siiski enam kallutatud kirjanike poole ning väljendub ehk kõige reljeefsemalt keelealases koolitustöös. Seoses arvustamise kaldumisega kriitiku isiklikku suhtumist väljendavate arvustuste

²⁵ Aavik, Johannes 1914. Kas võib Eesti kirjanik ainsa kirjandusliku tööga oma seisusekohase sissetuleku saada? – Postimees. 20. dets, nr 293 ja Vilde, Eduard 1915. Eesti kirjanik haljal oksal. – Olevik. 24. jaan, nr 10

²⁶ [Buk, Villem] 1913 = S. S. Ühiskondline tegevus ja Noor-Eesti – Kiir. 14. mai, nr 53 ja X. 1913. Lühikesed märkused arvustajatele. – Kiir. 18. mai, nr 55

poole alates perioodi keskpaigast taandub vähemasti retoorika tasandil peaaegu olematuks ka kriitika kui kohtumõistja roll.

Teema kokkuvõtteks võiks esitada Noor-Eesti perioodi ideaalse arvustaja kuvandi.

Tal on hea, s.t esteetiliselt haritud maitse, hea kirjanduslik ja üldharidus ning lai silmaring. Ta on nõudlik enda ja teiste vastu, on pädev orienteeruma teooriates ning püsib iseenda teoreetiliste väljaütlemistega kooskõlas; on tähelepanelik kirjanduse ja ühiskondliku elu voolude ja liikumiste suhtes; evib õppimis- ja süvenemisvõimet ning –soovi, ühtlasi intuitsiooni uute annete äratundmiseks; on parteitu. Tema tekstides peegeldub sügav analüüs, läbitöötatus ja läbiseeditus, tema mõtted ja hinnangud on argumenteeritud, selgelt ja arusaadavalt sõnastatud, ta on tabav, teravmeelne ja pilkab viisakalt ning mõõdukalt. Ta on asjalik, eelarvamusteta, erapooletu, põhjalik ja õiglane. Ta on mõistmisvõimeline ja orienteeritud üldinimlikele püüdlustele. Tal on peen psühholoogiline tunnetus ning ta suhtub arvustatavasse teksti ja autorisse armastavalt, hoolivalt, inimlikult, soojalt ja sallivalt.

Nooreestlaste ja nende lugejate suhted on ja jäävad kriitikateemade kõneks olles grupikeskselt polariseerunuks. Perioodi vältel muutub ja kasvab küll nooreestlaste tegevusega seoses arvustuste tase ning ootushorisoni realiseerituse määr, ootused kriitika funktsioonide osas ning kriitika olemuse ja tähtsuse määratlemine aga nooreestlaste ja nende lugejate vahel silmapaistvaid erinevusi ei sisulises ega ajalisel mõõtmel uuritava perioodi vältel ei näita.

5. Lugeja määratlemine Noor-Eesti aegses kriitikas

Kriitikatekstid tegelevad lugejaga mitmest eri vaatepunktist. Kui arvustuse lugejakäsituse keskmes on tavalugeja, laiem lugejaskond (rahvas), taotleb teksti toon enamasti objektiivsust, üleüldise olukorra hindamist, püüdleb üldistusele. Kriitik kirjeldab lugejat, suunab oma teksti teose lugejaile ja/või kriitika lugejaile, vahel ka justkui samastab end tavalugejaga, kõneleb tavalugeja vaatepunktist või siis pöördub peaaegu familiaarselt tavalugeja poole, otsides oma seisukohtadele toetust. Kriitik distantseerib end tavalugejast sellega, et ei too esile oma isiklikku vaatepunkti,

lugemismuljet, elamust, emotsiooni. Vahel paistab lugemissoovitustest läbi arvustaja n-ö koolipapalik suhtumine lugejasse. Sellele osale arvustustest on iseloomulik ka mõningane utilitaarsus. Niisuguste arvustuste suund on kriitikult lugejale.

Teine osa arvustuste lugejakäsitustest on kriitikukeskne – teksti rõhk on subjektiivsel hinnangul, kogemusel, emotsioonil. Kriitik kirjeldab ennast lugejana, aga vahel maskeerib ka oma subjektiivse lugemiskogemuse objektiivsust taotleva väljenduse taha. Kriitik kõneleb kas otseselt enesekohaselt või siis umbisikuliselt. Kriitik distantseerib end tavalugejast ka siin, kuid võrreldes eelmise tüübiga vastupidiselt. Ta esitab selgelt oma isikliku vaatepunkti, lugemismulje, elamuse, emotsiooni. Vahel ta ei arvestagi sugugi tavalugejaga, vaid kõneleb pigem iseendast subjektiivselt ja pigem autorile kui tavalugejale. Arvustustekst on suunatud kriitiliselt lugejalt autorile ja/või tavalugejale.

Arvustustes on ka niisuguseid lugejakujutusi, mille rõhk on autoril ja/või tekstil. Neil puhkudel kirjeldab arvustaja kirjandusteose mõju lugejale, rõhutades selle mõju tekkimisel autori loojategevuse geniaalsust (või ka autori ebaõnnestumist lugeja mõjutajana) või teksti nii- või naasuguseid omadusi. Kirjeldades autori geniaalsuse mõju (tava)lugejale, võtab kriitik autori positsiooni, otsekui sooviga selle geniaalsuse paistest osa saada ja tavalugeja peale ülevalt alla vaadata. Kriitik kahestub ühteaegu autori geniaalsuse kuulutajaks ning samas selle geeniusse mõju lummuse küttes olijaks. Autor tuleb arvustustekstide lugejakäsituses kõneks ka neil puhkudel, kui kriitik kasutab autori tegevuse arvustamiseks lugeja-teemalist retoorikat, interpreteerides autori oletatavat ettekujutust oma lugejast või ka vastupidi – lugejaskonna ootusi autori suhtes. Niisuguste väljendite vormiline/retooriline suund on autorilt lugejale või lugejalt autorile, sisuliselt aga on neil retooriliste võtete staatus, teenimaks kriitikult autorile suunatud rahulolematuse väljendamist.

Arvustustele kirjutatud vastustest, aga vahel ka arvustustest endist võib leida lugemise-teemalist poleemikat (kriitika kriitikat), kus kirjutaja interpreteerib teise lugeja või teiste lugejate, s.t eelmiste kriitikuist lugejate lugemist ning vastandab selle enda omale.

Nimetatud eri viisid, mille kaudu saame aimu lugeja kohta käivatest hoiakutest, ei moodusta arvustustekste tervikuna haaravaid või mõnele konkreetsele autorile

isikupäraselt omaseid puhtaid tüüpe. Tõlgendajana on vahel raske selget joont tõmmata, millal kõneleb vormiliselt kolmandat isikut („lugeja”) kasutav arvustaja teadlikult oma isiklikust muljest kõneksoleva teose suhtes või millal ja mil määral on ta ambitsiooniks kõnelda laia lugejaskonna nimel.

Käesolev peatükk annab ülevaate Noor-Eesti lugejate ja nooreestlaste käsitustest lugejate omaduste ja funktsioonide kohta, valgustades lugeja positsioneerumist autori, teksti, teiste lugejate ja kriitikute ning kirjanduse suhtes üldiselt. Välja tuuakse ka vihjed lugemise ontoloogia käsitustest. Peatükk liigendub alapeatükkideks sama põhimõtte järgi kui eelmisedki peatükid.

Terminoloogilise segaduse vältimiseks on siinkohal vajalik veelkord välja tuua bakalaureusetöös kasutatavate mõistete eri tähendusi. Ka selles peatükis tähendab Noor-Eesti lugeja üheselt kriitikut, kes esineb kriitiliste tekstidega nooreestlaste loomingu kohta. Seevastu nooreestlane on Noor-Eesti tuumikusse kuuluv autor.

Tavatähenduses lugeja kohta on siinses töös kasutatud kas lihtsalt ilma epiteetideta mõisteid *lugeja*; *tavalugeja* seal, kus on otstarbekas rõhutada kriitikust lugeja (s.t Noor-Eesti lugeja) ning tavalugeja suhet; *Noor-Eesti aja lugeja* on kasutusel nendes näidetes, kui muutub oluliseks rõhutada aja faktorit.

5.1 Noor-Eesti lugejate ootushorisont lugejale

5.1.1. Esimene periood 1905-1909

Noor-Eesti lugejad kirjeldavad 1905. aastal **lugejat**, kellele on paljud Noor-Eesti rühma **autoritest** nende juba varem ajakirjanduses ilmunud tööde kaudu tuttavad.

Kirjeldatud lugejale on tuttav ka kirjanduses kasutatud **ainestik**: see on võetud elust enesest, kuid on sellegipoolest (või just seetõttu) huvitav. Vahel tundub Noor-Eesti lugejate meelest autor arvavat, et aine on lugejale koguni nõnda selge, et seda polegi tarvis kirjeldada. Noor-Eesti lugejad teavad, et Eesti **kirjanduspubliku** hulgas on

lugejaid, kes loevad palju luuletusi ning teavad seetõttu, et eesti autorite luuletustel on jõuetud lõpud. Lugeja peale on Noor-Eesti lugejate poolt pandud aktiivsed ootused – tal tuleb kirjandustooteid märgata ning ka nende üle otsustada. Näit nõnda kirjutab 1906. aastal Anna Haava: “Vast otsustavad auustatud lugejad ning kainemad ja küpsemad arvustajad edaspidi omalt poolt kõne all oleva luuletuste kogu vigade ja väärtuse üle” (Haava 1906) Noor-Eesti lugeja ei lase end autoril ära petta ja on küllalt taibukas tõelisi väärtusi hindama. “Lugeja tunneb lausa, et “kangelasel” sisemine väärtus puudub, kujutuse järele otsustades, sellepärast mõjuvad kõrged sõnad, kui hooplemine, tühi fraas, sõnadekõlksutamine. [---] Suuri sügavaid mõtteid ei saa aga mitte simuleerida, nende väärtusest saab lugeja aru.” (Luiga 1908: 25) Noor-Eesti II albumi üle kirjutab nõnda 1907 aastal J. Luiga (ilm 1908 Eesti Kirjanduses).

Nooreestlased omalt poolt soovivad rühmituse nimel lugejaid albumi ettetelli jaoks, võimaldamaks lõpetada skandaalset olukorda, kus eestlastel erinevalt lätlastest oma tõsist kirjandusajakirja ei ole.

Raamatute ostmise eesmärgiks on nooreestlastest lugejate sõnul võimaldada Eestis paremate kirjandusteoste ilmumist. Noor-Eesti lugejate arvates peaks aga Noor-Eesti aja lugeja ostma kauneid ja eesti kirjanduses iseloomulikke raamatuid. Noor-Eesti lugejate kriitikatekstides antud soovitude järgi võiks arvata, et raamatu ostmise eesmärk on eeskätt eesti algupärase kirjanduse edendamine ja toetamine ning just selle eesmärgi täitmine peaks lugejat rahuldama.

Lugeja huvi tekkimiseks piisab vahel autori jutustamisviisist. “Igatahes aga on Linde noorematest kirjanikkudest niisugune, keda huvitusega võib lugeda, juba ta mõnusa jutustamise viisi pärast, kui ta sisu ka midagi iseäralikku ega suurt ei paku,” kirjutab Johannes Aavik Noor-Eesti II albumi arvustuses. (Aavik 1907: 62) On aga ka töid, mis jätavad lugeja huvi leigeks: neid võib küll lugeda, kuid mis midagi erilist nad ei paku.

Autori mõju lugejale ning autori ja lugeja vaheline kommunikatsioon on vaadeldava perioodi lugejakäsitlemise ulatuslikemaid teemasid. Noor-Eesti lugejad kirjeldavad olukordi, kui teos ei suuda lugejat endaga kaasa tõmmata või tekitab kurbi mõtteid, ei ärata oodatult suuri tundeid ega saa lugejale omaseks. Vahel tundub kirjanik raamatu lõpetamisega liialt ruttavat.

Sageli leiavad Noor-Eesti lugejad, et oma ehedate tunnete lugejale vahendamisega jäävad autorid hätta. Samas võivad teosesse kõrvuti paigutatud vastuolud lugejale imelist mõju avaldada: “Nad püüavad nendest üksikutest vooludest midagi uut kokku valada. Naturalismusest võtavad nad tema realilma tundmise ja tõsiduse, romantismusest tema kõrgele püüdva paleuslise hinge kõige tema soojusega, hellusega ja tuksatavate valudega. Ühest ja sellest samast kirjatööst võib sagedaste kõige mustemat ja kibedamat elutõde ja ka piirita idealismust leida. Nad seisavad kui naer ja nutt üksteise kõrval ja avaldavad oma vastuoluga lugeja peale mõnikord imelist mõju.” (Tammsaare 1907: 10) Nõnda kirjeldab olukorda Vaatleja. (A. H. Tammsaare) Noor-Eesti II albumi arvustuses. Autori geniaalsus suudab oma lugejaid positiivses suunas mõjutades nad sügava loomuliku inimsuse juurde juhatada.

P. B. Vilde (Bernhard Linde) kirjeldab olukorda, kus autor otsekui tunnetaks teose puudusi kriitikust lugejaga sarnaselt. “Selles jaos on palju pärlid, aga vahete vahele on kirjanik sule liiga tinti täis võtnud ja siis on kuju väga musta värvi saanud. Need kohad kaotavad kokkukõla, jäävad töös dissonantsideks. Lugemise juures pistavad nad kui teravad okkad hingesse ja haavavad inimese loomu estetikat. Kirjanik ise nagu tunneks ka neid pisteid, neid haavu ja ta kunsti tunne ajab teda nende haavade sisse parandajat palsami valama; see palsam on vägevad luulelikud looduse kirjeldused, mis siia ja sinna Jaagu monoloogide vahel parajatele paikadele paigutatud. Need kirjeldused seavad kokkukõla jälle jalale.” (Linde 1905: 542–543)

Alates perioodi teisest poolest tõdevad Noor-Eesti lugejad aina sagedamini, et keskmisele lugejale jääb kirjaniku mõte kaugeks ja võõraks (leides tee vaid üksikute Eesti aristokraatide juurde). Autoriga kaasa tundmast võivad lugejat takistada ka teose vormilised veidrused. Rahvale kirjutavad rahvalikud kirjanikud, siiski võib ses pareminigi õnnestuda niisugune autor, kes spetsiaalselt sihtgrupiga ei arvesta.

Kuigi leidub kirjandust, mida ei mõista keegi või mõistavad Otto Petersoni sõnul vaid hulluarstid, on ka niisugust, mis peatuma ja end imetlema sunnib. “Villem Grünthal on peene maalija. Kus ta maalib, ja ta kukub omas kogus pea alati maalima, seal jääd tahtmata peatama, vaatad ja imestad tema piltisid,” kirjutab Ernst Enno “Villem Grünthali laulude” kohta. (Enno 1909) Tuglase “Jumala saar” aga mõjub Aino Kallasele lummapalt: ““Jumala saar” on tervelt võttes selgusetu, sellest ärkad, kui unest, pooleks pettunult küsima, mis tegija õieti on tahtnud. Aga lugeses ta peab

meeled kui nõiaringis vangis, käid kui nõiutud metsas, kuhugi pääsemata, ennast vastupanemata kirjaniku loomise võimu suggestioni alla andes.” (Kallas 1909j: 134)

Lugemisprotsessi juurde kuuluvad Noor-Eesti lugejate mõtlemisviisis ka lugemise eelnauding ning lugemiskogemuse jagamine. Lugemine võib olla nauditav, aga ka vaevaline: “Vana Oru surm on “Noor-Eestis” ainukene belletristiline töö proosas, mida sa algusest lõpuni täie huvitusega ja esteetiliselt lõbutundmisega läbi loed, ainukene töö, mis kindla käega ümarguselt läbi on viidud. Seda ei või teistest sellesamasse liiki langevatest kirjatöödest mitte ütelda. [...] ... mõnest loed sa ennast koguni suure vaevaga ja igavusega võideldes vägisi läbi.” (Hindrey 1907) Nõnda hindab oma Noor-Eesti II albumi lugemist Postimehes K. A. Hindrey.

Kirjandusteose meeldimine või mittemeeldimine oleneb lugeja maitsest, liiga suur temperamendierinevus autori ja lugeja vahel takistab lugemist nautimast.

Ent lugemine võib ära väsitada ning **korduvlugemine** üha enam töö puudusi esile tuua.

Lugejaskond koosneb Noor-Eesti lugejate järgi rühmadest, kellel on kirjandusele erinevad ootused. Näit noortele meeldivad suured sõnad, keeleuurijatele meeldivad murrakusõnad, “mõtetevassing aga kõigile, kellel omal päälmine kammer selgusetu”. Moes on murrakusõnad, segased mõtted ja segased pildid.

Lugeja vajab mitmekesisist ainekust ja kui autor tahaks talle ainult “saadana-laulu” pakkuda, poleks “Eesti rahva hing” selle kuulamiseks küllalt vastuvõtlik.

Lugeja vajab ilukirjanduses ka arusaadavust (olgugi, et tõsine kunst äratav lugeja iseseisvale mõtlemisele), ootab keele, kõla, kujude selginemist ning paremaid kirjatöid kui senised.

Algupärase kirjanduse edendajast ja kirjanduse armastajast lugeja saab raamatut ostes aga ühtlasi ka **praktilised vajadused** rahuldatud – leiab sobiva jõululingituse.

Publik paneb Noor-Eesti albumitele suuri lootusi ja ootab nende ilmumist.

Seniste teemadega võrreldes pakuks Noor-Eesti lugejate hinnangul lugejale suuremat huvi haritlase hingeelu kujutamine.

Kriitikute hulgas leidub paraku niisuguseid, kes ei oska või ei taha mõttega lugeda. Leidub aga neidki, kes on liiga palju lugenud.

Noor-Eesti lugejate arvates ootab lugeja kriitikult arvustuse kirjutamist. Sugugi kõik lugejad ei pea aga heaks samu asju, mis arvustaja.

Noor-Eesti lugejate nägemuses on vaadeldava perioodi tavalugejale varasemast tuttavad nii Noor-Eesti rühmitusena ilmunud autorid kui kirjanduses kujutatav ainek. Lugejaskonda nähakse koosnevat mitmekesistest rühmadest, mitmekesisust vajab lugeja ka ainek. Noor-Eesti lugejad peavad tavalugejat pädevaks kirjanduse üle otsustamisel ja leiavad, et tavalugeja ei pea sugugi arvustajaga ühel meelel olema. Noor-Eesti lugejad hindavad ka teiste kriitikute lugemisviisi ning lugemust.

Raamatute ostmise eesmärk on eesti algupärase kirjanduse edendamine ja toetamine. Lugeja huvi tekitajana mainitakse autori jutustamisviisi, antakse märku ka huvi leigusest, seda otsesõnu mainimata. Noor-Eesti lugejad kirjeldavad nii autori õnnestumisi kui ebaõnnestumisi lugeja mõjutamisel. Autor ja lugeja võivad sarnaselt tunnetada töö puudusi. Alates perioodi teisest poolest nenditakse üha sagedamini, et kommunikatsioon autori ja lugeja vahel on teksti selgusetuse tõttu takistatud. Mõistetamatu kirjanduse kõrval leiab lugeja siiski ka nauditavat. Lugemisprotsessi juurde kuuluvad lugemise eelnauding ja lugemiskogemuse jagamine. Lugemine võib olla nii nauditav kui ka vaevaline. Korduvlugemine toob töö puudused paremini esile.

5.1.2. Teine periood 1910-1915

Noor-Eesti lugejad viitavad oma lugejakäsitustes kogu vaadeldava perioodi vältel küll laiematele, küll kitsamatele **lugejagruppidele**. Need viited on sõnastatud väga kontekstisidusalt ning enamasti ei saa neid päris otseses tõsises tähenduses võtta. Siiski on huvitav välja tuua, missuguseid lugejagruppe üleüldse Noor-Eesti tekstide lugemisega seoses mainitakse.

„Sinna on õige mitmed aastad tagasi, kui meil salkkond “noori” ühines, individualismuse lipu üles tõmbas ja hamba orgid taskus jalutuskäiku algas. Nendeni ei pakkunud meie belletristika **enamnõudjale, peenemaitsele lugejale**²⁷ midagi, mis vaimustavat sooja poolehoidmist või vihast sajatamist, hukkamõistmist oleks äratanud,” kirjutab J. Reinholdius 1910. aastal Virulases. (Reinholdius 1910a) Samas, Noor-Eesti III albumi arvustuses mainib ta ka **rikutud lugejaid**: „Neid haleda dilletantismuse õisi, mis oma keerulise ja verine-saladuslise sündmustikuga õige pingutavalt rikutud lugeja närvide peale mõjuvad, loetakse veel nüüdgi õhinaga, ehk neistki tormilised seletamise tuuled üle ujusivad, palju Balti vaimuvaesust kaasa viisid ja värsket, hapniku-rohket õhku meie ummistatud kopsudesse tõivad.” (Reinholdius 1910a) „Meil, s.o. Eestis, on viimasel ajal **laialine intelligentlik lugev publikum** tekkinud, kes “Armsa Balti’ga”, mida võeraste tuulte eest tahetakse hoida, enam rahul ei ole, kes midagi paremat – kõrgemat **kultur-inimese** maitse kohast ihkab,” ütleb sama autor poolteist kuud hiljem samas väljaandes. (Reinholdius 1910b) Ootustele eesti **naislugeja** suhtes viitab Anna Haava oma vastuses Ruthile (J. Randvere (J. Aavik) “Ruth” Noor-Eesti III albumis): „Siis aga kuulsin juhtumisi Teie lähemate nukrusest selle üle, et Teid nii vähe tähel pandavat ja siit ning säält küsimisi, et mis ka Eesti naesterahvad Teist kui aatekujust arvavat.” (Haava 1910b) Samast “Ruthist” kõneldes rõõmustab Reinholdius eelpoolmainitud arvustuses, et ainult **üksikud** temas ideaali näevad: „Õnneks näevad ainult üksikud “Ruthis” tuleviku naisterahva ideali, sest niisugused degenerandid võivad ainult praegustes oludes sündida ja kasvada.” (Reinholdius 1910a)

Kuigi Noor-Eesti spetsialiseerub kitsale sihtgrupile, ootavad Noor-Eesti lugejad “laiema lugejate ringkonna” koondumist tema ümber. Autorite poolt oma sihtgruppidele pandud ootused siiski end alati ei õigusta. Kõige enam näib probleeme valmistavat just Noor-Eesti põhisihtgrupp: eesti “noor haritlaskond”, kes ootuste vastaselt siiski kõigist sõnadest aru ei saa, lugedes isegi igavleb ning kes vanadelegi autoritele käsitletava aine suhtes rangeid nõudmisi esitab. “Rahvale” lugemiseks sobivad aga iseäranis hästi teosed, mille väärtus piirdub eesti kirjandusega.

Lugejaskonna rühmade hulka ilmub 1912. aastal seoses Bernhard Linde “Heitlikke ilmu” käsitletud E. L.’i arvustusega Tallinna Teatajas ka eraldiseisev lugejagrupp

²⁷ [Minu paksendused M. M.]

“kuurordipublik”. “Igavuses pole aega arvustada, – hea kui aga ajatapmisega valmis saad ja **publikum**, kes pealinnas Artsõbaschevit käperdajaks pidas, neelab seal flirdi ja uinakute vahel aigutades tosinate kaupa kõiksugu kolmanda sordi “loomuliku” ja “üliloomuliku” elu saladusi alla. [---] Aga nende väikeste konarluste kõrval leiame töös nii palju psühholoogiat ja filosoofiat, publitsistikat ja sümbolismust, küll ümber jutustatult, küll otsekohe tsitatides, et **lugeja** ennast alatasa kõrgeste haritud seltskonnas peab tundma.” (Laaman 1912a)

Eelpoolnimetatutega mõnevõrra tõsisemas ja otsesemas tähenduses mainitakse “luulearmastajaid”. Perioodi viimane aasta pakub aga maius-lugemist lugejaskonna väikestele osadele. Näiteks neile, kes oskavad “tunda ja tunnete-vaheldusest rõõmustada” ja “iseennast iroonilises valguses vaatama on õppinud”. “Laiadele hulkadele” raskesti mõistetava ja “vähestele nautijatele” suunatuna nimetab P. T. Noor-Eesti V albumi arvustuses Päevalehes Villem Ridala (Grünthal) luuletusi: “Ridala luuletused on jälle väga omapärast raskete mõistetavat laadi, kui et suuremad hulgad neid kunagi lugema saaksid. Need on kunstitööd für Wenige.” (P. T. 1915)

Eri lugejate muljete omavahelise lahknevuse üle arutleb Villem Ridala (Grünthal) “Kaugete randade” puhul 1915. aastal Johannes Semper: „Et läbielamise kompleksi eri isikute juures eri elemendid moodustavad, siis on arusaadav ja koguni nõuetav maitsete lahkuminek luuletuse lugemisel. Luuletustega vähe kokku puutunud inimesele meeldivad labased vemmalvärsid, teist, kes enam luuletusi nautinud, rahustab ainult enam komplitseeritud luuleteos.” (Semper 1915b) Ta leiab, et *autorile lähedase hingega lugejale* suudab kirjandusteos muist enamat pakkuda.

Autori ja lugeja suhted kerkivad kriitikatekstides esile varemgi. Nõnda tõdetakse, et autorite ebaõnnestumisi ei tohiks lugejaskonna väheste huvide arvele panna. Lugejate ülesannete hulgas nimetatakse vajadust noori autoreid märgata. Autori pakutu võib lugejale tunduda omane, kuid kindlasti saab lugeda vaid seda, mis on kirjas ja mitte seda, mis autori mõtetes. Noor-Eesti autorid ei leia aga mõnigate kartuste kohaselt üldse lugejaid, kes neist aru saaksid. Villem Ridala (Grünthal) on autor, kelle loominguga kohta käivais arvustustes ei jäeta kunagi mainimata raskestimõistetavat keelt. „Kuid kõigist neist liialdustest hoolimata on Grünthali luuletustekogu tähelepanndav uudis Eesti kirjanduses; see on ainukene omas laadis, algupärane ja üksildane nagu ehk autori hingki. Sest vaevalt on loota, et suur publikum sellest iialgi

täielikult võiks aru saada,” kirjutab Johannes Aavik 1910. aastal tema “Laulude” kohta. (Aavik 1910b: 102)

Lugejaskond ootab, et kirjandusteos talle meeldiks – autorile meeldimisest pole küllalt. Kui püüdlik autor ka poleks, tunneb lugeja end petetuna, kui talle kunstiteose asemel midagi muud pakutakse. Kuid on autoreid, kelle kirjutiste stiil kutsub lugema isegi sel juhul, kui lugeja väljaöeldud mõtetega nõus pole. Mõned autorid kasvavad lugemiskõlblikuks aja jooksul.

Noor-Eesti lugeja tunneb autori vastu poolehoidu, sest autoril on rikkalik mõjutusvahendite tagavara, et lugeja härdaks teha ja võita, ta oma loodud tegelastele kaasa tundma ning omaenda geniaalsusesse uskuma panna, ent autor võib lugeja ka oma toetava sõnata sootuks omapead ja hätta jätta.

Kriitiku ja lugeja suhet iseloomustab kõnealusel perioodil Noor-Eesti lugejate nägemuses see, et arvustajate käibetõed (*Binsenwahrheit*) erinevad publiku omadest. Noor-Eesti lugejaist kriitikud kipuvad aga oma lugejaid abistama nii lugemisel kui ka nende isikliku elu korraldamisel. Samuti vajavad lugemissoovitusi nende arvates vahel ka autorid.

Oma hinnangutes satub ent **lugeja** vahel **iseendaga** vastuollu, oletavad Noor-Eesti lugejaist kriitikud. Ometi on tavalugeja, Noor-Eesti lugejate viiteid uskudes, kirjanduse hindamisel ning omade järelduste tegemisel pädevaks tunnistatud nii autori kui kriitiku poolt.

Kui eelpool oli juttu lugejaile arusaamatuks jäävaist *autoritest*, siis sagedaminigi märgitakse segasust ja arusaamatust **lugeja ja teose suhet** kirjeldavana üksikute teoste puhul. Turul on raamatuid, mis “kõrge hinna ja tumeda sisu pärast” laiale lugejaskonnale kättesaamatuks jäävad, olles raskelt loetavad eelkõige tundmatute sõnade rohkuse tõttu. Kirjandusteosed nõuavad lugejailt haritust ja maitset, lugeja hooleks jääb ka teose väärtuse ülesleidmine. Teosel on ent voli lugejaid eemale tõrjuda, tüütavalt mõjuda, ununeda, olla ebausutav, raskusivalmistav ja pettunult vaidlema ärgitav, kuid siiski ka huvitav, hea ja ilus ning hariv. “Vangistavalt meeldivate” tööde kõrval leidub niisuguseid, mis nõuavad lugemisel vaeva või mida koguni lugeda ei suuda. Sageli jääb kirjandusteostes puudu see miski, mis lugeja unistama paneks.

Lugemine võib pakkuda meeldivust ja rahuldustunnet, võimaldada unistamist või olla lihtsalt hea. On tekste, mis sunnivad lugeja kaasa elama, kuid raamat võib ka külmaks jätta ja enda vastu koguni vaenu äratada, tekitada jahmatust, häbitunnet või olla nõnda intiimne, et lugeja ja teose kangelas vahelt distantse kaotab. Kirjanduslikud karakterid juhivad lugeja käitumist, pannes ta enda üle muigama, kuid võib juhtuda sedagi, et nad lugeja kaasaelamise kaotavad, nõnda et lugeja kangelasest võõrdub. Vahel tõukab ent stiilinauding kõik muud väärtused tagaplaanile, justkui poleks neid tarviski.

Isegi tõelise kunstiteose ilmumine täidab lugeja esialgu pettumustundega, kui see kunstiteos senise kogemuse põhjal kujundatud ootustest järsult erineb – alles korduval lugemisel tuntakse temas kunstiteos ära ja kodustatakse oma ootuste süsteemis ehk just selle kaudu, et üleüldse tahtmine tekib raamatut teist korda lugeda. Nauditavaid raamatuid aga tulebki korduvalt lugeda.

Lugeja hinnangut mõjutab teose kõrvutamine teiste sama autori kirjutistega. Kirjastajate tegevust aga mõjutab rahva maitse, nad on loobunud kunstist kunsti pärast ja lugemisest lugemise pärast.

1915. aastal märgib K. Kotsar, et raamatuturult on sõda hulga potentsiaalseid ostjaid ära kutsunud. (Kotsar 1915) Kuid see-eest leidub seal niisugust, mida ostetakse ja loetakse ning millest kõik on huvitatud, lisab Marta Sillaots, kirjutades Tallinna Kajasa järgnevalt: “Kolmandaks kõneaineks on “see uus roman”. Nime ei nimetata, igaüks teab, missugune on “see” roman: nimelt F. Tuglase “Felix Ormusson”. Vaated selle kohta on mitmesugused: “kõrgemast” ringkonnast ja peenema maitsega daamid ütleavad selle amoralse, vähem “kõrgetest” ringkondadest ja vähem peente maitsetega daamid ebamoralse olevat. Huvitatud on sellest – kõik daamid. Isegi paljud “haritud nooredmehed” tunnevad end sellest kuidagi puudutatud olevat ja pahandavad: ühed kirjaniku “kodanlise” morali, teised “morali” ja kolmandad “morali” puudumise üle. Kellel on õigus? Igatahes ostetakse ja loetakse seda raamatut: ah, see on ju nii pikant! Ja kui palju põhjust pakub see pahandamiseks, kui mitmekülgselt võib selle puhul kõneleda morali-küsimusest!...” (Sillaots 1915a: 205)

Uuritava perioodi lõpuks on lugejad omaks võtnud mitmesuguseid vaikimisi-hinnanguid ning on varasemaist aastatest hellitatud, oodates nüüd kirjandusteostelt

hingevirvendusi ja spontaanset mõju ning on pettunud, kui ilmuv eesti kirjandus nõnda üksluine tundub, et kohe pärast lugemist ununeb.

Siiski tõdevad Noor-Eesti lugejad, et eesti algupärane kirjandus on viimaks pelgalt arvustajaile huvi pakkuvalt tasandilt **lugejate huvi** kõrgusele tõusnud. Autoridki on vilunud, suutmaks lugejaskonda uue teosega ootamatult tabada.

Raamatuostmist käivitavaiks jõududeks vaadeldaval perioodil Noor-Eesti lugejate arusaama kohaselt on oma kirjanduse armastamine, ilmuva kirjanduse väärtustamine ning jõulukingituste leidmine. Raamatuid osta tasub kasvõi selle pärast, et algupärast kirjandust ostetakse liiga vähe.

Noor-Eesti lugejad kommenteerivad (kaas)**kriitikute lugemise** kajastusi ning tõdevad, et lugemismuljed on erinevad. Oma lugemist eksponeerida võimaldab arvustajal impressionistlik arvustus.

1914. aastal teeb Villem Buk **tagasivaate** eesti kriitikasse paarikümmend aastat tagasi. Ta meenutab, et **lugejate maitse on arenenud** kahes suunas: osa lugejaskonnast naudib rahvalike kirjanike töid, õppiv noorsugu aga otsib “võõrast kirjandusest hingemannat”. (Buk 1914) Kaasaegsel tavalugejal on ent tänini keerulise ülesehitusega raamatust raske selget pilti saada ning lugeja ootab autorilt tema varasema loomingu põhjal kujunenud mulje tõttu midagi hoopis muud kui seda, mis autor täna tegelikult pakub. Ilukirjandus aga liigub lugeja intellektuaalse rahuldamise juurest esteetilise poole.

Noor-Eesti lugejad nimetavad kõnealusel perioodil mitmeid eri lugejagruppe. Nendest võiks esile tuua: enamnõudjad, peenemaitseelised lugejad; rikutud lugejad; lai intelligentne lugev publik; kultuurinimesed; naislugejad; üksikud lugejad, kes näiteks J. Randvere “Ruthis” tulevikunaise ideaali näevad; laiem lugejate ringkond; noored haritlased; rahvas; kuurordipublik; luulearmastajad; need, kes “tunda ja tunnete-vaheldusest rõõmustada” oskavad; need, kes iseennast iroonilises valguses vaatama on õppinud; laiad hulgad; “vähesed” autorile lähedase hingega lugejad.

Autori ja lugeja vahelistes suhetes on kesksel kohal autori mõistmine, selle kõrval ka autor lugeja mõjutajana. Kriitikute teadmised erinevad tavalugejate

omast ning kriitikud tunnevad vajadust nii lugejaid kui autoreid õpetada ja abistada. Noor-Eesti lugejate hinnangul on tavalugeja pädev tegema kirjanduse üle sõltumatuid otsustusi.

Lugeja ja teose suhtega seoses on kõne all teose mõistetavus, aga ka teose positiivne ja negatiivne mõju lugeja suhtes, samuti Noor-Eesti lugejate defineeritud kirjandusteoste ootused oma lugejaile. Kirjeldamist leiavad lugemisprotsessi käigus kogetavad emotsioonid ning lugeja hämming tema ootushorisontide muutva teose ilmumisel. Mitmel korral leiab mainimist ka korduvalt lugemise teema.

Noor-Eesti lugejad kirjeldavad lugejate suhestumist kirjanduselu kaasaegse ja ajaloolise kontekstiga. Raamatute ostmist käivitavate jõududena nimetatakse kirjanduse armastamist, uudiskirjanduse väärtustamist ning jõulukingisoovi. Piisav põhjus raamatuid osta peaks olema seegi, et neid ostetakse liiga vähe.

Kriitike lugemismuljed on erinevad ning neid eksponeerida võimaldab impressionistlik arvustus.

5.2 Nooreestlaste ootushorisont lugejale

5.2.1. Esimene periood 1905-1909

Nooreestlaste ootushorisondis on 1905-1909 aastate jooksul piiritletud mitmeid omavahel osaliselt kattuvaid **lugejagruppe**. Noor-Eesti autorid ootavad oma albumi vastuvõttu “**haritud ringkondade lugejailt**”. “**Luulekogude lugejad**” elavad kodudes, kus igatsetakse paremat kirjandust. Uudisteoseid peaksid märkama eeskätt **noored**. Soovituse 1906. aasta parema raamatu osas saab “**head kirjandust armastav lugeja**”. (Otto H. Münther. “Sulejoonistused”, soovitajaks Bernhard Linde.) (Linde 1906b: 198) Järgmisel aastal ei leia B. Linde A. Raha “Jüriööst” “kõige väiksemat kohakest, ei ühte ainukest kirjeldustgi, mis vähegi **nõudja lugeja**”²⁸ ilu-nõuet võiks

²⁸ [Minu paksendus. M. M.]

täita.” (Linde 1907: 38) “**Rahvale**” kirjutavad rahvalikud kirjanikud, siiski võib ses pareminigi õnnestuda niisugune autor, kes spetsiaalselt sihtgrupiga ei arvesta.

Raamatute ostmise eesmärgiks on võimaldada Eestis paremate kirjandusteoste ilmumist.

Autori pingutused **lugeja** mõjutamise nimel ei taga alati õnnestumist. “Preili Grossil näikse see arvamine olema, et mida rohkem sõnu, seda rohkem ka tundmusi. Sõnadega katsutakse lugejale tundmusi sisse õeruda: mis ta siis ikka tahab, küll aitab,” kirjutab Bernhard Linde 1908. aastal L. Grossi luulekogu “Elu lapsed” kohta. (Linde 1908a: 30) Dissonantsid kirjandusteoses mõjuvad lugejale haavavalt – ent samu haavu tunneb autorgi ning leiab nende vastu rohtu nii iseenda kui lugeja jaoks.

Tõsine kunst äratav lugeja küll iseseisvale mõtlemisele, kuid siiski **ootab lugeja** kirjandusteoselt arusaadavust: “Mulle võidaks selle pääle vastata, et tõsine kunst kunagi otse midagi välja ei ütle, vaid lugejat iseseisvale mõtlemisele äratav. See on kõik tõsi, seda ma salgama ei hakkagi, aga ka meelega arusaamist raskeks teha, on ülekohus kunsti vastu,” kirjutab P. B. Vilde (Bernhard Linde) 1905. aasta “Rahva Lõbulehes”. (Linde 1905: 544)

“Noor-Eesti” albumitele paneb publik suuri lootusi ja ootab nende ilmumist ehk Johannes Aaviku sõnul: ““Noor-Eesti” albumite ilmumist on meie publikumi poolt ikka teatud põnevusega ja uudishimuga oodetud, ta peale teatud ootusi ja lootusi pandud.” (Aavik 1907: 54)

Nooreestlaste nimel vastab J. Aavik sellele ootusele: “Albumi kohta sooviksime seda, et ta periodiliseks, neli ehk vähemalt kaks korda aastas ilmuvaks kuukirjaks muutuks, **mis võimalik oleks, kui tarvilik arv ettetellijaid saadaks**²⁹. Päris skandal ja häbi on, et eestlastel ühtegi kuukirja ei ole, kus üleüldisemad, püsivama tähtsusega ja suuremad kirjutused, samuti ka uuemat algupäralist ilukirjandust võiks ka ilmuda, kuna ainult natuke arvurikkamal läti rahval neid mitu on. Oleks sellepärast väga soovitatav, et “Noor-Eesti” niisugust kuukirja välja andma hakkaks, vähemalt Albumi sagedamini ilmutaks.” (Aavik 1907: 72)

²⁹ [Minu paksendus. M. M.]

Kui **ootused loetava teose suhtes** täituvad liialdatud määral, saab lugeja pettumuse osaliseks. “Suure huvitusega võtsin ma selle “noore” töö kätte, kuid ennast täiesti petetud tundes, panin ma tema käest ära. Ka selles töös on liiga palju “noorust”,“ ütleb B. Linde Mati Marduse “Murdlainete” kohta. (Linde 1908c)

Nooreestlaste arvustajahinnangud annavad mõnigi kord teavet, et kirjandusturul on selliseid teoseid, mis lugemist ei vääri. Samas leidub eesti kirjanduses teoseid, mis sisaldavad hea meelega loetavaid kohtasid. “Tähendame lühidalt, et nendest kahest kirjanikust meie kirjanduse ajalugu kunagi vaikides mööda minna ei saa. A. Saali “Aita” ja “Leili” ja E. Brunbergi “Tasuja”, “Villu võitlused” ja “Vürst Gabriel”, nendes on kohtasid, mis täiesti heameelega loed,” kirjutab B. Linde. (Linde 1907: 38) On lugejat lummavaid teoseid, kuid ka raamatuid, mis nõuavad lugejalt usku oma väärtustesse, midagi ise vastu andmata. “Nad nõuavad meilt liiga palju, aga ei anna ise midagi. Nad nõuavad meilt usku, et meie neis midagi suurt, sügavat, uut näeme,” kirjutab Fr. Mihkelson (Friedebert Tuglas) Ernst Enno “Uute luuletuste” kohta. (Tuglas 1909: 251)

Lugeja huvi võib sõltuda kirjandusümbrusest – samalaadsete teoste olemasolust või puudumisest. “Viimaste aastate jooksul on mõnigi uus nimi meie kirjanduse põllule ilmunud, kuid ajaloolisi töösid pole meile üksgi pakkunud. [---] Sellepärast huvitas mind see raamat, mis hiljuti Tallinnas ilmus, seda rohkem,” kirjeldab B. Linde oma ootushorizonti enne A. Raha “Jüriöö” lugemist. (Linde 1907: 38) Seniste teemadega võrreldes pakuks lugejale suuremat huvi ka haritlase hingeelu kujutamine. Vahel piisab aga lugejahuviks autori jutustamisviisist, nii et sisu ei peagi palju pakkuma. Samuti on töid, mida võib küll lugeda, kuid mis midagi erilist ei paku. Kirjandusteose meeldimine või mitte-meeldimine oleneb lugeja maitsest, liiga suur temperamendierinevus autori ja lugeja vahel takistab lugemist nautimast ning teose veider vorm autoriga kaasa tundmast. Lugeja huvi äratajana võidab ühtlase ainekuga teos.

Nii sõprade kiitusel kui ka lugemiseelsel raamatu lehitsemisel põhinevad **eelarvamused** on olulised lugemiskogemuse mõjutajad: kui lugeja asub teost lugema positiivsest eelarvamusest toituva lootusega, võib juhtuda, et lugemise käigus formeerub täitmata jäänud lootuste pärast pettumus. “Aimdus oli niisugune, nagu peaksivad “Noored hinged” huvitavam ja väärtuslikum töö saama kui “Pikad

sammud”, sest mulle näis, et kirjanikul korda läheb selles töös mõnede puuduste eest hoida, mis ta viimaks nimetatud romaani väärtust vähendasivad. Ja tõepoolest kui “Noori hingi” lugema hakkasin, siis näis mulle alguses, et seal “Pikkade sammudega” võrreldes enam elu ja realismust on. Leidub palju elavaid ja nobedaid kahekõnesid, mis jutustamise käigu kergemaks ja elavamaks teevad. Ka inimesed on realsemalt kujutatud, mis läbi nad elavamalt meie silma ette astuvad. Kuid mida kaugemale ma lugemisega jõudsin, seda enam hakkas kahtlus ja umbusaldus minus maad võtma, kuni see lõpu poole täielikuks pettumuseks muutus,” kirjutab Johannes Aavik 1909. aasta “Eesti Kirjanduses” A. H. Tammsaaret arvustades. (Aavik 1909a: 316-317)

Nooreestlaste ootushorisondis 1905-1909 piiritletud lugejagrupid on: haritud ringkondade lugejad, luulekogude lugejad, noored, head kirjandust armastav lugeja, nõudlik lugeja, rahvas. Raamatute ostmise eesmärgiks on võimaldada Eestis paremate kirjandusteoste ilmumist. Lugeja ootab kirjanduselt arusaadavust, oodatud on ka Noor-Eesti albumid, millele nooreestlased vastavad ootusega lugejapoolsele ettetellimisele. Ootusi ja eelarvamusi loetavate teoste suhtes mainivad nooreestlased oma arvustustes eelkõige sel juhul, kui need ei täitu. Nimetatakse ka positiivseid lugemiselamusi.

5.2.2. Teine periood 1910-1915

Lugeja ja autori suhe nooreestlaste kriitikakirjutuses avaldub autorilt lugejale suunatud aktiivsusega. Autori aktiivsus võib seisneda järgmistes tegevustes:

- a) lugeja juhtimine: „Raamatu heade külgede hulka, nagu juba tähendatud, käib kindel plaan, tegija on raamatut alustades täiesti selgusel olnud sellest, kuhu ta püüab, ja ta ei jäta järke enese käest, – haruldane voores Eesti kirjanduses, kus **lugejat** sagedamini huupi ümber **veetakse**³⁰.” (Kallas 1911b)
- b) lugeja mõjutamine: “Nende seest võiks välja noppida hulga suurigi stiililisi komistusi, labasusi, luhtaläinud võrdlusi jne., kuid tegija vähenõudev

³⁰ [Minu paksendused. M. M.]

esinemine ja lõbus meeleolu pehmenavad arvustuse teravust ja **kirjaniku häätahtlikkus hakkab ka lugejale külge,**” kirjutab Aino kallas Ansomardi (P. Pitka) kohta. (Kallas 1910c) „...kuna ettetoodud ja näidetavad labasused, isiklikud irisemised, kõrgele visatud hoopsõnad igas raamatu lugejas tülgaastuse-tunnet äratavad ja **samasugust** virisevat, kõrklevat **meeleolu esile kutsuvad...**” (Semper 1911: 611)

- c) autor võidab lugeja: „Juba sõnarikkam keel, mis on lainanud terve rea uusi sõnu meie randelanikkude murretest, aitab **meid autorile võita.**” (Linde 1915c)
- d) autor arvestab lugeja (publiku) maitsega: „Autor on näidendisse võtnud stseenid, mis päältvaatajasse mõjuma peavad, nagu kõrtsi kakelus, mille üldine mõju siiski rohkem toore võitu on.” (Linde 1915c)
- e) autor püüab lugeja suhtes midagi saavutada: „“Momendi” autorid teevad sääli publikumile palju nalja, olgugi et oma endi kulul. Kuid see ei ole neile tähtis. Vaja oli tuima ja loiu **publikumi tähelepanekut** maksu mis maksab **võita**, publikumi, kes kuriteoliselt ükskõiksena ja osavõtmatuna püsis momentlaste kirjanduslike toodete vastu...” (Aavik 1914c) „Ja Reinhold Vellner, kes oma lugejatega õieti **tuttavlik tahab olla**, pihib...” (Tuglas 1914)
- f) autor manipuleerib lugejaga: “...mis viimaks verise sündmusega lõpeb ja nähtavasti lugejate tooreste instinktide päälle loodab...” (Kallas 1910d)
- g) autor süüdistab lugejat: Luulevorm “Telegrammstil der Seele” on pealtnäha lihtne ja tegelikult raske. Ei näi vähimatki mõttepingutust nõudvat: valid hulga tumedaid ilusaid võimalikult laiatähenduslikke sõnu, paned mõttekriipsudega ritta, alustad lauset kord suure, kord väikse tähega, kordad sõnu mitu korda ja paned hulganisti “õhkamise märkised” – “**ja lugeja oma süü on, kui ta mitte määramata, kuid seda tundelikumasse meeleolusse ei sattu.**” (Kallas 1910b)
- h) autor alahindab lugejat: „See **lugupidamine omast lugejast peab küll väike olema**, kui autor oma lugeja mõistust nii piiratuks peab, et tarviliku arvab oma lugu nii lambalikult lõpetada.” (Linde 1911b) „Või **peab** F. Karlson Eesti

- i) autori tegevus on passiivne, ta ebaõnnestub lugeja mõjutamisel: „Ja siisgi ei sünni meele-olu, koguni selle vastu kipuvad lugeja mõtted kogu aja laokile minema, asjata **autori esitusest tugikohta otsides.**” (Kallas 1911b) „Ja seegi on meie juures teatud väärtus, kus siiaaale veel ükski **kirjanik** omi lugejaid tõsise kunstilise mitmekülsusega **üllatanud ei ole.**” (Tuglas 1911a: 396) „Ebamäärasus, millega asjata mängitakse, **tõmbab loori autori ja lugeja vahele.**” (Semper 1915a: 191)

Lugeja aktiivsus avaldub harvem ning peamiselt protestiaktatsioonides, s.t tegevustes, mille eesmärk on millegi vastu protesteerida. Lugeja aktiivsus ilmneb olukordades, mil “lugeja autorit ei mõista”. Kui nooreestlaste teksti lugejaks on vanema põlvkonna luuletaja, ei piisa kaasaegse kirjanduse tegelaskujude mõistmiseks isegi tema peenest vaimust ja vaatevabadusest, märkavad nooreestlased. Olukorda, mil lugeja ja autori arusaam kirjandusteosest osutub kardinaalselt erinevaks, illustreerib Anna Haava ja Ruthi (J. Randvere (J. Aavik) “Ruth” Noor-Eesti III albumis) kirjavahetus Postimehes 1910. aastal. „Kust te jällegi olete seesuguse vildaka vaate minu kohta saanud? Millega põhjendate seda süüdistust? Ometi mitte hr Randvere kirjutuse varal,” küsib Ruth. (Aavik 1910a) Oma tegelaskuju positsioonilt kõneldes leiab J. Aavik, et lugeja suhtumine on ülekohtune ning loodab mõistmist noorema põlvkonna esindajailt. Ka ainsat omalaadilist algupärast ning autori hinge võrdkujuna üksildast luulekogu ei hakka nooreestlasest arvustaja sõnul suurem publik iial mõistma – jutt käib Villem Grünthali (Ridala) “Lauludest”. Lugeja kahtleb autoris ja tema ande arengus, kui ilmuv teos ei suuda temas autori varasema loomingu põhjal tekkinud eelarvamusi kummutada. Publik on resoluutne ka oma õiguses näha autori tööst vaid küpset tulemust, pruukimata olla tunnistajaks tema kasvuraskuste juures. Lugeja esitab autori kirjanikukslugemise puhul tingimusi: kirjanik peaks temas usku äratama ning ta õnnelikuks tegema. Lugeja aktiivsus ilmneb ka sel puhul, kui ta on autori endale meeldivaks tunnistanud (autor on saanud populaarseks), kuid siingi esitab lugeja tingimusi – ta igatseb veelgi enam: geniaalsust.

Ühes vihjes tuleb esile ka lugeja ja autori võrdne suhe: „Aina sama uuesti korduv motiv, autorile tähtis, lugejale tühine...” (Kallas 1912a) Siin on autori ja lugeja prioriteedid erinevad ning kuigi nooreestlasest arvustaja lugejapositsioonilt autori tegevust taunib, pole kummagi osapoole tegevus teisele otseselt suunatud.

Kirjandusteos võib olla lugeja ja autori suhte vahendaja rollis: „Mida sugulasem autori ja lugeja hing, seda enam võib luuletusest lugeda.” (Semper 1915b)

Lugemise kontekstis mainitakse autorit tema vähese lugemusega seoses.

Teose ja lugeja vahelises suhtes ilmneb teose suurem aktiivsus lugejaga võrreldes. Nooreestlased arutlevad mitmest aspektist “kirjandusteose mõjuga” seonduvaid teemasid. Näit on lugeja isiklike läbielamiste sarnasus kirjandusteoses kujutatuga heaks eelduseks huvis teose vastu – meeste ja naistele mõjuvad erineva psühholoogiaga tekstid. Raamat võib väga eri kombel mõjuda sedamööda, kes on lugeja ja kuidas ta loeb – see, mis mõnele väga meeldib, võib teisele igav tunduda. Raamatud avaldavad eri lugejaile erinevat mõju, lugejamuljed sõltuvad lugeja isikust ning nende erinevus on seetõttu ootuspärane. Tekstis kasutatud poeetilistest võtetest mainitakse liigseid kordamisi, mille mõju lugemisprotsessi edenedes kord-korralt väheneb.

Raamatud mõjutavad lugejaid ka tekitades emotsioone. Noor-Eesti teise perioodi kirjandus kipub nooreestlasest lugejale ebameeldivaid üllatusi pakkuma: häirivad äratuntavad mõjud, keeleliselt kohmakas väljendus ei suuda köita ning tundmatute sõnade rohkus teeb teksti raskelt loetavaks, tekst jätab lugeja külmaks. Raamatu sisu ununeb ja ongi unustamist väärt. On teoseid, mis pakuvad esteetilist lõbu vaid silmapilguks. Siiski on ka luuletusi, mis jäävad lugeja meeles mõlkuma, isegi kui nad objektiivselt parimate hulka ei kuulugi.

Nooreestlased viitavad lugejaile, kes nadivad raamatuis sündmustiku sarnasust omaenda eluga ning reaalse elu kujutamist ilma ülevaid tundeid otsimata. On raamatuid, millest otsida ajaviidet või ka muud peale ajaviite.

Lugejate ootus käib tõsiste kunstiteoste suunas ja lühivormidest on nad tüdinanud.

Perioodi **raamatusoovitused** on suunatud vähenõudlikule publikule ning vanema kirjanduse uustrukk sobib nooreestlaste arvates ajastudokumendina igasuguse maitsega lugejale.

Nooreestlaste teise perioodi mahub ka arutlemine korduva lugemise üle. Korduv süvitsiminev lugemine kirjanduslikult kitsastes oludes paneb ka vanu väärtusi ümber hindama. Muutunud ümbrus ilmutab vanade tekstide toel uusi elamusi ja hinnanguid ning muutunud on ka lugeja ise. Korduv lugemine ravib endiseid haavumistundeidki.

Nooreestlaste vastastikuse lugemisega seoses tõuseb esile üks omaenda ootushorisoni muutuse märkamise kirjeldus. (vt ptk 5.1.2)

Lugeja ja kirjanduse suhet iseloomustavad järgnevad määratlused. Noored tütarlapsed vajavad, et kirjandus neis sentimentaalsust ärataks ka nüüd, karmil realistlikul ajal, mil jenoveevad vananenud. Noorsoole sobivat kahjutut ja õpetlikku kirjandust õnneks ka leidub. Igatahes ei otsusta keegi lugeja eest ära, kumma seisukoha pooldajate hulka ta ühe või teise teose puhul peaks astuma. Siiski leidub lugejaskonna hulgas niisuguseidki, kes enamuse kiituse järgi joonduvad, ise esteetiliste küsimuste üle otsustada suutmata.

Avalikku kunstiarmumust aga valitseb ajakirjanduse kandejõul normaalsuse esteetika, laskmata sel iial “edumeelseks” saada. Kirjanduspublik ühes naiivsete arvustajatega äratav ent mõnes lugejas imestust.

Arvustuse mõju võib **lugejale** olla oodatule sootuks vastupidine: moraali vaatepunktist hukkamõistev arvustus võib lugejaskonnas kirjandusteose vastu hoopiski huvi tekitada.

Kriitikuist lugejadki loevad erinevalt ega märka väärtusi ühtmoodi ning ainult üksikud raamatud osutuvad neile huvipakkuvaks. Kõik tõed on individuaalsed, – arvustaja ei saa olla objektiivne. Oma lugemist eksponeerida võimaldab arvustajal impressionistlik arvustus.

Nooreestlased mainivad ka mitmeid kirjanduse **sihtgruppe**. „Lastele” kirjutatud raamat pakub huvi ka täiskasvanuile, olles lapsevanematele abiks lapse hinge märkamisel ning kasvatuseksituste vältimisel. On lugejaid, kes ülistavad rahvalikkust

ainsa väärtusena, neid köidab autori rahvalik huumor, realistlikud tegelased ja kirjeldused. Kirju sündmustik ja põnevus peibutab “lihtlugejat”. Kuid “nõudlikuma lugeja” tuju võib labasusse ulatuv maaelu kirjeldus rikkuda. “Hellitatud lugeja” vajab kirjanduse igapäevasusest üleolekut, vahel tõukab ent stiilinauding kõik muud väärtused tagaplaanile, justkui poleks neid tarviski.

„Kas peaks meid saja aasta pärast veel keegi lugema?” esitab F. Tuglas küsimuse otse tänasele lugejale. “Kuidas mõistab too lugeja meie käristatud, virilat, haiglast hinge?” (Tuglas 1915b: 789) Ta küsib *kuidas*, mitte *kas* mõistab. Veidi eespool samas tekstis eristab ta kirjanduse ajaloo ja arvustuse sellega, et “mineviku kirjanduse arvustamiseks oleks kohane objektivne, oleviku omale aga subjektivne metod. Kuid,” lisab samas: “ei leidu isegi ühtki kirjanduse ajalugu, milles meie ei leiaks “erapoolikust” ja “sihilikkust”. (Tuglas 1915b: 782) Seega on tema ootushorisoni subjektiivse lugemise mõistesse kätketud objektiivse ajaloolis-kontekstuaalse mõistmise võimalus.

Autorilt lugejale suunatud aktiivsus nooreestlaste kriitikakirjutuses avaldub lugeja juhtimise, lugeja mõjutamise, lugeja võitmise, lugejaga arvestamise või lugeja suhtes millegi saavutamisenä. Autor võib lugejaga manipuleerida, teda süüdistada või alahinnata. Autor võib lugeja mõjutamisel ka ebaõnnestuda. Lugeja aktiivsus avaldub protestinä autori mittemõistmisel. Lugeja võib autoris kahelda, olla autori suhtes resoluutne oma õiguste nõudmisel. Autori aktsepteerimisel esitab lugeja tingimusi, näit tunnistab autori kirjanikuks juhul kui see paneb ta ennast uskuma, teeb ta õnnelikuks.

Teose suhe lugejasse on aktiivsem kui vastupidi: kirjandusteos mõjutab lugejat ja tekitab temas emotsioone. Lugejat raamatu nautijana ning lugeja ootusi raamatu suhtes mainivad nooreestlased harvem. Noor-Eesti teise perioodi lugejad ootavad nooreestlaste sõnul kunstiteoseid ning on tüdinenud lühivormidest. Perioodi raamatuostusootused puudutavad vähenõudlikku lugejat ja vanema kirjanduse uustrükke. Uuest vaatenurgast arutletakse Noor-Eesti teisel perioodil korduva lugemise üle: see paneb varasemaid väärtusi ümber hindama.

Lugeja ja kirjanduse suhet iseloomustab lugeja suutlikkus olla iseseisev oma otsustustes kirjanduse üle, siiski ei iseloomusta see kõiki Noor-Eesti teise perioodi lugejaid. Arvustajate lugemismuljed on erinevad ning kõik tõed individuaalsed, siiski on ajaloolise lugemise puhul olemas ka objektiivne tasand.

Nooreestlaste mainitud kirjanduse sihtgrupid on lapsed, rahvalikkust ülistav lugeja, lihtlugeja, nõudlikum lugeja, hellitatud lugeja, raamatu stiili nautiv lugeja.

5.3 Kokkuvõte Noor-Eesti lugejate ja nooreestlaste ootushorisondest lugejale 1905.-1915. aastatel

Noor-Eesti aegses kriitikas kirjeldatakse lugejat eelkõige tema suhete kaudu: autoriga, tekstiga, ainekuga, kriitikuga, iseendaga, kirjandusega.

Perioodi algul seostatakse lugeja teemat eelkõige ainekuga. Lugeja peamise rollina nähakse üsna selgelt algupärase kirjanduse toetajaks olemist – seda eelkõige raamatute ostmise ja ettetellimise kaudu. Siin tuleb esile selge erinevus nooreestlaseks olemise ja mitteolemise vahel. Noor-Eesti lugejate hulgas eristuvad Noor-Eesti tuumikusse mittekuuluvad kriitikud, kes orienteeruvad tavalugejale ja elust tuttavale ning mitmekesisele ainekule. Nooreestlasest lugeja igatseb “paremat” ning “noorele” lugejale orienteeritud kirjandust nii nooreestlaste kui teiste kirjutatud lugedes. Kerkib haritlaste kujutamise ootus. Märkame, et kuigi Noor-Eesti ringivälised lugejad arvustavad Noor-Eesti teoseid, ei võta nad oma ootuste lähtepunktiks mitte nooreestlaste programmiliste kirjutiste seisukohti, vaid lähtuvad omaenda varasema elukogemuse kujundatud ootushorisondest. Samuti ei püüagi ka nooreestlased kriitikuna nii oma ringi autorite kui ka selle väliste raamatute üle kirjutades samastuda teoste autoritega ning sellest lähtuvalt oma kriitiku hinnangut lugejale vahendada, vaid hindavad vastavalt omaenda kriteeriumidele ja ideaalidele. Kui Noor-Eesti suunas oma kirjutised noorele haritud lugejale, siis võiks ju oodata, et see lugeja ilmutab end kuidagi ka nende teoste arvustamisel ringiväliste lugejate hulgas. Selle asemel ilmneb ent pigem “ise kirjutati – ise loeti – ise arvustati”-

olukord.³¹ Samad ootused, mis omaenda kirjutiste vastuvõtule, on nooreestlastel aga ka kogu ülejäänud eesti kirjandusele.

Niisugused tendentsid illustreerivad kujukalt lugeja hinnangute sõltuvust tema ootushorisonidist: lugeja otsib raamatust eelkõige iseennast ning märkab seoseid, mis on tähenduslikud tema varasema kogemuse taustal. Peatükis 3.3 arutleti siinses töös ootushorisoni muutumise mehhanismide üle. Näidetest selgus, et mõistete üle, mille piirid on kõneleja jaoks selged ning ei vaja ülemõtlemist, ei arutleta. Siin märkame vastupidise märgiga vaikimist. Vaikitakse ka neist teemadest, mis kõneleja jaoks olulises mõtlemissüsteemis (veel) seoseid ei oma – kogemustest, mis on alles “kodustamatud”. Kui nooreestlaste kirjandusareenile astumisega seoses kerkis otsekohe üles kirjaniku ja nooruse suhete üle mõtlemine, siis lugeja nooruse küsimus jääb Noor-Eesti lugejate vanema põlvkonna jaoks esialgu selle varju. See pole teema, millest kirjutajad oma isiklikku positsiooni kuidagi ohustatuna tunnetaksid. Kuigi nooreestlaste poolt tõstatatud noore haritlaskirjaniku teema on objektiivselt täiesti nähtaval ning võimalus seda märgata oleks olemas, ei haarata küsimusest kinni ega tunta vajadust seda endale oluliseks mõelda. Lugeja noorus ja haritus kasvab Noor-Eesti lugejate jaoks oluliseks küsimuseks alles Noor-Eesti esimese perioodi lõpus ja teise alguses ning on kõige enam seotud nooreestlaste tekstidele viitavate määratlustega “segane”, “arusaamatu” jmt. Noor-Eesti kriitikuist lugejad samastuvad tavalugejaga, kes ei suuda neist keerulistest tekstidest aru saada.

Nooreestlaste jaoks, vastupidi, on oma uute “euroopalike” ideaalide toel raamatute utilitaarsed eesmärgid ning tavalugeja jaoks elulähedane aine “eilseteks” kogemusteks. Elulähedust kirjandusteostelt ootavad küll nemadki, ent see on uus,

³¹ Noor-Eesti vastuvõtt jooksvas ajakirjanduses väljaspool rühmituse enese liikmete ja kaasmõtlejate ringkonda oli Noor-Eesti algusaastatel hõre ja napp. Sellele on viidanud nii Noor-Eesti uurijad (vt näit Andresen 1975: 1558-1559) kui ka nooreestlased (vt näit Linde 1905: 545) ja nende kaasaegsed (vt näit Peterson 1910: 1v1)

B. Linde kirjutab: “„Noor Eestit” võiks uue aja kuulutuseksgi minu pärast lugeda. Ta on raamat, mis oma väärtust ei kaota, sest et suurem hulk selles olevaid töösid tõsisest kriitikast välja kannatavad, ta on väljaspool meie väikest kodumaadgi hääkskiitmist leidnud: Soomes on minu teada juba 3 arvustust ilmunud ja kõik kiitvad, isegi meie kodumaa Saksa lehed on kiitust avaldanud, kuna Eesti kriitikused „Noor Eesti”, vähemalt siiaamaani, surnuks on vaikinud. Mõne tõlke üle kirjutatakse meie ajalehtedes vahel pikad arvustused, aga „Noor Eesti” üle on minu reakesed esimesed. Hingage rahus, Eesti kriitikused!”

O. Peterson kirjutab: “„Noor-Eesti” kolmandal albumil läks pahaste, teda hurjutatakse avalikult. Peahoobi andis A. Jürgenstein “Eesti Kirjanduses” [---] Imestama paneb ainult see, miks Hr. Jürgenstein alles nüüd tuleb. “Noor-Eesti” ei ole eila taevast maha kukkunud...”

muutunud elu: linlik, noor, haritud. Haritlaste kujutamise seotud ootused on suunatud autoritele, haritlasi oodatakse ka lugejaist.

Alates 1907. aastast hakkab üha olulisemana päevakorraale tõusma ilu-igatsus nii nooreestlaste kui Noor-Eesti lugejate seas. Lugeja ootab kirjandusteosest ilu, meeldivust, esteetilist naudingut, ehedaid emotsioone. 1909. aasta vallandab ilmutavate teoste kohta käivate lugejahinnangute järjest enam äärmustesse kalduva (“väga hea” või “väga halb”) laine ning selgema polariseerumise eri lugejagruppide näol. Üha enam nimetatakse nii iroonilises kui tõsisel toonil kirjanduse sihtgruppideks küll erinevaid ühiskonnakihte, küll mingis suunas spetsiifilise kirjandusliku maitsega lugejaid.

Lugejagruppide nimetamisel domineerivad läbi kogu perioodi omadused nagu noorus, haritus, peen/hea maitse, nõudlikkus, kultuursus ning teiselt poolt rahvas ja lai ringkond. Seejuures viitavad nii nooreestlased kui Noor-Eesti lugejad laiale lugejaringile pigem negatiivses tähenduses. Noorus ja haritus lugejate omadustena on positiivses ja lootusrikkas tähenduses nooreestlaste ootushorisondis, Noor-Eesti lugejad märkavad neid omadusi perioodi keskel ning esialgu ilmuvad need sageli ironiseerivas võtmes, muutudes aja jooksul kord-korralt neutraalsemaks.

Perioodi keskel päevakorraale tõusvatest teemadest jäävad ka järgnevateks aastateks püsima raamatute korduvlugemise küsimused ning autori varasema loominguga ja kogu ülejäänud kirjanduskonteksti põhjal kujundatud eelarvamuste teema.

Raamatute mitmekordne lugemine tuleb Noor-Eesti lugejate puhul kõne alla esialgu seoses sellega, et raamatu korduv lugemine toob selle puudusi üha enam esile. 1915. aastaks jõutakse tunnistamiseni, et raamat võib korduval lugemisel üha uuesti naudingut pakkuda ning korduv lugemine on tõhusaks kaasaaitajaks raamatu kui “uue” kogemuse “kodustamisel”. Enamasti kutsuvad mitu korda lugema siiski nauditavad raamatud. Eraldi teemana tõstatab F. Tuglas raamatute taaslugemise kirjanduslikult kitsaste oludega seoses: „Inimene, kes veel kirjanduse vastu huvitust tunneb, elab kui vangikojas. Ta pigistab igast raamatust, olgu see missugune tahes, mitu korda enam välja, kui ta seda harilikult oludes iialgi teeks.” (Tuglas 1915b: 781) Ta kõneleb varasemate otsustuste ja väärtuste ümberhindamisest muutunud aja, muutunud ümbruse ning muutunud lugeja enda isikuga seoses.

Kirjutavatel noortel autoritel on perioodi keskpaigaks kogunenud juba märgatav kirjanduslik minevik. See paneb ilmuvaid uusi raamatuid kogu ülejäänud kirjanduskonteksti kõrval suhestama ka autori varasemate töödega ning arvustajaid märkama iseennast kõrvalt kui eelarvamustega lugejaid. Arutletakse oma ootuste ja lootuste luhtumisega seotud pettumuste üle, märgatakse kirjandust kui ajalist protsessi ning perioodi lõpul jõuab oma eelarvamuste ning lugejaootuste teadvustamine ühtlasi sisuliselt oma ootushorisoni muutumise teadvustamise ning selle muutuse käivitajate otsimiseni.

Alates perioodi keskpaigast saab selgemaks ka arvustaja ja lugeja rollide eristumine ning kerkib edaspidist arutelu püsivalt läbiv arvustaja- ja lugejahinnangute lahknemise teema, mis perioodi lõpul suundub objektiivsete väärtuste otsimiselt lugeja isikupära tunnustamiseni kirjanduse hindamisel. Lugeja ei oota oma kirjandusotsustuste tegemisel etteütlemist, vaid on enamasti pädev ise väärtusi ära tundma ning kirjanduse headuse üle otsustama. Kriitikud toetavad kogu perioodi vältel tavalugeja võimalust iseseisvateks hinnanguteks ja ei suru omi hinnanguid peale. Kuigi impressionistlik arvustamine ja individuaalse lugemiselamuse kajastamine ilmub intensiivsema arutelu alla alates perioodi keskpaigast ja saab valdavaks perioodi lõpul, on lugemisega seoses erinevate muljete võimalikkuse ja aktsepteeritavuse respektseerimine kõne all juba päris perioodi algusest peale. Noor-Eesti aja kriitikute nägemus oma lugejast (nii ilukirjanduse kui kriitika lugejana) on tema individuaalseid otsustusi ja eriarvamusi tunnustav. Sageli näib, et kriitikatekstide kirjutajad peavad (tava)lugejat kirjandusküsimuste üle otsustamisel pädevamaks kui autoreid või siis vastasleeri kriitikuid.

Perioodi keskpaigaks on Noor-Eesti lugejate ja nooreestlaste lugejakujutus teineteist vastastikku hõlmanud: kui Noor-Eesti lugeja on algupärase kirjanduse rahvusliku edendamise ning utilitaarsete eesmärkide teenimise kõrval hakanud hindama väärtkirjandust, siis nooreestlaste lugejapilt on geenius-autori seletamatu väärtushinguse igatsemise kõrval lähenenud ka tavalugeja olemasolu paratamatuse ning tema vajaduste tunnustamisele, isegi kui seesugune paratamatus hinges masendust ja vahel suisa tigidustki tekitab.

Perioodi lõpul lubab kogunenud kirjanduskogemus kodumaistelt autoritelt üha enam nauditavaid kunstiväärtuslikke tekste oodata, kirjandus on kasvanud arvustajate

huviringist lugejate omasse ning autorid omandanud suurema vilumuse laia võttestiku kasutamisel lugeja kaasaelamise pälvimiseks. Arvustust kirjutav lugeja leiab end oma maailmapildis ja ootustes ilmuva kirjanduse mõjul toimuvate muutuste teadvustamiselt. Tänu individuaalsete ja eri gruppide lugemisootuste erinevuse tunnustamisele saavad võimalikuks kirjandusteosed, mida loetakse erinevail tasanditel ning mis just seetõttu suudavad pea igatühele midagi pakkuda.

Kogu perioodi vältel on kõne all autori ja lugeja teineteisemõistmise teema ning kirjanduse arusaadavuse küsimus. Kord-korralt kerkib ikka ja taas kõneks ka lugeja isikliku elukogemuse ning kirjandusteoste ainestiku ja/või psühholoogia sarnasuse vastuvõttu soodustav mõju.

Perioodi analüüsi toel saab kokkuvõttes väita, et Noor-Eesti aastate jooksul jäi püsima ning laienes nooreestlaste omaga sulandudes Noor-Eesti lugejate ootushorisont, nooreestlaste esialgsed resolutsed hoiakud küll mahenesid pisut ning laienesid sügavuti, ent säilitasid oma elitaarse positsiooni “vanadele” suunatud vastuseisu ning leppimatuse toel. Lugejaskonna polariseerimise intensiivistamise kaudu kasvas nooreestlaste tegevus uuritava perioodi vältel kokkuvõttes märgatavalt lugejaootuste amplituudi.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöös uuriti Noor-Eesti aktiivsema tegutsemisaja (1905–1915) kriitikute kollektiivse ootushorisoni kirjandusalaseid mõistekäsitusi ja nende muutumist. Töö teoreetiliseks raamistikuks oli Hans Robert Jaussist lähtuv retseptsiooniajaloo teooria ning selle keskmeks olev ootushorisoni mõiste. Ootushorisoni käsitas bakalaureusetöö lugeja lähtekohana ilmuva kirjandusteosega kokkupuutumisel. Noor-Eesti lugejana käsitati Noor-Eesti väljaannete ning ilukirjanduslike teoste kriitikuid. Nooreestlasena mõisteti kitsalt Noor-Eesti tuumikusse kuuluvaid liikmeid: Gustav Suits, Friedebert Tuglas, Bernhard Linde, Aino Kallas, Johannes Aavik, Villem Grünthal-Ridala, Jaan Oks, August Alle, Johannes Semper. Bakalaureusetöö uurimismeetodiks oli uurija lugemismärkmete koondamine andmebaasiks ning selle abil üheaastase intervalliga tehtud sünkroonsete läbilõigete kirjeldamine, kõrvutades neid ootushorisoni dünaamika uurimiseks.

Töö sissejuhatav osa piiritles teoreetilised lähtekohad ja uurimismetoodika ning kirjeldas analüüsitava materjali kogumise etapis saadud andmebaasi ülesehitust ja sisu. Kolm sisulist peatükki keskendusid Noor-Eesti aja kriitikute nägemusele kirjaniku, kriitiku ja lugeja ning kirjanduse, kriitika ja põgusalt ka lugemise mõistete kontseptsioonist Noor-Eesti lugejate ja nooreestlaste vaatepunktist.

Mõistepiiride muutumisele viitav arutelu kirjanduse üle mõtlemisel Noor-Eesti lugejate ootushorisonis intensiivistus 1910. aastal seoses Noor-Eesti III albumi ja Noor-Eesti ajakirja arvustamisega ning 1915. aastal seoses Noor-Eesti V albumi ja F. Tuglase “Felix Ormussoni” ilmumisega.

Empiirilise materjali analüüsis ilmneseid ootushorisoni muutumise mehhanismid kolmel viisil.

Ilukirjandusteksti lugedes aktiveerub mõtlemine lugejale tema isiklikus ja ühiskondlikus elus oluliste küsimuste üle – need teemad, mis isiklike seoseid ei loo, jäävad ootushorisoni kodustamatule või tundmatule alale ning neist vaikitakse.

Vaikitakse ka ootushorisoni kodustatud ala mõistetest, arutelu kerkib mõtlemismallide muutumise ohu tekkimisel.

Laiema ringi ootushorisoni muutjaks võib olla väike ühiskondlikult tähelepanu saavutav grupp. Muutused õnnestuvad tuntud mõistetega piisaval määral seoseid hoides ning uuel ringil nende juurde tagasi pöördudes.

Noor-Eesti aja kunstniku- ja kunstikäsitluses näitas empiirilise materjali analüüs ootushorisoni muutumist ajas spiraalina kulgeva arenguna, mille eestvedajaks on väike liidrite rühm. Noor-Eesti aja kriitikukäsitust puudutav ootushorison näitas (hoolimata intensiivse arutelu hüppest Noor-Eesti lugejate seas 1910. aastal) suhtelist stabiilsust, mis just ühiste mõtlemisaluste olemasolul võimaldab alal hoida vastasleeride opositsioonis püsimist ühiskondlike suhete tasandil. Noor-Eesti aja kriitikute ootushorison lugejakäsituse osas näitas võimalust ootushorisoni muutumiseks samas ajas kõrvutiolevate mõtlemisviiside laienemisest üksteise horisonte hõlmates.

See ühine alus nooreestlaste ja nende lugejate kriitikakäsitluses seletab ka nii kaasaegsete endi kui hilisemate uurijate poolt täheldatud kriitika taseme tõusu Noor-Eesti perioodil. Kui ootushorisoni olulised elemendid kõiguvad ja toimub alles kirjandustloovate põhimõistete selgeksmõtlemine, ei saagi sel pinnal püsivaid väärtusi tekkida (vrldl dünaamikaga kunstnikumõiste käsituses). Mõistete piiritlemise protsess on mõtlemisele vundamendi ehitamine, püsiväärtuste loomine saab rajaneda alles sellel vundamendil ning vajab rahu ja settimisaega, nagu leidsid ka nooreestlaste lugejad.

Eri vaatenurkade kaudu annab kaasaegne kriitika tervikliku pildi oma aja mõtlemise ja mõistepiiride ning selle kohta, millised küsimused olid kirjandusliku mõtte arengus sel ajal olulised. Olenemata sellest, et eri teemade kohta küsimuste esitamisel ning neile vastamisel omavahel vastuseisus olevate leeride vaatepunktist tulevad ilmsiks eri nüansid Noor-Eesti aja kriitikute mõtlemises, moodustavad nad omavahel kokkukõlava pildi. Eri teemadele keskendudes tehtud üldistused astuvad omavahel dialoogi: vastavad üksteise küsimustele, täiendavad üksteist, pakuvad äratundmisi ning moodustavad määratletavate tsentritega süsteemi.

Noor-Eesti aja kriitikute ootushorisonis valitseb romantiline kunstnikukontseptsioon, millesse kuulub kunstniku autoriteetne positsioon tavainimestega võrreldes ning valgustaja staatus. See avaldub kujukalt ühtlasi lugejakontseptsioonis, keda tema

suhetes autoriga määratletakse enamasti passiivses positsioonis – mõjutatava, juhitava. Lugeja aktiivsus avaldub seoses oma rahulolematuse väljendamisega autori suhtes. See sunnib autori arenema, muutuma ning otsima vahendeid, et oma autoriteetset positsiooni kindlustada – lugeja mõjutamiseks ei piisa enam üksnes ülalt alla vaatamisest, vaid tuleb lugejale lähemale astuda, tundma õppida tema soove ja vajadusi ning seda, mille abil lugejat puudutada. Kriitik on nende kahe, autori ja lugeja vahel ambivalentses positsioonis, lähenedes kord autorile, kord lugejale. Perioodi arengus liigub kriitiku enesepositsioneerimine autoriläheduselt lugejaläheduse suunas.

Edaspidise uurimise käigus oleks huvitav süveneda ka siinse uurimise aluseks olevasse andmebaasi kogutud teemadesse, mis käesoleva töö raames kõrvale jäid. Näiteks pakuks vajaliku tausta siin käsitletud küsimustele kriitikute nägemuse uurimine oma kaasaegse kirjanduse olukorrast ja arengust, ühiskondlikest ja sotsiaalsetest oludest, samuti sise- ja väliskultuurilistest suhetest. Siinses uurimuses saadud kirjanduslike rollide pilti täiendaks eelkõige kunstiväärtuse ja väärtustamise teema põhjalikum uurimine.

Kirjandus

Allikvee, Andrus 1982. Aino Kallas eesti kirjanduse ja kirjanduselu kujutajana. Diplomitöö. (Käsikiri, TÜ Eesti kirjanduse õppetoolis)

Andresen, Nigol 1968. Friedebert Tuglas. Tallinn: Eesti Raamat.

Andresen, Nigol 1969. Noor-Eesti küpsuseaastaist. – Looming nr 7, lk 1094–1104.

Andresen, Nigol 1975. Noor-Eesti ja ta retseptsioon. – Looming nr 9, 1549–1569.

Andresen, Nigol 1978. Aino Kallas eesti kirjanduse tõlgitsejana. – Keel ja Kirjandus nr 8, lk 467-474.

Andresen, Nigol 1979. Terendusi. Tallinn: Eesti Raamat.

Andresen, Nigol 1983. Suits ja tuli. Tallinn: Eesti Raamat.

EKA III 1969 = Eesti kirjanduse ajalugu III. Toim. Heino Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat.

Grimm, Gunter 1977. Rezeptionsgeschichte. Grundlegung einer Theorie. Mit Analysen und Bibliographie. UTB 691. München.

Hennoste, Tiit 2006. Hüpped modernismi poole II. 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa kirjandusteaduse taustal. 5. loeng: Noor-Eesti ja positivism. – Vikerkaar nr 9, lk 78–93.

J. Randvere, Ruth... 2006 = J. Randvere, Ruth 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris. Koost Mirjam Hinrikus. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Jauss, Hans Robert 1970. Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft. – Literaturgeschichte als Provokation. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, lk 144-207.

Krumme, Detlef 1983. Lesemodelle. Elias Canetti. Günter Grass. Walter Höllerer. München-Wien.

Kuusik, Eha 1957. Eesti kriitilised realistid Friedebert Tuglase käsitles. Diplomitöö. (Käsikiri, TÜ Eesti kirjanduse õppetoolis)

Laak, Marin 1999. Kriitika kirjandusloo konstrueerijana. Eesti kirjanduskriitika teksti ja konteksti probleeme aastatel 1924–1928. Magistritöö. (Käsikiri)

Laak, Marin 2003. Kriitika kirjandusajaloo kosmoses: teesid 1920ndate näitel. (Käsikiri)

Laitinen, Kai 1991. Johannes Aavik ja Aino Kallas. – Keel ja Kirjandus nr 2, lk 77–80.

Lepajõe, Kersti 1981. Gustav Suits arvustuses. Diplomitöö. (Käsikiri, TÜ Eesti kirjanduse õppetoolis)

Liira, Liilia 1983. Eesti kirjandus Aino Kalda interpretatsioonis. Diplomitöö. (Käsikiri, TÜ Eesti kirjanduse õppetoolis)

Linde, Bernhard 2005. „Noor-Eesti” kümme aastat. Tallinn: Kultuurileht.

Loper, Ines 1990. Karl August Hindrey kriitikuna „Noor-Eesti” perioodil. Diplomitöö (Käsikiri, TÜ Eesti kirjanduse õppetoolis)

Mihkelson, Ene 1986. Tuglase kriitika iseloomulikke jooni 1908–1921. – Kirjanduse seletusi. Artikleid ja retsensioone 1973–1983. Tallinn: Eesti Raamat.

Olesk, Sirje 1992. Aino Kallas ja Koidula. Autor ja tema kangelanna. – Keel ja Kirjandus nr 5, lk 274–280

Olesk, Sirje 2003. Aino Kallas ja noor eesti kriitika. – Keel ja Kirjandus nr 8, lk 561–570.

Oper, Marika 1999. Jaan Oks kui kirjandusarvustaja. Bakalaureusetöö. (Käsikiri, TÜ Eesti kirjanduse õppetoolis)

Puhvel, Heino, Ello Säärts. Kriitika ja kirjandusteaduse areng. – Eesti kirjanduse ajalugu III. Toim Heino Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 616–636.

Põllu, Ivar 1994 "Noor-Eesti" kunstikäsitlusi. Proseminaritöö. (Käsikiri, TÜ Eesti kirjanduse õppetoolis)

Ruutsoo, Rein 1986. Bernhard Linde ja "Noor-Eesti". – Keel ja Kirjandus nr 4, lk 209-220

Vaiksoo, Jaanus 1994. Lugeja ja lugemismudelid. – Keel ja Kirjandus nr 3, lk 164–173.

Varpio, Yrjö 1989. Kirjallisuushistoria reseptioesteettisestä näkökulmasta. – KTSV Kirjallisuushistoria tänään. Toim L. Saariluoma. Helsinki: SKS.

Veidemann, Rein 2000. Kriitikakunst. Uurimus kriitika olemusest ja toimest. Eesti kogemus. Tartu Ülikool. Eesti kirjanduse õppetool ja kirjandusteooria õppetool. Studia litteraria estonica 3: Avita.

Veebiallikad

DEA 2003 = Digiteeritud eesti ajalehed. Koost Eesti Rahvusraamatukogu, Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu, Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu; <http://dea.nlib.ee/> (23. aug 2007)

Eesti ajakirjanduse analüütiline bibliograafia. Koost EKM Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakond; <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/> (20. aug 2007)

Eesti biograafiline andmebaas ISIK 2004. Koost EKM Arhiivraamatukogu bibliograafiaosakond; <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/> (20. aug 2007)

Noor-Eesti 100 2005. Toim Marin Laak. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum; <http://www2.kirmus.ee/nooreesti/> (20. aug 2007)

Olesk, Sirje 2005. Mis on Noor-Eesti? – Noor-Eesti 100. Toim Marin Laak. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum; <http://www2.kirmus.ee/nooreesti/?id=1238&sub=262> (20. aug 2007)

Kasutatud trükimaterjalid

-õ- 1905. Soome kirjaniku arvamine Eesti olude kohta. Jõulu-albumis „Nuori-Suomi”... leidub väikene kirjeldus päälkirja all „Nuori Viro” (Noor Eesti), milles albumi „Noor Eesti” ilmunise puhul Eesti elus viimasel ajal ilmsiks tulnud püüete ja voolude kohta lühidas kokkuvõttes seletust antakse. – Postimees 19. dets, nr 279.

à la Jablonovski 1914. Kirjandusearvustuse bürood. – Töö Hääl 3. jaan, nr 1.

Aavik, Johannes 1905. Gustav Suits: Elu tuli. Laulud 1900-1904. Helsingis, Yrjö Veilini kirjastus 96 lhk. – Postimees 18. nov, nr 254.

Aavik, Johannes 1907. Noor-Eesti II. – Õiguse hinnata kaasanne Kirjandus ja teadus, nr 7-9, lk 54-55, 62-63 ja 71-72.

Aavik, Johannes 1909a. A. H. Tammsaare. Noored hinged. Lhk. 222. Noor-Eesti väljaanne 1909. – Eesti Kirjandus, lk 316-319

Aavik, Johannes 1909b. Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul... – Eesti Kirjandus, lk 81-84

[Aavik, Johannes] 1910a = Ruth. Lahtine kiri Anna Haavale. – Postimees 26. veebr, nr 47.

Aavik, Johannes 1910b. Villem Grünthali laulud. „Noor-Eesti” väljaanne. Tartus, 1908. 70 lhk. Hind 60. kop. – Noor-Eesti, nr 1, lk 100-102.

Aavik, Johannes 1911a. A. H. Tammsaare, „Üle piiri”. Noor-Eesti väljaanne, 1910. 163 lhk., hind 80 kop. – Noor-Eesti, nr 5/6, lk 624-631.

Aavik, Johannes 1911b. Rein Tamm, Hinge hämaral. K. Sööt'i trükikoja trükk, Tartus. 77-10 lhk. Hind 60 kop. – Noor-Eesti, nr 5/6, lk 635-636.

Aavik, Johannes 1912a. M. Sillaots. Algajad. Elulookirjelduslised katsed. Tallinnas, Kirjastuse ühisus „Maa”. 178 lhk. Hind 90 kop. – Tallinna Teataja 11. apr, nr 82.

Aavik, Johannes 1912b. Anna Haava. Väikesed pildid Eestist. – Eesti Kirjandus, lk 42-43.

Aavik, Johannes 1912c. Eesti Kultura I. Korraldanud V. Reiman. Oma maa I. Korraldanud E. Virgo. – Eesti Kirjandus, lk 131-136.

[Aavik, Johannes] 1913a = J. A. Gustav Suits. Tuulemaa. Luuletused 1905-1912. „Noor-Eesti” väljaanne. 1913. 100 lhk. – Postimees 2.märts, nr 51.

Aavik, Johannes 1913b. M. Sillaots. Anna Holm. Novell. Tallinnas, Kirjastuse-ühisus „Maa”. 275 lhk. Hind 1 rbl 50 kop. – Postimees 13.juuni, nr 132.

Aavik, Johannes 1913c. Karl Rumor[=Ast] Lumiste kõrguste poole. Tallinnas, Kirjastuse-ühisus „Maa”. 117 lhk. Hind 80 kop. – Postimees 15. juuni, nr 134.

Aavik, Johannes 1913d. Kusta Toom. Otsijad. Tallinnas 1913. Ploompuu kirjastus. 245 lehekülge. Hind 1 rbl. – Postimees 15. juuni, nr 134.

Aavik, Johannes 1913e. J. Ploompuu kirjastusel ilmunud raamatud. – Postimees 19. dets, nr 293.

Aavik, Johannes 1913f. Eesti luuleilu. Täielikum kogu luuletusi. Välja andnud Auguste Kaarna. E. K.-Ü. „Postimehe” trükk, Tartu 1913. Hind ?. – Postimees 31. dets, nr 300.

Aavik, Johannes 1913g. Keelelised märkused. – Eesti Kirjandus, lk 250.

Aavik, Johannes 1913h. Õigekeelsuslikud arvustused. – Eesti Kirjandus, lk 315-319.

Aavik, Johannes 1914a. Eduard Vilde. Muiged. „Mõtte” kirjastus Tallinnas, 1914. 95 lk. Hind 70 kop. – Postimees 15. veebr, nr 38, Lisaleht.

Aavik, Johannes 1914b. Voog. Kirjatöödekogu. Toimekond Ed. Hubel, Hugo Raudsepp, J. V. Veski. Tallinnas „Teaduse” kirjastus 1913. 144 lhk. Hind 1 rbl. – Postimees 12. apr, nr 81, Lisaleht.

Aavik, Johannes 1914c. Roheline Moment. Pühendatud kõigile kirjanduslistele paganatele ja variseeridele. „Momendi” kirjastus Tartus 1914. 24 lhk., hind 50 kop. – Postimees 21. apr, nr 88, Lisaleht.

Aavik, Johannes 1914d. O. Luts. Mahajäetud maja. Dramatiline kavand. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus”, Tartus 1914. Hind 40 kop. – Postimees 24. sept, nr 218.

Aavik, Johannes 1914e. Sophia Vardi [–M. Lepp-Kirschbaum]. Esimesed tuuled. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus” 100 lk. Hind 75 kop. – Postimees 25. sept, nr 219.

Aavik, Johannes 1914f. V. Ridala. Kauged rannad. Osauhisus „Noor-Eesti” kirjastus, Tartus. 90+ X lhk. Hind ?. – Postimees 23.dets, nr 295.

Aavik, Johannes 1915a. M. Sillaots. Lapsed. Tallinnas. „Kirjastuseühisus Maa”. 96 lk. Hind 60 kop. – Postimees 30. jaan, nr 24.

Aavik, Johannes 1915b. Mõned õiendavad märkused „Metsmatside rühmlastele”. – Postimees 14. juuli, nr 157.

[Avikson, H. V.] 1906 = H. V. Fr. Mihkelsoni „Hingemaa”. „Noor Eesti” väljaanne 1906. – Kodumaa 31.aug ja 4. sept, nr 61 ja 62.

Buk, Villem 1914. Noor-Eesti rahvaraamatud ja kirjanduslised ristlemised. – Töö Hääl 15., 18. ja 20.veebr, nr 20–22.

Eesti Kirjandus 1906. – Võitluse päivil „Noor Eesti” väljaanne. 79 lk. 80 „Postimehe” trükikoja trükk. Nr 1, lk 46-55.

[Enno, Ernst] 1905 = -o. Elu-tuli. Gustav Suits. Laulud 1900–1904. Helsingis, Yrjö Veilini kirjastus. Trükitud Veilini ja Göösi trükikojas 1905. Hind 75 kop. – Linda 29. sept, nr 37 ja 38.

Enno, Ernst 1909. Villem Grünthali laulud. Noor-Eesti väljaanne, 1908. „Postimehe” trükk. Tartus. Hind 60 kop. – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 36-38.

[Grünfeldt, Peeter] 1910 = -dt. Eesti luule. Kogu Eesti luuletusi. Välja andnud K. E. Sööt ja Gustav Suits. K. Sööti trükk ja kirjastus Tartus 1910. 352 lehekülge, hind 1 rubla 50 kop. – Virulane 4.dets, nr 278.

Grünthal, Villem 1910a. E. Enno. Minu sõbrad. K. Sööt'i trükk. 112 lhk., hind 50 kop. – Postimees 13. nov, nr 259.

Grünthal, Villem 1910b. Marie Heiberg. Elu kevade. Novellid. „Postimehe” Kirjastus ja trükk. 84 lhk. Hind 50 kop. Tartus 1910. – Postimees 1. dets, nr 274.

Grünthal, Villem 1910c. Mats Mötslane [=Mart Kiirats]. Kraavitajad. „Postimehe” kirjastus ja trükk. Tartus, 1910. 160 lhk. Hind 60 kop. – Postimees 8. dets, nr 280.

Grünthal, Villem 1910d. Mait Metsanurk. Jumala lapsed. Novelleted. Joh. Lepa kirjastus Tallinnas. 162 lhk. Hind 80 kop. – Postimees 9. dets, nr 281.

Grünthal, Villem 1910e. E. Enno. Hallid laulud. K. Sööt'i trükk Tartus, 1910. 56 lhk. Hind 60 kop. – Postimees 22. dets, nr 292.

Grünthal, Villem 1910f. Kihvtised keeled ehk perekonna õnne röövel. Näitlus elust neljas vaatuses laulude ja tantsuga. Kirjutanud J. Põhjalane (Normann) Tartus. Hermann'i trükikoja trükk ja kirjastus. – Postimees 24.dets, nr 294.

Grünthal, Villem 1910g. Kuldne noorus. R. Eirhelmann. J. Retsniku kirjastus ja trükk. 32 lhk., hind 20 kop. – Postimees 24. dets, nr 294.

Grünthal, Villem 1910h. Lydia Jannsen. Ojamölder ja tema minia. Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse toimekonna toimetatud Nooresoo kirjavara nr. 4. Tartus, H. Laakmanni kirjastus. 1910. 52 lhk. Hind 30 kop. – Postimees 24.dets, nr 294.

H. P-p 1908. Villem Grünthali laulud. Noor Eesti väljaanne 1908. Hind 60 kop. – Hääl 29. okt, nr 65.

Haava, Anna 1906. Kirjandusest. – Postimees 3. okt, nr 226.

Haava, Anna 1910a. Lahtine kiri Noor-Eesti mademoiselle Ruthile. – Postimees 27. ja 28. jaan, nr 21 ja 22.

Haava, Anna 1910b. Vastus Ruthile. – Postimees 5. ja 8. märts, nr 53 ja 55.

[Hindrey, Karl August] 1905 = Hoia Ronk. Kuulsate mustrite järele. – Sädemed, proovinumbr, lk 5.

Hindrey, Karl August 1907. „Noor-Eesti”. – Postimees 19. mai, nr 112.

Hindrey, Karl August 1910a. Eesti luule. Kogu Eesti luuletusi. Välja andnud K. E. Sööt ja Gustav Suits. K. E. Sööt'i trükk ja kirjastus, Tartus 1910. Hind 150 kop. – Postimees 21. jaan, nr 16.

Hindrey, Karl August 1910b. „Noor-Eesti”. Kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri nr. 1. – Päevaleht 8. märts, nr 55.

Hindrey, Karl August 1910c. „Noor-Eesti” nr. 2. – Päevaleht 7. mai, nr 102.

[Hindrey, Karl August] 1910d = KAH. Uued raamatud. – Päevaleht, nr 287, 289, 290, 293.

[Hindrey, Karl August] 1911a = KAH. Noor Eesti nr. 4. – Postimees 30. apr, nr 95.

[Hindrey, Karl August] 1911b = KAH. „Noor-Eesti” 5/6. – Postimees 22. dets, nr 292.

[Hindrey, Karl August] 1913a = KAH. Aino Kallas. „Lahkuvate laevade linn”. Noor-Eesti väljaanne. Hind 90 kop. – Postimees 9. nov, nr 259.

[Hindrey, Karl August] 1913b = KAH. Friedebert Tuglas. „Liivakell” – Noor-Eesti väljaanne. Hind ?. – Postimees 21.dets, nr 295.

[Hindrey, Karl August] 1913c = KAH. Friedebert Tuglas. „Õhtutaevas” – Noor-Eesti väljaanne. Hind ?. – Postimees 21. dets, nr 295.

Hindrey, Karl August 1913d. Gustav Suits. „Tuulemaa”. Luuletused 1905–1912. – Eesti Kirjandus, lk 347–349.

Hindrey, Karl August 1915a. V. Ridala, Kauged rannad. Noor-Eesti kirjastus. A. H. Tammsaare, Poiss ja liblik. Novellid. Osäühisus „Noor-Eesti” kirjastus. Friedrich Tuglas, Kaks juttu. Felix Ormusson. – Eesti Kirjandus, nr 4, lk 119–121.

Hindrey, Karl August 1915b. Friedrich [Friedebert] Tuglas, Felix Ormusson. – Eesti Kirjandus, nr 4, lk 119–124.

Hindrey, Karl August 1915c. Friedrich [Friedebert] Tuglas, Kaks juttu. – Eesti Kirjandus, nr 4, lk 119–123.

[Holm, C.] 1906 = C. H. Fr. Mihkelson. Hingemaa. „Noor Eesti” väljaanne 1906. 32 lk. 12 kop. – Päevaleht 29. aug, nr 191.

[Hubel, Eduard] 1914 = Ed. H. Friedebert Tuglas. Õhtu taevas. Novellid. Osauhisus „Noor-Eesti” Kirjastus Tartus, 1913. Hind 79 kop. – Tallinna Teataja 4. jaan, nr 3.

J. B. 1907. Eesti Kodu. Perekondlik kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri. – Vaade 2. nov, nr 47.

Jõeäär, A. 1908. Suve talvisel pärastlõunal. A la Villem Grünthal. Järeleaimanud A. Jõeäär. – Ulak, nr 11, lk 85.

Jõeäär, A., Unguma, A. 1910. „Noor-Eesti” pärlid. – Ulak, nr 1, lk 6.

Jõgever, Jaan 1906. Fr. Mihkelson. Hingemaa. Jutt sellest, et ega inimene ometi jänes ei ole, et ta haavakoorest elaks, ja et maakera on ikka tõesti raske küll. Noor-Eesti väljaanne 1905, 32 lk. 80. Hind 12 kop. – Eesti Kirjandus, lk 222–223.

Jõgever, Jaan 1913a. Bernhard Linde. Heitlikud ilmad. Väiksed skandaalid murrangu aja Eestist. – Eesti Kirjandus, lk 130.

Jõgever, Jaan 1913b. Noor-Eesti IV. 1912. – Eesti Kirjandus, lk 41-43.

[Jürgenstein, Anton] 1906a = A. J. Fr. Michelson, Hingemaa. Jutt sellest, et ega inimene ometi jänes ei ole, et ta haava koorest elaks, ja et maakera on ikka tõesti raske küll. Noor-Eesti väljaanne 1906. K. Sööti trükk Tartus, 32 lk. Hind 20 kop. – Postimees 9. aug, nr 179.

[Jürgenstein, Anton] 1906b = A. J. Fr. Michelson, Hingemaa. Jutt sellest, et ega inimene ometi jänes ei ole, et ta haava koorest elaks, ja et maakera on ikka tõesti raske küll. Noor Eesti väljaanne 1906. K. Sööti trükk Tartus. 32 lk. – Elu 15. aug, nr 70.

Jürgenstein, Anton 1908. Eesti ilukirjandus aastal 1907. – Eesti Kirjandus, lk 106–112.

Jürgenstein, Anton 1909. Noor-Eesti III. – Eesti Kirjandus, nr 12, lk 480-489.

[Jürgenstein, Anton] 1910a = A. J. Noor-Eesti. Kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri. Nr. 1. Noor-Eesti Kirjastus Tartus. 1910. 112 lk., hind 75. Gustav Suitsu, Bernhard Linde ja Nikolai Triiki toimetusel. „Postimehe” trükk. Piltidega. – Postimees 24. veebr, nr 45.

[Jürgenstein, Anton] 1910b = A. J. Väikesed õiendused. – Postimees 27.veebr, nr 48.

Jürgenstein, Anton 1910c. Eesti luule. Kogu Eesti luuletusi. Väljaandnud K. E. Sööt ja Gustav Suits. – K. Sööti trükk ja kirjastus. Tartus 1910. 350 lk. Hind 150 kop. – Eesti Kirjandus, lk 115-117.

Jürgenstein, Anton 1911. „Noor Eesti”. Neljas Vihk 1911. – Eesti Kirjandus, lk 103-106.

[Jürgenstein, Anton] 1915 = A. J. Friedebert Tuglas. Felix Ormusson. Roman. Osahisus „Noor-Eesti” Kirjastus 1915. 253 lk. Hind 180 kop. – Postimees 1. apr, nr 72.

Kallas, Aino 1906a. K. A. Hindrey 1) Pambu-Peedu, 2) Seene-Mikk, 3) Piripilli-Liisu. „Postimehe” kirjastus ja trükk. 1906. – Postimees 7. dets, nr 277.

Kallas, Aino 1906b. K. A. Hindrey 1) Pambu-Peedu, 2) Seene-Mikk, 3) Piripilli-Liisu. „Postimehe” kirjastus ja trükk. 1906. – Elu 12. dets, nr 104.

Kallas, Aino 1906c. Marie Heiberg. Murelapse laulud. Noor-Eesti kirjastus 1906. – Postimees 28.dets, nr 292.

Kallas, Aino 1908d. A. H. Tammsaare Pikad Sammud. Noor-Eesti kirjastus. „Postimehe” trükk Tartus, 1908, 39 lk. Hind? – Postimees 9. okt, nr 22.

Kallas, Aino 1908e. Villem Grünthali laulud. Noor-Eesti väljaanne 1908. 70 lk., „Postimehe” trükk, Tartus. Hind?. – Postimees 3. dets, nr 68.

Kallas, Aino 1908f. Jaan Lattik. Meie Noored. 82 lk. K. Sööt'i kirjastus Tartus. Hind 45 kop. Piltline kaunistus K. A. Hindrey poolt. – Eesti Kirjandus, nr 3, lk 144-146.

Kallas, Aino 1909g. Mait Metsanurk: Isamaa õilmed. J. Ploompuu kirjastus, Tallinnas 1908, 138 lk. hind 60 kop. – Postimees 31. jaan, nr 25.

Kallas, Aino 1909h. A. H. Tammsaare „Noored hinged”. Noor-Eesti väljaanne, 1909, 222 lhk. – Postimees 30. juuni, nr 143.

Kallas, Aino 1909i. Noor-Eesti III. 1909., Tartus. Noor-Eesti kirjastus. 295 lhk. Hind 2 rubla. – Postimees 31. dets, nr 300.

Kallas, Aino 1909j. Fr. Mihkelson, Kahekesi. Novellid. Noor-Eesti kirjastus 1908, 133 lhk. – Eesti Kirjandus, nr 3, lk 133-135.

Kallas, Aino 1910a. A. H. Tammsaare. Üle piiri. Tartus, 1910. „Noor-Eesti Kirjastus” 163 lhk., hind 80 kop. – Postimees 23. dets, nr 293.

Kallas, Aino 1910b. Rein Tamm. Hinge hämaral. K. E. Sööti trükk, Tartus 1910. 77 lhk., hind 60 kop. – Postimees 29. dets, nr 296.

Kallas, Aino 1910c. Ansomardi [=P. Pitka]. Sõja päivilt. Tartus, K. Sööt'i Kirjastus, 136 lhk., hind 35 kop. – Postimees 31. dets, nr 298.

Kallas, Aino 1910d. August Gailit. Kui päike läheb looja. „Sakala” ja „Meie Kodumaa” kirjastus, J. Reimanni trükk Pärnus. 1910. 198 lhk. Hind 75 kop. Raamatu kirjutaja näopildiga. – Postimees 31. dets, nr 298.

Kallas, Aino 1910e. Ennosaare Ain. Jutustus Eesti minevikust. Kirjutanud E. Aspe. Tartus. Hermann'i trükikoja trükk ja kirjastus. 148 lhk. Hind 50 kop. – Postimees 31. dets, nr 298.

Kallas, Aino 1911a. Otto Oja. Läbielatud lootused. J. Reimanni kirjastus, Pärnus, 75 lhk., hind ?. – Postimees 5. jaan, nr 3.

Kallas, Aino 1911b. Vaade Eesti viimase aasta ilukirjanduse kohta. – Eesti Kirjandus, lk 90-98.

Kallas, Aino 1912a. Vaade viimase aasta Eesti Kirjandusesse. – Postimees 10. mai, nr 106.

Kallas, Aino 1912b. 1. Paul Pinna „Kui pungad puhkevad” 2. Jakob Liiv „Pilved”. – Postimees 2. aug, nr 176.

Kallas, Aino 1914a. Anna Haava: Põhjamaa lapsed. 1913. „Postimehe” kirjastus. – Postimees 3. jaan, nr 2.

Kallas, Aino 1914b. Mats Mötslane [=M. Kiirats]: Kusta Poland. „Postimehe” kirjastus, Tartus 1914, 82 lhk., hind 40 kop. – Postimees 6. nov, nr 255.

Kallas, Aino 1914c. Heino Anto. Kui torm vaikib. Kolmevaatusline draama. Leokese kirjastus 53 lhk., hind 50 kop. – Postimees 18. nov, nr 265.

Kallas, Aino 1914d. O. Luts. Kirjutatud on... „Noor-Eesti” kirjastus, Tartus 1914. 187 lhk; hind 1 rbl. 20 kop. – Postimees 18. nov, nr 265.

Kilk 1912a. – Maastik. nr 3, lk 7.

Kilk 1912b. – Hunt ja tall. Phädruse faabel tuleviku Eesti keeles. J. Aviku järelt ära kirjutanud -n. nr 7, lk 4.

Kotsar, K. 1915. „Noor Eesti” V. – Tallinna Teataja 23. juuni, nr 140.

[Kärner, Jaan] 1914 = J. K. Friedebert Tuglas, Liivakell. 1901-1907. Tartus, 1913. Osaühisus „Noor-Eesti Kirjastus”. 328 lhk., hind 1. 50 ja 1. 80 kop. – Päevaleht 14.veebr, nr 37.

Kärner, Jaan 1915a. Eesti algupäraline ilukirjandus 1914. aastal. – Tallinna Kaja 17., 24., 31. jaan, 7., 14., 21.veebr, nr 2-8.

[Kärner, Jaan] 1915b = J. K. Friedebert Tuglas, Kaks juttu: „Hingemaa” ja „Hunt”. „Noor-Eesti” rahvaraamatud nr. 8. Osaühisus „Noor-Eesti Kirjastus”. 62 lehek., hind 10 kop. – Tallinna Kaja 14. märts, nr 10.

Kärner, Jaan 1915c. Friedebert Tuglas: Felix Ormusson. Roman. Osaühisus „Noor-Eesti Kirjastus” 1915. 253 lhk. Hind 1.80 kop. – Tallinna Kaja 9. mai, nr 18.

[Laaman, Eduard] 1915 = E. L. Puuhobuse rüütel Fr. Tuglas on oma Felix Ormussonis küllalt iseenda üle kibedalt naernud... – Tartu Päevaleht 22. mai, nr 112.

[Laaman, Eduard] 1912a = E. L. Bernhard Linde „Heitlikud ilmad”. Väiksed skandaalid murrangu-aja Eestist. „Noor Eesti” väljaanne 1912. H. 65 k. – Tallinna Teataja 20. dets, nr 292.

[Laaman, Eduard] 1912b = E. L. Bernhard Linde „Heitlikud ilmad”. Väiksed skandaalid murrangu-aja Eestist. „Noor Eesti” väljaanne 1912. H. 65 k. – Peterburi Teataja 22. dets, nr 151.

Linda 1905. – Tähelepanuväärt luuletuste kogu: Gustav Suits „Elu tuli”.... 13. okt ja 17. nov, nr 39-40 ja 43-44.

[Linde, Bernhard] 1905 = P. B. Vilde. Noor Eesti I. „Kirjanduse Sõprade” kirjastus. Trükitud „Postimehe” – J. Tõnissoni-trükikojas Tartus. Hind 125 kop. – Rahva Lõbuleht, lk 510-511 ja 541-545.

Linde, Bernhard 1907. Jüri öö. A. Raha. Jutt eestlaste minevikust. S. kuuli kirjastus Tallinnas, 1907 a. H. 20 kop. – Õiguse hinnata kaasanne Kirjandus ja teadus, nr 5, lk 38.

Linde, Bernhard 1910. E. Enno uued luuletused. „Noor-Eesti” väljaanne 1909. a. E. Saul'i kaaneilustus. 56 lhk., hind 50 kop. – Noor-Eesti, nr 1, lk 96-99.

Linde, Bernhard 1912. Pilk tagasi. – Eesti Kirjandus, lk 49-62.

Linde, Bernhard 1906a. Ado Reinvaldi laulud. Kokku kogutud, parandatud ja täiendatud Jurjevis-Tartus. T. Kukke trükk ja kirjastus. Hind 1 rbl. – Päevaleht 7. jaan, nr 9.

Linde, Bernhard 1906b. Otto H. Münther. Sulejoonistused. K. Sööti trükk. – Tartus 1906. Hind 65 kop. – Sõnumete lisa, lk 197-198.

Linde, Bernhard 1908a. L. Gross. Elu lapsed. G. Mootse kaunistused. Tartus. Schnakenburgi kirjastus ja trükk. 1907. Hind 80 kop. – Kirjandus ja teadus. „Õiguse” kaasanne, nr 4, lk 30-31.

Linde, Bernhard 1908b. Jaan Lattik. Meie noored. Raamatu piltline kaunistus on K. A. Hindrey poolt. K. Sööti kirjastus, Tartus. Hind 45 kop. – Kirjandus ja teadus. „Õiguse” kaasanne, nr 6, lk 45.

Linde, Bernhard 1908c. Mati Mardus. Murdlaened. Tallinnas. 1908. J. Ploompuu Kirjastus. Hind 60 kop. – Eesti Kirjandus, lk 412-414.

Linde, Bernhard 1909a. Arthur Saat. Õhtused tuled. Luuletused (1905-1908) Tallinnas, 1908. Trükitud J. ja A. Paalmann'i trükikojas, Tallinnas. Hind 75 kop. – Eesti Kirjandus, lk 135-141.

Linde, Bernhard 1909b. G. Kajak. Okaspuu õied. Tallinnas, Julius E. Meigas'e kirjastus 1908. Trükitud J. ja A. Paalmann'i trükikojas, Tallinnas. Hind 10 kop. – Eesti Kirjandus, lk 135-141.

Linde, Bernhard 1909c. O. Grossschmidt. Uued sihid, uued vaated. Näitemäng kolmes vaatuses. Tartus. Trükitud Hermann'i trükikoja kulu ja kirjadega. Hind 35 kop. – Eesti Kirjandus, lk 252-255.

Linde, Bernhard 1909d. Voldemar Rosenstrauch. Põhjalilled. I. Trükitud „Postimehe” trükikojas, Tartus 1908. Hind 1 rubla. – Eesti Kirjandus, lk 135-141.

Linde, Bernhard 1911a. Elisabeth Aspe. Aastate pärast. Lugu ühe naise elust. Kirjastuseühisuse „Postimehe” kirjastus, 1911. 48 lhk., hind 25 kop. – Päevaleht 6.juuli, nr 149.

Linde, Bernhard 1911b. Mõtted. Teine raamat J. Lilienbachi toimetus ja kirjastus. – Eesti Kirjandus, lk 343-352.

Linde, Bernhard 1911c. Ansomardi [=Pitka]. Sõja päevilt. Tartus, 1910. K. Sööti trükikoja trükk ja kirjastus. 136 lhk., hind 55 kop. – Eesti Kirjandus, lk 68-69.

Linde, Bernhard 1911d. E. Enno. Hallid laulud. – Eesti Kirjandus, lk 215-218.

Linde, Bernhard 1911e. Ennosaare Ain. Jutustus Eesti minevikust. Kirjutanud E. Aspe. – Eesti Kirjandus, lk 318-319.

Linde, Bernhard 1911f. H. Turp. Vargad. Novell. – Eesti Kirjandus, lk 218–220.

Linde, Bernhard 1911g. Hinge hämaral. Rein Tamm. – Eesti Kirjandus, lk 109–111.

Linde, Bernhard 1914a. Eesti draama 1913. aastal. – Vaba Sõna, nr 11/12, lk 351–357.

Linde, Bernhard 1914b. Juhan Liiv, Valitud jutud. E. K. S. „Noor-Eesti” Rahvaraamatud nr. 1. Osäühisus „Noor-Eesti Kirjastus” Tartus. – Vaba Sõna, nr 3, lk 110-111.

Linde, Bernhard 1914c. Eduard Vilde, Muiged. „Mõtte” kirjastus Tallinnas, 1914. 95 lhk., hind 70 kop. – Vaba Sõna, nr 4, lk 142-143.

Linde, Bernhard 1914d. Paul Pinna, Vana lugu – alati uus. Kombluskomöödia 3 vaatuses. Rahva näitemängud nr. 211. Kirjastaja H. Leoke, Viljandis. 79 lhk., hind 65 kop. – Vaba Sõna, nr 4, lk 143.

Linde, Bernhard 1914e. Roheline Moment. Pühendatud kõigile kirjanduslistele paganatele ja variseeridele. „Momendi” kirjastus Tartus 1914. 24 lhk., hind 50 kop. – Vaba Sõna, nr 4, lk 142.

Linde, Bernhard 1914f. Linnu lennult. – Vaba Sõna, nr 9/10, lk 298-303.

Linde, Bernhard 1915a. Friedebert Tuglas, Felix Ormusson. Romaan. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti” toimetus nr. 34. Osäühisus „noor-Eesti Kirjastus”, 1915. E. Bergmanni trükk, 253 lhk.; hind 1 rbl. 80 kop. – Tartu Päevaleht 30. märts, nr 69.

Linde, Bernhard 1915b. A. H. Tammsaare [=A. Hansen], Poiss ja liblik. Osäühisus „Noor-Eesti Kirjastus”, 1915. E. K. S. „Noor-Eesti” toimetus nr. 33. 102. lhk., hind 80 kop. – Tartu Päevaleht 27. mai, nr 116.

Linde, Bernhard 1915c. Vaade 1914. a. kirjanduslikku arenemisse. – Vaba Sõna, nr 7/8, lk 213-220.

[Lintrop, Jaan] 1915d = J. L. Noor-Eesti V. 1915. – Tallinna Kaja 4. juuli, nr 26.

Luiga, Juhan 1908. Noor-Eesti II. Mõtteid lugedes. 20. V 1907. – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 17–30.

[Luiga, Juhan] 1910 = J. L. Noor-Eesti III. – Päevaleht 6. märts, nr 54.

[Mannermaa, Kusta] 1910 = Kuma. Veel kord „Noor Eestist”. – Postimees 17. märts, nr 62.

[Menning, Karl (?)] 1905 = Kriitikus. Noor-Eesti I. 1905. „Kirjanduse Sõprade” kirjastus. Hind 1.25 kop. – Linda 1. sept, nr 33-34.

[Metsanurk, Mait] 1913 = [Hubel, Eduard] = Ed. H. Noor-Eesti IV. 1912. E. K. S. „Noor-Eesti väljaanne. Helsingin Uusi Kirjapaino-osakeyhtiö. 268 lk. – Tallinna Teataja 4. jaan, nr 3.

[Metsanurk, Mait] 1915 = Eduard Hubel. Noor-Eesti V, 1915. – Eesti Kirjandus, nr 9, lk 264-268.

Metsmatside rühmlane 1915. „Noor-Eesti” V. – Postimees 26. juuni, nr 142.

Noor-Eesti 1910. – „Noor-Eesti” ja „Uue Suometare” J-tilgad. nr 2, lk 200-202.

Oks, Jaan 1910. Eduard Vilde roman „Prohvet Maltsvet”. G. Pihlaka kirjastus. Tallinnas, 1908. 740 lhk. Hind 2. 50 kop. – Noor-Eesti, nr 1, lk 103-106.

Oks, Jaan 1908a. Friedebert Mihkelson: Kahekesi. Novellid „Noor-Eesti” väljaanne, 1908. a.; 133 lhk. Hind 60 ja 80 kop. – Elu 21.aug, nr 188.

Oks, Jaan 1908b. Mati Mardus’e „Murdlaened”. – Meie Kodumaa, nr 53, 54 ja 56 Jutuosas, lk 308, 312 ja 319-320.

Olak, P. 1910. „Noor-Eesti”, kirjanduse, kunsti ja teaduste ajakiri. Nr. 1. 1910. Noor-Eesti Kirjastus. Tartus. Hind 75 kop. – Tallinna Teataja 15. märts, nr 25.

P. T. 1915. „Noor-Eesti” album V. – Päevaleht 9. juuli, nr 153-154, 156.

Palvadre, Jacob 1910. „Noor-Eesti”, kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri nr. 2. – Ilukirjandus ja teadus, „Sakala” ja „Meie Kodumaa” vesteosa, nr 39-41, 45, 47 ja 48, lk 156.

Parik, J. 1909. Villem Grünthali laulusid lugedes. – Nooresooleht 28. dets, nr 1.

Peterson, Otto 1909. Friedebert Mihkelson – „Kahekesi”. – Virulane 25., 26., 27. aug, nr 191-193.

Peterson, Otto 1910. On siis midagi uut juurde tulnud? Mõtted „Noor-Eesti” kolmanda albumi ilmunise puhul. – Tallinna Teataja 16., 18. ja 19. veebr, nr 3, 5 ja 6.

Peterson-Särgava, Ernst 1906. Fr. Mihkelson. Hingemaa. „Noor Eesti” väljaanne 1906. – Sõnumete lisa, lk 46.

[Pinkovski, K.] 1912 = Pan Karol . Pärlid. II. – Kilk, nr 2, lk 6-7.

Postimees 1905. – Kirjandusest. 22. dets, nr 282.

Pöögelmann, Hans 1905. Needjale (Vastuseks G. Suits'ule – „Postim.” nr. 93). – Postimees 10. mai, nr 102.

Rahvaleht 1913. – „Noor Eesti” ajakiri „Vaba Sõna”.... 24. dets, nr 10.

Rass, C. L. 1912. À la „Noor-Eesti”. – Sarjaja, nr 3, lk 22.

[Raudsepp, Hugo] 1913 = H. R. Roheline kirjandus. Bernhard Linde „Heitlikud ilmad” – Leina Saar „Sihile” – Kusta Toom „Otsijad” – Joh. Lass „Kullerkupud”. – Päevaleht 10. mai, nr 105.

[Raudsepp, Hugo] 1915 = Milli Mallikas. Provintsi kirjad IV. Viljandis 20. III 15. – Tallinna Kaja 11. apr, nr 14.

Reiman, Helmi 1915. Friedebert Tuglas: Felix Ormusson. Romaan. – Eesti Kirjandus, nr 10, lk 313–317.

Reinholdius, R. 1910a. Noor-Eesti III. 1909. Noor-Eesti kirjastuse välja anne. Kuus kunsti kaasannet. Ilustused lehtedel ja kaantel kunstnikkude N. Triiki, Kr. Raudi ja A. Tasa poolt. 295 lhk. Hind 2 rbl. – Virulane 6. veebr, nr 30.

Reinholdius, R. 1910b. Noor-Eesti. Kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri. Nr. 1. Noor-Eesti kirjastus Tartus. 1910. 112 lhk., hind 75 kop. Gustav Suits, Bernhard Linde ja Nikolai Triiki toimetusel. „Postimehe” trükk. Piltidega. – Virulane 29. märts, nr 71.

Rumor, Karl 1915. Friedebert Tuglas. Felix Ormusson. Romaan. Osauhisus „Noor-Eesti” Kirjastus, 1915. Hind 180 kop. – Pealinna Teataja 10. mai, nr 106.

Sakala 1910. – „Noor Eesti”, kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri nr. 2 on ilmunud. 6. mai, nr 42.

Sakala 1911. – Noor-Eesti, kirjanduse, kunsti ja teaduse ajakiri nr. 1-6. 1910/1911. Noor-Eesti kirjastus Tartus. 31.dets, nr 101.

Sarjaja 1912. – Uulitsal. nr 9, lk 65.

Sarjaja 1913. – Põuakirjandus. nr 6, lk 44.

Sarjaja 1914. – Uus aasta. nr 1, lk 2-3.

Semper, Johannes 1911. Mõtted. Teine raamat. J. Lilienbachi toimetus ja Kirjastus. Tallinnas, 1911. 192 lhk., hind 1. 20 kop. – Noor-Eesti, nr 5/6, lk 611–615.

Semper, Johannes 1914. Sophia Vardi [=M. Lepp-Kirschbaum]. Esimesed tuuled. Osaihisus „Noor-Eesti Kirjastus” 100 lk. Hind 75 kop. – Üliõpilaste Leht, nr 7/8, lk 23–24.

Semper, Johannes 1915a. Rudolf Reimann. Lambi valgel. Joh. Zirki kirjastus. Tartus, 1915. 107 lhk., hind 1 rbl. – Vaba Sõna, nr 6, lk 190–191.

Semper, Johannes 1915b. Ridala Kauged rannad (Arvustuskatse). – Vaba Sõna, nr 9, lk 251–257.

[Sillaots, Marta] 1915a = [Reichenbach, Marta] = M. S. Tartu „asjad”. Teine Tartu kiri. – Tallinna Kaja 4. apr, nr 13.

[Sillaots, Marta] 1915b = [Reichenbach, Marta] = M. R. Friedebert Tuglas. „Felix Ormusson” Osaihisus „Noor-Eesti” Kirjastus, 1915. – Päevaleht 13. apr, nr 82.

[Sillaots, Marta] 1915c = [Reichenbach, Marta] = M. R. Veel kord „Noor-Eesti V”. – Tallinna Kaja 18. juuli, nr 28.

Sphinx 1910a. Eesti ilu- ja luulekirjandusest 1909. aastal. – Sakala 29. jaan, 1., 3. ja 5. veebr, nr 11–14.

Sphinx 1910b. Noor-Eesti III. – Sakala 4., 8., 11., 13., 15. jaan, nr 1–5.

Suits, Gustav 1913. Paar märkust [B. Linde teose] „Heitlikkude ilmade” puhul. – Päevaleht 1. apr, nr 74.

Suits, Gustav 1906a. Ka „arvustamiseks” on arusaamist tarvis. – Sõnumed 15. ja 16. aug, nr 35 ja 36.

Suits, Gustav 1906b. Anna Haava „Lained”. 180+8 lhk. „Postimehe” trükikoja trükk, Tartus. Hind 1 rbl. – Postimees 22., 26. ja 27.sept, nr 217, 220 ja 221.

[Suits, Gustav jt] 1910a = Hi-Ha-He. Psühholoogilise zoologia alalt. Väljavõtted „Virulasesest” nr. 191-193, 1909. a. – Noor-Eesti, nr 2, lk 203–204.

[Suits, Gustav jt] 1910b = Hi-Ha-He. Kaksik-kõne „Noor-Eesti” vastutava toimetaja ja Hi-Ha-He vahel. – Noor-Eesti, nr 2, lk 205–211.

[Suits, Gustav jt] 1910c = Hi-Ha-He. Ymaji Aizan ja Arthur Usthal. – Noor-Eesti, nr 3, lk 301–304.

Sädemed 1910. – Üks luuletus. Jalata (J. Oksa „Jäljeta”). jaanuar ja veebruar, lk 12.

Sädemed 1911. – „Ruthi” ümber. nr 5, lk 66-69.

T. S. 1913. Gustav Suits, Tuulemaa, 1905-1912. „Noor-Eesti” kirjastus 1913. Hind?. – Päevaleht 20. ja 22. apr, nr 88 ja 89.

Tallinna Teataja 1914. – Aino Kallas, Seitsemän. 26. märts, nr 69.

Tammsaare, Anton Hansen 1907. Meie „noortest” kirjanduses. (Noor-Eesti II ilmumise puhul.) [Noor-eestlaste romantismist ja idealismist. – Sõnumete ja Maa hinnata kaasanne Kirjandus, lk 6–12.

[Tammsaare, Anton Hansen] 1908 = Student. Kahekesi. Friedebert Mihkelsoni novellid. „Noor-Eesti” väljaanne 1908. „Postimehe” trükk. Tartus. Hind 60 ja 80 kop. – Kirjandus ja teadus. „Õiguse” kaasanne, lk 142–143.

[Tammsaare, Anton Hansen] 1915a = A. H. T. Felix Ormussoni kiri Pariisist Friedebert Tuglas’ele. – Vaba Sõna, nr 6, lk 183–190.

Tammsaare, Anton Hansen 1915b. Noor-Eesti V. – Vaba Sõna, nr 7/8, lk 224–230.

[Tomberg, G. E] 1906 = G. E. T-berg. Piirita rõem ja lootuserikkus Gustav Suitsu luules. – Sõnumed 23. juuli, nr 16.

[Tuglas, Friedebert] 1909 = Mihkelson, Fr. E. Enno. Uued luuletused. Noor-Eesti väljaanne 1909. 60 lk., h. 50 k. – Eesti Kirjandus, lk 243–252.

Tuglas, Friedebert 1914. Üks moment paberist labürindis. – Vaba Sõna, nr 7/8, lk 250–256.

Tuglas, Friedebert 1910a. 1909. a. ilmunud ilukirjanduslise proosa ülevaade. – Noor-Eesti, nr 2 ja 3, lk 181–190 ja 279–287.

Tuglas, Friedebert 1910b. Eduard Vilde, Lunastus, Ühe töölise noorpõlv. J. Reevits'a kirjastus, Tartus, 1909, 160 lk., hind 60 kop. – Eesti Kirjandus, lk 296–302.

Tuglas, Friedebert 1911a. Kolm novelliraamatut. M. Heiberg: Elukevade. A. Ertel: Rooste. O. Truu: Jutud. – Noor-Eesti, nr 4, lk 390–396.

Tuglas, Friedebert 1911b. Laul sinisest rukkilillest. Jaan Lintrop: Villem Elgas. – Noor-Eesti, nr 5/6, lk 606–611.

Tuglas, Friedebert 1911c. E. Enno, Minu sõbrad. Tartus, 1910. K. Sööt'I trükk. 112 lhk., h. 50 kop. – Eesti Kirjandus, lk 32–37.

Tuglas, Friedebert 1915a. Halba trükiviga ei peaks halva arvustuse lähtekohaks võtma. – Tallinna Kaja 15. aug, nr 32.

Tuglas, Friedebert 1915b. Kriitiline intermezzo. – Tallinna Kaja 19. dets, nr 49/50.

Tuglas, Friedebert 1915c. Seletuseks. – Vaba Sõna, nr 6, lk 189–190.

Unguma, A. 1910. „Noor-Eesti” bukett. (Vaata Album III.) J. Randvere [=J. Aavik'u] „Ruthi” konspekt. – Sädemed, jaanuar ja veebruar, lk 12.

Uudised 1905a. – Ilmus kunsti, teadusliste ja ilukirjandusliste tööde kogu Noor-Eesti I. 15. juuli, nr 54

Uudised 1905b. – Tähelepanuväärt luuletustekogu: Gustav Suits „Elu tuli”... Kirjastaja Yrjö Veilin, Helsingis. 30. okt, nr 76, 78 ja 80.

V. 1910. Eesti luule. Kogu Eesti luuletusi. Väljaannud K. E. Sööt ja Gustav Suits. K. Sööti trükk ja kirjastus. Tartus 1910. – 350 lehek. Hind 1 rbl. 50 kop. Kaanejoonistus A. Uuritse poolt. – Viljandi Teataja 11. jaan, nr 3.

Virgo, Eduard 1910. Ajakiri „Noor-Eesti” 1910. Arvustuse katse. – Postimees 31. dets, nr 298.

Väino, Alex 1910. „Noor-Eesti III” 1909. – Rahva Päevaleht 12. ja 13.veebr, nr 35 ja 36.

Summary

Young-Estonians and Their Readers: About the Expectation Horizon, Based on the Current Criticism in 1905-1915

During the decade of the existence of Young-Estonian movement (1905-1915), the literary, cultural and critical activities of its members initiated energetic literary philosophical discussions: What is literature? What are its functions? Which are the roles of a writer, a reader and a critic? etc.

The aim of the present Bachelor's thesis is to study the collective expectation horizon of readers-critics, who belonged to Young-Estonia. The thesis examines the aspects of expectation horizon that become active when original fiction and criticism of fiction are read. The specification of the roles of the writer, the critic and the reader and the determination of the essence of literature and criticism are analysed more thoroughly. The subjects under analysis are divided into three chapters, preceded by a chapter discussing their theoretical and empirical starting points. Changing of the expectation horizon has been observed by making synchronous crosscuts of the empirical material. These are described as two separate sub-periods – 1905-1909 and 1910-1915.

The author of the thesis has drawn the conclusion that the **conceptions of art and the artist** were quite similar among Young-Estonians and their readers. The beginning of the period was dominated by a vision of an artist as a superior authority, which was complemented and further developed during the decade. For both Young-Estonians and their critics, the task of art was to serve beauty. In addition to that, the need for reflecting life and society, the humane and humanity had also been realised.

The standard of criticism and the extent of the realisation of the expectation horizon increased during the period. The functions, essence and importance of criticism were specified quite similarly by Young-Estonians and their readers, there were no significant differences in the content and time dimension during the period under

observation. The reader-oriented expectation horizons of Young-Estonians and their critics merged into one during the period. Young-Estonians retained their heightened expectations to educated readers and the young generation. By polarising their readership, the activities of Young-Estonians considerably increased the amplitude of reader expectations.